Святослав Караванський

ДО ЗІР КРІЗЬ ТЕРНЯ
або
ХОЧУ БУТИ РЕДАКТОРОМ

Святослав Караванський

ДО ЗІР КРІЗЬ ТЕРНЯ

або

ХОЧУ БУТИ РЕДАКТОРОМ

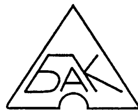

Львів – 2008

ББК 81.2Р-2–Ук-4
К 21

Караванський С. До зір крізь терня, або хочу бути редактором. Львів: БаК, 2008. – 120 с.
ISBN 966-7065-81-2

“До зір крізь терня, або хочу бути редактором” – це серія популярних бесід, свого часу публікованих у журналі “Книжник-рев'ю”, присвячених різним сторонам редагування українських текстів. Бесіди ці у популярній формі розв'язують низку складних питань, які виникають перед редактором у його праці з українськими текстами. Легкість та доступність викладу робить зміст бесід своєрідним вступом до редакторської професії і може правити за дороговказ для тих, хто ще не є редактором, але планує бути ним у майбутньому.

Книгу видано в авторській редакції за оновленим правописом УАН 1924 року.

ISBN 966-7065-81-2

ПЕРЕДМОВА

На світі є тисячі професій. І на кожну з них є свої, сказати б, кандидати. Один або одна хоче бути артистом, ще один – пілотом або космонавтом, який інший – письмеником або лікарем. Кожна професія має свої привабливі сторони, а заразом і свої підводні рифи. Про це все ми маємо багату літературу, де старші, підкуті на всі чотири добродії розказують майбутнім фахівцям про принади, а часом і відрази тої чи тої професії. Тим-то і стоять на полицях книгарень серії "цікавих" книжок: "Цікава хемія", "Цікава фізика", "Цікава астрономія", "Цікава кібернетика". Появу цікавих книжок можна окреслити крилатим народнім словом: "Кожен кулик своє болото хвалить", яке треба розуміти не у прямому значенні, а алегорично. Жодна наука не є болото, а навпаки – битий шлях у майбутнє.

Пильний погляд на серію цікавих книжок засвідчує, що у ній є свої "білі плями". Наприклад, дуже рідко бачиш у гурті "цікавих", ну, хоч би "Цікаву лінгвістику" або "Цікаве мовознавство". А науки ці, як на мене, не менш цікаві, ніж згадані вище. Усе залежить від любителя. Одного чи одну цікавить хемія або астрономія, а ще когось може цікавити мова – знаряддя спілкування, яке вирізняє нас із тваринного світу – робить людьми. Не хемія, не механіка, не астрономія, а мова зі своєю граматикою, лексикою, фразеологією, і цілим роєм інших рис та прикмет робить кожного та кожну з нас людиною.

Отже, про таке людотворче знаряддя, як мова, можна багато чого цікавого сказати й написати. А надто про ті професії, які на сто відсотків пов'язано з мовою. До таких належать професії письменника, перекладача, викладача, газетяра, редактора. Усі ж інші професії, хоч і не на сто відсотків, але все одно пов'язані з мовою, бо без мови жодна з них не могла б існувати. Виходить, що мова – це якийсь особливий витвір людської природи: усім витворам витвір. Бо без мови жодне явище природи годі описати, жоден закон жодної науки годі зформулювати.

Ці виняткові властивості мови змусили автора цих рядків закинути всі людські науки й усі професії і стати вірним слугою (щоб не сказати фанатиком) цього роби-людей знаряддя. Але мало того, що він сам став рабом свого уподобання, заразом його кортить залучити до щирих друзів мови усіх слволюбів, а надто тих, яким не дає спокою питання ким бути? Оце ж їм автор і пропонує збірку своїх бесід підназвану "Хочу бути редактором!". Чому саме редактором? Таж редактор редагує і письменників, і перекладачів, і газетярів, та зрештою усе те, що виходить друком, або лунає з радіо, зі сцени, з телеекрану. Редактор – це, коли хочете, законодавець мови. І праця його для щирого слволюба цікава-прецікава. Він зачісує під свій редакторський гребінець розпатлану-перерозпатлану мову письменників, яких крила фантазії так нестримно носять зиґзаґами вимріяного сюжету, що вони забувають зачісувати мову своїх думок і без вагань тулять перше-ліпше слово в рядок, аби не стояти на місці, а гнати свою фантазію далі й далі. Те сяме роблять і журналісти, не кажучи вже про фізиків, хеміків, математиків, які, захоплені своєю стихією, не звертають уваги на другорядні засоби мови, що нею вони висловлюють свої міркування.

Саме для доведення цього незачесаного мовного матеріялу до якнайліпшого сприймання читачами й існує інститут редакторів. Для тих, кого приваблює такий фах і написано ці бесіди. Вони поможуть майбутньому редактору знайти правильні координати у мовному океані. Усіх бесід тут 51. Читати їх треба повагом – по одній на день. Тоді те, що ці бесіди висловлюють запам'ятається і стане у пригоді в майбутньому редагуванні.

Торкаючись праці редактора, не можна обійти одного мінусу цієї професії. Праця редактора на сьогодні – праця сидяча. А сидяча праця шкодить людині з багатьох причин. Тому, для збереження здоров'я та фігури майбутніх редакторів автор рекомендує їм підвищити положення комп'ютера, перед яким переважно працює сучасний редактор з тим, щоб можна було працювати на комп'ютері навстоячки, або напівсидячки-напівстоячки, спираючись на високий стілець або табурет (див. малюнок).

Автор

Дентон
30.05.2008

СКОРОЧЕННЯ, УЖИВАНІ В ТЕКСТІ

РУС – російсько-український словник
СУМ – словник української мови АН УССР
УРС – українсько-російський словник АН УССР

1. СИЛА ЖИВОГО СЛОВА

В інтерв'ю для книгознавчого журналу письменниця Марина Гримич заявила, що вона боготворить тих, хто добре редагує її твори. Це одкровення свідчить, що літератор здає собі справу з важливости мовного чинника для успіху в літературі. Кожен письменник хоче, щоб йому повірили. І в цьому автору може помогти мова твору. Коли мова твору звучить правдиво, вона переконує читача у правді написаного. Сьогодні редактор від Бога – рідкість. Тих, кого турбує стан книговидання в Україні, не може не турбувати і факт дефіциту хороших редакторів.

Найпереконливішим у літературному творі завжди було, є й буде живе слово. А українське живе слово, сказати правду, у сьогоднішніх текстах далеко не реалізоване. Перейду до прикладів.

АДЖЕ чи просто **Ж**?

Читаю в тексті: "Адже я вже казав, що не бачив". Це відповідь на запитання. Якась вона суха, не дуже переконлива. Бо у житті в такому разі ми скажемо "Я ж уже казав, що не бачив". Одне слово змінилось, а фраза стала живіша, а отже переконливіша. Тотальне поширення прислівника **адже** серед сучасників, очевидно, пояснюється, що так найлегше конвертувати російське **ведь**. Але наша мова знає цілу низку "незапитаних" замінників монопольно поширеного під впливом іншої мови слова **адже**: **бож (бо ж)**, **ж (же)**, **таж (та ж)**. Маючи це на увазі, можна "оживляти" заканцеляризовані тексти. Наприклад, читаю в інтерв'ю: "Їх не переконаєш. Адже вони не болільники". А чому не сказати коротко, без штучно притягнутого **адже**: "Їх не переконаєш. Вони **ж** не болільники"?

НЕ ДОВОДИТЬСЯ чи **ГОДІ**?

Вираз **не доводиться** у комбінації **сумніватися не доводиться** та інших подібних штампах, хоч і має поширення, важко зарахувати до української мовної стихії. У нашій стихії функцію пари **не доводиться** виконує коротеньке слівце **годі**: **сумніватися годі**. Не забуваймо, що найкоротший вислів думки – найвлучніший. Хто цього не відчуває і не хоче довіритись хорошому редактору, той програє. Пише гуморист: "Посміхатися краще, навіть для риб, а про нас, людей, і говорити **не доводиться**". Тут аж проситься (гумореска ж!) сказати **говорити годі**. Пару **не доводиться** можна вживати як синонім до слова **годі**, коли одна й та сама думка висловлюється ще раз, щоб не було повторень лексики у тексті.

РОЗМІРКОВУВАТИ чи **МІРКУВАТИ**?

Жива мова старається, де тільки можна, скорочувати довгі вирази й слова. На жаль, не всі "писателі" цю тенденцію наслідують. А шкода. Візьмім два синоніми: **нераз (не раз)** і **неодноразово**. Куди частіше подибуємо у текстах саме другу форму, хоч вона довша і тхне протоколом. Щось подібне трапляється і з синонімами **міркувати** й **розмірковувати**. Сучасні "текстовиробники" (це не мій новотвір, а вичитаний) ніби змовились: знай, **розмірковують** і рідко коли **міркують**. А це ж не спрощує читання тексту, а навпаки. Пише критик: "Автор **розмірковує** про світ,

про смисл життя, про смерть; скажете, хто про це не **розмірковує**". Тут бодай раз можна було б ужити **міркує**. А я б і два рази вжив **міркує** і гадаю, зміст нічого б не втратив: "Автор **міркує** про світ, про смисл життя, про смерть; скажете, хто про це не **міркує**".

Не виключено, що популярність слова **розмірковувати** викликала його структурна близькість до російських слів **рассуждать** і **размышлять**. Але наше слово **міркувати** дуже добре передає ці поняття без приростка **роз-**. Жива мова вчить нас скорочувати зайву словесність, і цю науку не слід забувати редагуючи, тоді пані Гримич нас обожнюватиме.

У ЗАЛЕЖНОСТІ, ЗАЛЕЖНО чи ЯК ДО?

Копіювання канцелярського стилю в мові художнього твору, в журналістиці та в побутовому мовленні обертає і художній твір, і газетний репортаж і наше щоденне спілкування на неживий книжний жаргон, окреслений народом, як "повстяна мова". Носіїв же такої мови народ прозвав "повстяними язиками".

Вживання простіших, коротших і дохідливіших словесних форм варто, зрештою, практикувати і в канцеляріях. Побіч естетичного поліпшення сухої протокольної лексики, жива мова скорочує задовгі закрутисті пасажі та пожвавлює виклад змісту.

Художній же твір – це царство живої мови. І включати в художню розповідь протокольні вирази та протокольний стиль значить приректи свій твір на забуття.

Пише класик минулої епохи: "Він працює у ритмі пісні,... **в залежності від** настрою". Класик взорувався на поширений в офіційному російському вжитку зворот **в зависимости от**. Цей зворот у значенні прийменника поширився в росіян, бо це була єдина наявна у російскій мові словесна композиція, що відповідала нашому звороту у значенні прийменника **залежно від**. Тобто, не було вибору. Інакше годі сказати. Наша ж мова на цей випадок має короткий синонім задовгого виразу: **залежно від**. Уживши цю форму класик міг би 'розпротоколити' свою мову і не прирікати її на забуття: "Він працює у ритмі пісні,... **залежно від** настрою".

Але жива мова знає ще коротшу форму, яку можна вжити замість **у залежності від**. Наприклад, питаючи хліборобів про початок жнив чи косовиці, можна почути: "Це **як до** погоди".

Сучасники, навчені у школах у такому разі скажуть: "Це **залежно від** погоди" або й "Це **в залежності від** погоди". Чи ж не краще те, що найкоротше? Нащо розтягати свою мову, коли можна бути лаконічним?

Тоді й пасаж соловецького класика можна висловити дуже коротко: "Він працює у ритмі пісні,... **як до** настрою".

* * *

Чого вчать наведені приклади?

Прислухаймось до живого мовлення – там є секрети літературних стилів. Навіть в українських зрусифікованих містах можна запозичити зразки української мовної стихії в російських шатах. Прислухайтесь і Ви почуєте "Я же тебе говорил...", "аж зло берет" і т. п.

Висновок? Не цураймось живомовної стихії!

2. НАДМІРНА ПРАВИЛЬНІСТЬ або ГІПЕРПУРИЗМ

Редакторська праця нагадує працю лікаря: редактор, образно кажучи, лікує мовні хвороби "текстовиробників". Отже, той, хто береться до редагування, мусить бути обізнаним з цими недугами. Тому у дальшому тексті і піде мова про мовностилістичні болячки, поширені серед працівників пера.

Навчальні заклади прищеплюють усім нам, в тому числі й майбутнім письменникам, повагу до літературно-мовних норм. Однак до всякої норми ніколи не шкодить підходити з певною дозою критичности. Бо крім норм існує ще здоровий глузд та мовний смак. Мудрому редактору доводнться мирити ці три, далеко не однозгідні суб'єкти.

НІ ТІ НІ ІНШІ чи НІ ТІ НІ ДРУГІ?

Хоч займенник **інший** дуже поширений у нашій мові, це не виключає права на існування його конкуренту й побратиму – займеннику **другий**. Згадаймо відоме ще з дитячих літ: "І сам не гам і **другому** не дам!" або з літератури: "Мортхо... читав одному одне, іншому **друге**..." (*І. Чендей*).

Деякі ж автори – по-своєму розуміючи поняття чистоти мови – "затинаються" (зациклюються) на певних мовних забобонах і визнають слово **другий** лише як числівника, хоч воно має всі властивості також і займенника. Наслідком цього з'являються друком такі перли: "Одні були за, **інші** – проти. Одні казали одне, **інші** – **інше**".

Звучить кепсько? Правда ж? А через що? Через дискримінацію слова **другий**.

Лишаю читачам – майбутнім редакторам – право довести останній вираз до мовно-літературних кондицій, а також вибрати з двох наведених у заголовку до цієї пари виразів перспективніший, взявши до уваги небажану у мовних конструкціях повторюваність однакових звуків.

ТИХЕНЬКО ЗАЙДЕМ ТИ І Я чи ТИХЕНЬКО ЗАЙДЕШ ТИ І Я?

Жива мова не завжди йде в парі з "академічною" логікою, бо має свою логіку, підпорядковану мовному смакові та легкомовності. Згідно з цією живомовною логікою ми говоримо: "Я з дітьми **пішов** на річку". Логіка тут та, що мову мовлю **Я**, описуючи свою дію, то й дієслово узгоджую із собою: "Я **пішов**", бо я міг би сказати й так: "**Я пішов** з дітьми на річку". "Академічна" ж логіка моє перше речення переробить так: "Я з дітьми **пішли** на річку". У даному разі така переробка не шкодить. Але в інших випадках ***граматично правильні фрази*** віддають **штучністю** або **академічною дистильованістю**. А такий стиль не завжди сприяє успіхові художнього твору. Радше навпаки, шкодить.

Колись я присвятив дружині такі рядки "Коли на суд віків та внуків,... тихенько **зайдеш ти** і я...". Вживши саме такого узгодження граматичних форм, я, понадусім, змалював картину: першою заходиш **ти**, а за тобою – я. Але одеський редактор-письменник (в одній особі), очевидно під впливом гіперпуризму, переробив мої слова так: "тихенько **зайдем** ти і я". Як на мене, переробка звучить штучно,

і крім того зникає картина, хто за ким заходить, виглядає, що ми заходимо так, як заходять до автобусів на деяких автобусних зупинках.

У даному прикладі не автор, а редактор виявив симптоми гіперпуризму. Редактори ж майбутніх художніх шедеврів мають знаходити золоту середину між академічністю та живомовністю. У переважній більшості випадків живомовній стихії варто віддавати перевагу.

ПОЗДОРОВМО НАШИХ ДРУЖИН чи ПОЗДОРОВМО НАШИХ ЖІНОК?

Під впливом академічних рекомендацій на деякі наші первовічні слова накладено свого роду табу. Десь, колись, комусь із законодавців мови – очевидно ще за часів СССР – спала на думку золота ідея, що заміжню особу жіночої статі куди культурніше називати словом **дружина**, а не **жінка**. У результаті виробилось табу на вживання авторами слова **жінка**. СССР уже давно відійшов у засвіти, але табу живе й досі.

Читаю літературний репортаж про життя письменницьких родин у Києві на початку війни 1941 р. Авторам доводиться говорити про сім'ї письменників – жінок, дітей, батьків, родичів. Найчастіше, річ ясна, згадувано жінок або згідно з уподобанням авторів – **дружин**. Авторам подобається саме такий слововжиток: ні разу в репортажі не вжито слова **жінка**, тільки **дружина**: "...письменники та їхні **дружини**...", "**Дружини** у дворі пригнічені...", "**Дружини** письменників із дітьми...", "Дорогі і любі наші **дружини**!...", "...письменники надіслали своїм **дружинам**...", "...письменники забігли до **дружин**...".

У цих цитатах відчувається штучність висловлювання, бо відсутній шарм живого слова, а надто у трьох останніх. Десь варто б ужити слово **подруга**, десь **найдорожча**, а десь і **жінка**, а не повторювати раз-у-раз слово **дружина**. Наприклад: замість "...забігли до **дружин**..." краще сказати "...забігли до **жінок**...", замість "...надіслали своїм **дружинам**..." – "...надіслали своїм **вірним подругам** (або **найдорожчим**)...".

* * *

Наведені приклади описують симптоми хвороби, згаданої у заголовку бесіди.

Як я вже казав, критерієм, який вирішуватиме долю того чи того слова або виразу має бути його "прописка" у живому або мертвому мовленні. Коли слово чи вираз відомі у живому варіянті, таку лексичну одиницю варто акцептувати у творі. І навпаки, коли слово чи вираз або й ціла стилістична конструкція звучать штучно, непереконливо або "над міру правильно", то цю лексичну одиницю варто замінити на таку, що має поширення в живій мові. При цій нагоді варто згадати, що в робочому кабінеті Льва Толстого (світова величина!) зберігається збірничок українських народніх виразів.

От де джерело світових літературних стилів!

3. ПРО СЛОВА-ПАРАЗИТИ

Розгляньмо ще одну недугу володарів пера, та й деяких редакторів теж. Ця недуга полягає у любові до слів-паразитів. Класичним прикладом цієї недуги є канцелярський штамп **звільнити з обійманої посади,** який передбачає існування ще й **необійманої** посади і можливість звільнення також і з неї. Ліками від цього штампу буде короткий вираз **звільнити з посади**. Недуга ж має силу інших проявів:

ДВА РАЗИ ПО ДВА, ДВІЧІ ПО ДВА, чи ДВА ПО ДВА?

"Два **рази** по два – цитує автор таблицю множення – **дорівнює** чотирьом". У цій цитаті аж два слова-паразити: 1. **рази** та 2. **дорівнює**. Бо ж досить сказати "Два по два – чотири". Аналогічно "**Сім раз по вісім** – дорівнює п'ятдесяти шести" можна спростити й полегшити вимову, сказавши "**Сім по вісім –** п'ятдесят шість".

ЗА ЯКИМ ПРАВОМ чи ЯКИМ ПРАВОМ?

Прийменник **ЗА** дуже часто вживано без потреби. Наприклад: "Держава **за своєю природою** – це насильство". Тут **ЗА** виступає в ролі паразита, бо можна ж сказати "**Своєю природою** держава – це насильство", і зміст збережеться. Роль паразита дуже до смаку словечку **ЗА**, "за підтримки" багатьох авторів. Пише гуморист: "Абсолютно неясно, **за яким правом** вони звуть себе студентами". А що як сказати "...неясно, **яким правом** вони звуть себе..."? У іншому тексті читаю "**За щасливим збігом** обставин появу твору помітила дружина". Тут можна обійтись такими словами: "**Щасливим збігом** обставин..." або "**Збігом** щасливих **обставин...**". Вживання **ЗА** у подібних виразах канцеляризує текст, бо свідчить про переклад автором російських штампів **по своей природе**, **по какому праву**, **по счастливому совпадению**. Наша ж мова може обходитись без прийменника **ЗА**.

ЗА ВИНЯТКОМ ТОГО, ЩО ТРЕБА ВИКЛЮЧИТИ чи ЗА ВИНЯТКОМ ВАРТОГО ВИНЯТКУ?

Наведені вислови – це два переклади латинського звороту **Exceptis excipiendis**, що буквально значить **за винятком вартого винятку**. Латинські вирази відомі своєю лаконічністю. **Усе, за винятком вартого винятку** дуже влучно відтворює думку, яку хоче висловити мовець, уживши його. Буквальний переклад найкраще віддає зміст оригіналу. Але дехто воліє вживати довгий і невдалий переклад **усе, за винятком того, що треба виключити**. Цей переклад запозичено і перекладено з "Краткого словаря латинских слов, сокращений и выражений", виданий 1975 р. в Новосибірську і, можливо, пізніше перевиданий деінде.

Як знаємо, слова-паразити шкодять мовному стилю будь-якого тексту, а в перекладах латинських афоризмів вони все одно, що мовний туберкульоз.

УСЕЗАГАЛЬНИЙ чи ЗАГАЛЬНИЙ?

Слова-паразити часом не виступають окремим словом, а маскуються, підлатавшися до якогось іншого слова. Таким "підлатанцем" виступає слово **ВСЕ**, приліпившись до слова **загальний**. Слово це не потребує подовження, воно цілком добре передає думку там, де дехто, копіюючи інші мови, вживає форму **всезагальний**.

Пише гуморист: “Досить сказати, що при цьому **всезагальному** сум’ятті Черевик... кинувся до дверей...”.

Без паразита: “Досить сказати, що при цьому **загальному** сум’ятті Черевик... кинувся до дверей...”.

Чи змінився зміст, хоч на макове зерня?

Що ж ізмушує навчених калькувати лексику на взір нормативних російсько-російських словників “творити” форму **всезагальний**?

Пояснення тут лежить на поверхні. Автори наведених зразків калькують російське слово **всеобщий**, і в них виходить **всезагальний**. Задумуватись над якістю одержаного витвору чи зіставляти його з нашою мовною традицією творці таких лексем не звикли. Бракує їм і природнього мовного смаку. Вірніше, їхній мовний смак розвинувся під впливом не української, а російської мови.

Зляпали раз-два, і маєш “українскій” текст.

Але форма **загальний** цілком заступає російську форму **всеобщий** у всіх мовних конструкціях, і нам не треба нічого додавати до нашого слова. Але цього не можна сказати про російську мову. Там у ряді випадків слово **общий** не заступає слова **всеобщий**. “Кандидатура получила **общее** одобрение” по-російськи не звучить, треба для легкомовности або ритмомелодичности подовжити слово **общее** і сказати “**всеобщее** одобрение”. Нам же в такому подовженому слововжитку нема потреби: форма **загальний** легкомовна в усіх випадках.

Треба лише додати, що там, де “загальність” поширюється на цілий світ або ціле людство, варто замість слова **загальний** вжити форму **всесвітній**: **Всесвітня** декларація людських прав, **Всесвітня** конфедерація праці.

БАГАТОСТРАЖДАЛЬНИЙ чи СТРАЖДЕННИЙ?

До слів-тихарів, що нищечком підкрадаються до нормальних слів і паразитують на їхній популярності, належить і слово **БАГАТО**. Воно паразитує на цілому ряді слів: **багаточисленний** (коли треба сказати просто **численний**), **багаторазовий** (коли краще сказати **кількаразовий**), **багатолітній** (краще сказати **довголітній**), **багатоголовий** (краще – **стоголовий**), **багатосторонній** (краще – **рясногранний**), **багатоколірний** (краще – **ряснобарвий**). Те саме і зі словом **багатостраждальний**, яке повторює структуру російського слова **многострадальный.** Нащо нам копії та ще й із паразитами, коли ми маємо своє давнє непозичене і необтяжене паразитами слово **страждений?**

* * *

Паразит є паразит і завдає шкоди, хай де він “діє”: на живому організмі, на рослині, чи у мовній стихії. Тим-то редактор від Бога має бути дуже пильним шукачем мовних трутнів. Мова, позбавлена слів-паразитів, – це все одно, що пшеничне поле без бур’янів, що хвилюється, наче водяне плесо, від подиху легесенького вітерця.

Тут дехто з читачів скаже: “Уже й нашого бесідника потягло на поезію”.

Що ж. У цьому нема нічого дивного. Від редакторства до поезії – один крок.

Тому я й бажаю майбутнім редакторам від Бога: „Будьмо поетами за редакторським столом!”.

4. ДОТРИМАННЯ ДЕКЛАРАЦІЇ

Коли за наших спрямованих до глобалізації часів "текстовиробник" мовою своїх творів декларує себе українським письменником, це накладає на нього певну відповідальність, передусім під оглядом мови – писати, максимально вживаючи багатства задекларованої мови. Саме українська мова має розкривати ті думки, явища і конфлікти, що їх хоче викласти на папері літератор. Тому редактор від Бога українських текстів має бути редактором від українського Бога, і помагати авторам – хоч молодим, хоч "дипломованим" – писати відповідно до задекларованого мовного стандарту.

М. Коцюбинський у листі до М. Могилянського писав: "...мова ж у белетристичному творі – половина, коли не більше, краси його". Читачі мають насолоду від мовного багатства, яким оперує автор. Щиро кажучи, нема читачів, які не кохаються в мові твору. Надто прискіпливо ставляться читачі-батьки до мови дитячих творів. Чому? Бо батьки хочуть прищепити дітям найкращі зразки рідної мови, щоб діти її полюбили. Чи ж можуть автори "дорослих" творів нехтувати це бажання? Та ж сьогодні не лише діти, а й дорослі "дяді й тьоті" беруться до вивчення мови своїх предків. Чи ж мусить "дорослий" письменник своєю авторською мовою (крім жаргону персонажів) привчати дорослих читачів до вуличних смаків, підживлюваних певними політичними колами?

ДОРОГЕ ЗАДОВОЛЕННЯ чи ДОРОГА РОЗКІШ?

Сьогодні дуже часто подибуємо звороти із словом **задоволення**, хоч не завжди вживання цього слова відповідає мовній декларації авторів. Дехто з письменної братії залюбки **отримує задоволення**, читає щось **із задоволенням**, відмовляється від **дорогого задоволення**, **віддається задоволенням** і навіть **живе в своє задоволення.** Не треба бути доктором філології, щоб окреслити наведені вислови як безпардонне копіювання єдиного для декого джерела словотворчости.

Характеризуючи деякі засоби сучасного кіно, кінокритик пише: "Зараз – це досить **дороге задоволення**". Щоб цей вираз не звучав карикатурно, його треба українізувати: "Зараз – це досить **дорога розкіш**". І коротше, і краще, і відповідає мовній декларації. Щодо решти наведених вище зворотів, то хай українізація цих виразів буде свого роду домашнім завданням для читачів – майбутніх редакторів.

ПОЗБАВЛЯТИСЯ чи ЗБУВАТИСЯ?

Слова **позбавлятися** і **збуватися** на сьогодні – синоніми, але їхні "біографії" свідчать, що слово **збуватися** (**позбутися** із значенням **спекатися, здихатися**) має глибші корені в нашій мові, ніж слово **позбавлятися** (**позбавитись**). Словник Грінченка так пояснює ці слова, перекладаючи на російську мову: **позбутися** – ***избавиться***, а **позбавитися** – ***лишиться***. Це далеко не те саме, хоч і близькозначне. А втім з бігом часу, під впливом російського слова ***избавляться*** та відповідної державної політики, у мовній практиці українців слово **позбавлятися** (структурно близьке до слова ***избавляться***) набуло значення нашого слова **збуватися** і стало вживатися паралельно з ним. Але нема сумніву, що первинним нашим словом у

значенні **спекатися**, **здихатися** було слово **позбутися**: саме воно утворило цілий рій мовних зворотів: **позбутися життя /голови, клепки, мови, розуму/**. Слово **позбавитися** таких ідіом не створило: у значенні **спекатися** воно пізніше зайшло до нашої мови під впливом іншої мови. Тому вибираючи, яке з цих слів вживати сьогодні під оглядом їхньої українськости, варто віддавати перевагу слову **збуватися** (для ритму в поезії – **позбуватися**).

Пише поетеса: Мені сміятися охота
І **позбавлятися** химер...

Якби я редагував цей текст, він виглядав би так:

Мені сміятися охота
І **позбуватися** химер...

СПРИТНИК чи МАСТАК або СПРИТНА ГОЛОВА?

Деякі слова, хоч і вдягнуто в українські мовні шати, важко вписуються в український мовний простір через свою штучність. Тому автор або редактор від українського Бога має передягати їх у справді український одяг. Це не завжди легко зробити, але хто шукає, той знаходить.

Пише гуморист: “З цього... типу **спритники** роблять диваків і дивачок,... возять їх, мов дітей китайського імператора”. Слово **спритник** тут (та й не тільки тут) звучить якось штучно. І в цьому нема нічого дивного, бо **спритник** – штучне слово, у творах класиків не зафіксоване, і швидше за все вигадане укладачами російсько-українських словників, як переклад сусідського слова **ловкач**. Жодна мова не може обійтися без вигаданих слів: зрештою всі слова усіх мов колись хтось вигадав. Річ тут у тім, що не всім вигадникам удається вигадування, і процес добору нашої лексики ще не закінчився, а й далі триває. Автор чи редактор мусить мати це на увазі, і старатися невдалим словесним зразкам знаходити заміну. Наші предки, щоб висловити поняття **спритник**, вдавалися до слова **мастак**. У живій мові фігурує саме **мастак**, а не **спритник**: “**мастак** стрибати перекидьки”. Тут ні **спритник**, ні **майстер** не скажеш – тільки **мастак**. А це ж якраз і відповідає російському **ловкачу**: “**ловкач** прыгать кувырком”.

Крім того, у резерві нашої мови є такі форми як **сива голова**, **завзята голова**. Це синоніми слів **старий чоловік** і **завзятець**. Цю модель слід ужити і до поняття **спритний чоловік**: **спритна голова**. Тоді наведену фразу можна віддати аж двома способами: 1. “З цього... типу **мастаки** роблять диваків та дивачок,... возять їх мов дітей китайського імператора....” або 2. “З цього типу **спритні голови** роблять диваків та дивачок,... возять їх, мов дітей китайського імператора”.

* * *

З вищенаведеного випливає, що фах Редактора з великої літери виробляють і глибокі знання мови, і пошук, і творчість, і коли хочете, натхнення, те все, що веде до зір успіху крізь терня наполегливої праці.

5. ВИНАЙДЕННЯ ВЕЛОСИПЕДІВ

Лексика людських мов не є чимось законсервованим, незмінним; вона постійно удосконалюється: одні лексичні одиниці відмирають, інші народжуються. З прогресом людства, прогресують і мови. Появу нових слів і зворотів ми спостерігаємо і в нашому мовному просторі: **отодішнювати** – *наближати до тодішніх обставин*, **нáвстіжний** – *відкритий усім вітрам*, **донедавній** – *відомий донедавна.*

Потреба висловити свою думку щонайпрозоріше змушує літераторів шукати засобів, як це зробити. Пошук – це праця. А всяка праця має світлий і темний бік. Редактор від Бога має чітко розрізняти ці "боки", зокрема, не плутати словесних новотворів "од Бога" із словесними "велосипедами", що про них ітиметься нижче.

Коли автор винаходить словесну форму, що її вже винайдено в іншій формі до нього, він вигадує "велосипед". Сучасний читач любить новаторські пошуки у змісті й у формі. Автори стараються задовольнити це бажання, пересипаючи свою мову новотворами. Але новотвір тоді "дорогий", коли він творить нову якість не лише формою, але й змістом, як от, слово **отодішнювати**. Прочитавши пасаж: "НН **отодішнює** опис бою", Ви зрозумієте, що НН наближає опис бою до тодішніх обставин. Новотвір **отодішнювати** місткий, зрозумілий і доречний. "Дорогий" новотвір має бути вжитий "до місця", тобто там, де його вжиток вимагає (саме вимагає!) потреба розкрити зміст висловлюваного. Новотвір буде доречний і тоді, коли він поліпшує досі вживаного свого попередника. Тоді він не буде "велосипедом".

МИНУЛОРІЧ чи ТОРІК?

Пише досить цікавий автор: "**Минулоріч** першу премію отримала Н.". Автор хоче уникнути довгих запозичених форм **минулого року** і **в минулому році.** Бажання виправдане, але для цього не треба нічого винаходити. Наші предки давно винайшли винятково коротку форму **торік**, яку і варто тут ужити: "**Торік** першу премію дістала Н.". Так само новотвір **цьогоріч** (синонім ідіоми **цього року**) навряд чи кращий від "старотвору" **цей рік**.

БУДИНКОВОЛОДІННЯ чи ДОМОВЛАСНІСТЬ?

Якби слово **будинковолодіння** я подибав у офіційному документі, воно б не потрапило до цієї рубрики, бо редакторам від Бога навряд чи доведеться редагувати канцелярську писанину. А в тім то й річ, що наведене слово "засвітилося" у гуморесці. Правда, гуморист ужив його для підкреслення неоковирности цього новотвору. Гуморист ужив його, щоб посміятися, але ж ми знаємо, що "зі сміху люди бувають". Чи ж не для сміху хтось колись ужив вираз **ставати в нагоді**? А тепер дехто вживає цього покруча цілком серйозно замість форми **ставати у пригоді**. Отже, **будинковолодіння** дуже легко може приєднатися до таких форм, як **ставати в нагоді**, **відволікати увагу**, **жити в своє задоволення**, **наші тата й мами** тощо.

Але вернімось до **будинковолодіння**. Чому, справді, не вживати форми **домоволодіння**? Таж слово **дім** – це питоме наше слово, яка потреба його нехтувати? Навіть "академічні" словники рекомендують його у формах **домовласництво** та **домоволодіння**. Якщо вже й відходити від "академічних" форм, то чому не вжи-

ти куди коротшої форми **домовласність**? А **будинковолодіння** лишити для гумористів та управдомів (кербудів).

СУМНОВІДОМИЙ чи ГОРЕЗВІСНИЙ?

Пише інший гуморист: "Звичайно, із **сумновідомою** "Кольчугою" їх (свиней – С.К.) порівнювати не можна". Ми знаємо, що коли новотвір поліпшує "старотвір", його появу виправдано. "Старотвором" у даному разі є слово **горезвісний**. Чим **сумновідомий** кращий від **горезвісного**? Що він на один склад довший? Так це ж не плюс, а мінус. Згадавши не зовсім нашу приказку – ***старий друг вартий нових двох*** – тримаймося "старотвору" **горезвісний**. Додам, що **сумновідомий** – це ще й калька російського **печально известный**. Уживання кальок, та ще й не дуже вдалих (довгих та правописно неякісних), не привчає авторів до праці над словом, і кінець кінцем шкодить самим авторам, бо не сприяє успіхові їхньої творчости.

ДОСЬОГОЧАС чи ДОСІ?

Бажання вживати коротші форми слід схвалювати. Але той, хто скорочує довгі форми, має перевірити, чи задовга форма не була свого часу засвоєна помилково, відтрутивши на задній план коротшого конкурента. Це поможе розібратися чи нове слово "велосипед" чи ні. Пише рецензент: "Ув ідеалі мав би... витворитися... текст, який **досьогочас** існує лише фрагментарно". Новотвір **досьогочас** виглядає коротшим від виразу **до сього часу**, досить поширеного в різних мовних стилях. Але "копнувши" глибше, побачимо, що ідіома **до сього часу** – це невиправдана заміна коротшої лексичної одиниці **досі**, зігнорованої в наслідок калькування "всесоюзної" форми **до сего времени**. Слово **досі** якраз і є скороченням звороту **до сього часу**. "Російсько-український словник" (РУС) за редакцією А. Кримського, перекладаючи вираз **до сего времени,** на перше місце ставить **досі**. Отже, найкраща заміна виразу **до сього часу** – слово **досі**. Тоді цитований текст виглядатиме так "Ув ідеалі мав би... витворитися... текст, який **досі** існує лише фрагментарно".

НЕОДНОРАЗ чи НЕРАЗ (НЕ РАЗ)?

"Біографію" подібну до "біографії" новотвору **досьогочас** має і новотвір **неоднораз**. Він коротший від слова **неодноразово**, яке поширилось у нас під впливом імперсько-канцелярського слова **неоднократно**, тоді коли ми мали й маємо гранично коротку, форму **нераз (не раз)**, яка коротша від форми **неодноразово**. Заковика тут у тому, що соловецький "академічний" правопис не визнав слова **нераз** за окреме слово, яким воно справді є, а узаконив написання **не раз**. Це написання і збиває мовців з пантелику, бож слово **неодноразово** – цілком окреме слово, і заміну йому мовці шукають також серед окремих слів, а пара слів **не раз** не потрапляє до їхнього поля зору. РУС же Кримського, хоч і пише **не раз** роздільно, саме це слово ставить на перше місце, перекладаючи російське **неоднократно**. **Нераз** – це і є ідеальний синонім до слова **неодноразово**.

* * *

Редактору від Бога ці приклади стануть у пригоді при зустрічах з "велосипедами". Хай щастить!

6. СИНОНІМІЧНА НЕДОСТАТНІСТЬ

Синонімічне багатство нашої мови дозволяє майстрам пера якнайобразніше відтворювати події на папері. Синоніми часом уточнюють епізод, описуваний автором: вживши, де треба слово **дощ**, а де – **злива**, письменник викликає в уяві читача різні картини. Іноді синоніми пожвавлюють оповідь своєю свіжістю – своєю відмінністю від заяложених штампів: коли ми, замість досить затертого, а також "здертого" звороту "**Н.** ***нерозуміюче*** **кліпає очима**", прочитаємо в тексті "**Н.** ***баранкувато*** **кліпає очима**", образність звороту підсилить імовірність написаного. Якщо ж автор з якоїсь причини нехтує "синонімічну карту" у своїй мові, підкутий на всі чотири Редактор має прийти йому на поміч. Іншими словами, редактор має лікувати авторову синонімічну недостатність, тобто там, де цього потребує художня доцільність заміняти зачовгані лексичні одиниці свіжими.

НЕ ЗАЛИШАЄТЬСЯ НІЧОГО ІНШОГО чи НЕМА ІНШОЇ РАДИ?

Зворот **не залишаєтася нічого іншого** вживано сьогодні в усіх мовних стилях і майже усіма, хто береться за перо. Тому варто час-до-часу вживати його занедбаного попередника **нема іншої ради**. Пише автор: "Командирам **не залишалось нічого**, як дозволити йому ходити у своєму взутті". Цей пасаж може виглядати й так: "Командири **не мали іншої ради**, як дозволити йому ходити у своєму взутті".

ЗАМАНЛИВИЙ чи СПОКУСЛИВИЙ?

Пише радянський класик: "Її навертали на **заманливу** стежку – в балет". Тут можна було б ужити замість слова **заманливий** – його дещо старший відповідник **спокусливий**. Чому? Бо останнім часом форма **заманливий** стає найчастіше вживаним епітетом у найрізноманітніших текстах: **заманлива** пропозиція, **заманлива** подорож, **заманливі** перспективи тощо; а тому для підтримання художньої рівноваги написаного, часом варто вжити слово **спокусливий**, узявши до уваги той факт, що **заманливий** – це копія російського слова **заманчивий**. А поширення у нашій мові копій з іншої мови – це не що, а шовковий лінгвоцид нашої мовної стихії.

ЗІШТОВХНУТИ чи ЗІТКНУТИ?

Поширення у сьогоднішніх текстах слів **зіштовхнути** й **зіштовхнутися** (1) майже у 90% випадків вимагає заміни їх на **зіткнути** й **зіткнутися** (2). Популярність лексичних одиниць (1) пояснюється їх конвертуванням з російських слів **столкнуть** і **столкнуться**, а також рекомендаціями видаваних в СССР російсько-українських словників (РУСів), охрещених читачами російсько-російським. Українська ж мовна стихія, зафіксована у творах класиків, не знала лексики (1), а користувалась лексикою (2). Словник Б. Грінченка форм (1) взагалі не фіксує. Ясна річ, що розвиток мови міг викликати появу форм (1), але заступати форми (2) вони можуть лише в певних межах. Наприклад, ми часом **зіштовхуємо** *щось* **із місця**, хоч можемо і **зіпхнути**. Що ж до цілого ряду інших ситуацій, то лексика (2) – органічно українська і заміна її на лексику (1) унезграбнює нашу мову. Наприклад,

ідіому **зіткнутися лице-в-лице** дуже нелегко вимовити **зіштовхнутися лице-в-лице**. Правда, так можна написати, але у Редактора від українського Бога такий зворот не пройде. А написане у статті публіциста "бажання **зіштовхнути лобами** українців" під рукою Редактора обернеться на "бажання **зіткнути лобами** українців".

НАСОЛОДЖУВАТИСЯ чи ЧАРУВАТИСЯ?

До слів, яким конче треба мати синонімічну заміну, належить дуже популярне сьогодні слово **насолоджуватися**. Де тільки його не побачиш! І в дитячій книжці, і в "дорослому" романі, і в науковій статті і навіть у поезії. Можна подумати, що без цього слова і українська мова не "відбудеться", як люблять говорити деякі сучасні українознавці. Слово **насолоджуватися** виступає у різних варіяціях. Дехто **насолоджується** ***життям***, дехто – ***смачним обідом***, ще дехто – ***природою***, ***молодістю***, ***вином***, ***гумором***, ***грою артистів***, ***співом***, ***мистецтвом***. Така популярність цього слова шкодить кінець кінцем йому самому. Воно стає заяложеним, вичовганим і врешті починає набридати. Чи ж іспраді наша мова така бідна, що не може дати мовцям широкої мовної палітри?

Мабуть, тут винна не мова, а ті, хто формує мовні смаки, а саме майстри слова, які зациклились на одній якійсь формі і не хочуть збагачувати свої тексти синонімами. А синонімів до слова **насолоджуватися** ми ж маємо ой-ой-ой!.

Послухаймо класиків. Пише І. Нечуй-Левицький: "Ваті хотілось, щоб тільки її саму слухав Леонід Семенович, щоб тільки **чарувався** її піснею". Отже, ***природою***, ***співом***, ***грою артистів***, ***мистецтвом*** можна **чаруватися**. Зрештою, можна і **захоплюватися** *чимось*, і **мати насолоду** або **заживати насолоди з** *чогось*. У деяких випадках можна вживати форми **упиватися** *чимось*, **смакувати** *щось* або й **кайфувати** (коли дія неперехідна). Вибір широчезний.

ПЕРЕТВОРЮВАТИСЯ чи ОБЕРТАТИСЯ?

Дуже негарне враження справить на ерудованих батьків дитяча книжка, де принцеси **перетворюються** на Попелюшок і навпаки. **Перетворюється** вода на пару, або механічна енергія на електричну. Живі ж істоти у казках і не тільки **обертаються** на інші (чи в інші) істоти:

На приморському безлюдді
Обернувся я в дитину... *(А. Кримський)*

Коли в авторській мові синонімічні форми нівелюються і їх заступає якась одна на всі випадки життя, таке мовлення не збагачує дитячу уяву, а збіднює.

* * *

Отже, якщо автори, ширяючи на крилах фантазії, часом не звертають уваги на якість уживаних лексичних одиниць, то Редактор від Бога має цей авторський гріх направити.

7. СЛОВНИК – ІСТИНА В ОСТАННІЙ ІНСТАНЦІЇ

Письменник, як і всякий знавець своєї справи, мусить добре знати засоби, якими він оперує. Засоби ці – це слова і мовні звороти тої мови, якою пише автор. Лексикографи фіксують ці засоби у словниках. Нема письменника, який би не тримав на свому робочому столі словників. Проте спілка автор–словник не завжди сприяє творчості, часом, навпаки, може шкодити. Це трапляється, коли автор сприймає написане у словниках за істину в останній інстанції (погляд № 1). Це саме може трапитися і тоді, коли автор, навпаки, не покладається на словники, а вирішує бути словникарем сам (погляд № 2).

Розгляньмо перший випадок:

Коли автор беззастережно вірить словникам, редактор має потроїти увагу, бо словники, а надто видавані в СССР, часом можуть підсунути автору свиню. Так, усі українські словники слідом за Грінченком твердять, що слово **пані** невідмінюване слово. А це суперечить практиці. У нашій літературі повно виразів, де **пані** відмінюється: **говорив із панею Н.**, **сів між панями**, **писання манірних пань** тощо. Отже, до написаного у словниках треба підходити з певною дозою скепсису. І ця доза має “знайти притулок” саме в голові редактора.

ПОКОРОБИТИ чи ПЕРЕКОРЧИТИ?

Не секрет, що той, хто вживає слово **покоробити**, позичає його з російської мови, бо в українській мові до 20-х років XX століття цього слова не зареєстровано. Узявши РУС совєтського видання, інженер людських душ прочитає: ***покоробить*** – **покоробити**. Отож він і пише: “Від цих слів її **покоробило**”. Віра словникам псує авторський стиль. Таж ми маємо слово **перекорчити**. І звучить воно не гірше: “Від цих слів її **перекорчило**”.

СПРАВЛЯТИ ГЛИБОКЕ ВРАЖЕННЯ НА *кого* чи ЗАПАДАТИ ГЛИБОКО В ДУШУ *кому*?

Деякі стандартні звороти, рекомендовані словниками, через частоту вживання так заяложено, що виникає потреба шукати їм заміну. Дуже вже зачовгану пару **справляти враження** наша мовна стихія може висловлювати цілим рядом інших зворотів. Замість того, щоб казати “Виступ партизана **справив** на дітей **глибоке враження**”, цілком на місці буде таке речення: “Виступ партизана **глибоко запав у душу** дітям”. Зворот цей має й варіянт **западати (запасти) в серце**. Знання таких фразеологічних синонімів дуже потрібне для недопущення повторень у тексті, бо в процесі розповіді оповідач може потребувати ідіоми **справляти враження** не один раз.

ВІДДАТИ ДАНИНУ ПОВАГИ чи ЗАСВІДЧИТИ ПОВАГУ?

Пише радянський класик “Десятки разів [Синявін] бував в Узгені й не міг відмовити собі **віддати данину поваги** цьому свідкові древніх віків”. Виникає питання, навіщо така закрутистість у стилі: **віддати данину поваги**? Чи такий вишуканий стиль конче потрібен тут? Хіба не можна висловитись простіше? Прос-

тота ж – сестра геніяльности. Крім того, автор задекларував себе українським письменником, то нащо ж вдаватися до калькування іншомовних стилів? Нема сумніву, що, вживши наведену кальку, автор "відштовхувався" від російської ідіоми **отдать дань уважения** *кому*. Що ж, мова має розвиватися і навіть запозичувати лексику з інших мов. Але таке запозичення повинно одягатися в українські шати, тоді це буде творче збагачення рідної мови. Класик же пішов за порадою до словників. Російської ідіоми **отдать дань уважения** наявні на той час РУСи (та зрештою і теперішні) не перекладали (і не перекладають). У словниках перекладено лише пару **отдать дань** як **віддати належне**. Але сказати "**віддати належне повазі** цьому свідкові древніх віків" класикові здалося неприйнятним. Вираз не звучав. Тоді класик пішов іншим шляхом – переклав кожне слово російського звороту на нашу мову відповідно до тенденції словників УССР. Вийшло: **віддати данину поваги**. Він знехтував той факт, що російська пара **отдать дань** була коротка і легкомовна, а пара **віддати данину**, ставши довшою, почувала себе в нашій мовній стихії чужорідним тілом. Словники виявилися не на висоті, не відбивши факту, що ми маємо свого власного відповідника звороту **отдать дань уважения**, а саме **засвідчити повагу** *кому*. Отже, словники, не переклавши такої місткої ідіоми, і справді підвели нашого автора під манастир. Насичення художнього твору кальками не сприяє самобутньому стилю письменника, і тому їх треба по змозі уникати. Гляньмо ж, як буде "працювати" питома українська ідіома в тексті класика: "Десятки разів [Синявін] бував в Узгені й не міг відмовити собі **засвідчити повагу** цьому свідкові древніх віків". Думку передано своїми засобами не гірше від позичених.

ДИВНИМ ЧИНОМ, ДИВНИМ ДИВОМ чи просто ДИВОМ?

Останнім часом чимраз частіше фігурує в літературних текстах вираз **дивним чином**, утворений за аналогією з цілим рядом рекомендованих словниками зворотів: **головним чином**, **таким чином**, **першим чином**, **яким чином**. Звороти ці, безперечно, виникли в нашій мові під впливом російських ідіом **главным образом**, **выгодным образом**, **решительным образом**, **естественным образом**. Проте українська мовна стихія більшість лексичних одиниць цієї серії висловлювала не стандартно, а відповідно до своєї традиції. Наприклад, російську пару **решительным образом** ми передавали просто словом **рішуче**, а пара **удивительным образом** у нас звучала **дивним дивом** або й просто **дивом** (чого, на жаль, РУСи не фіксують). Нас, отже, цілком задовольняло твердження "Ці лінії **дивом** не перетинаються". Та під впливом уніфікації (тобто – глобалізації) ми починаємо говорити "Ці лінії **дивним чином** не перетинаються". Глобалізація наступає.

* * *

Що ж виходить?

Глобалізаційні процеси сягають мовної стихії, і це породжує низку питань, над якими варто поміркувати:

Як має ставитись до глобалізації письменник, а також і редактор?

Що змушує цілу низку прогресивних організацій боротися з глобалізацією?

Яку позицію щодо цієї боротьби має зайняти письменник (і редактор)?

8. СЛОВНИКИ БРЕШУТЬ – Я САМ СОБІ ПЕРЕКЛАДАЧ!

Попередня бесіда розглянула один погляд на словники (№ 1). Розгляньмо тепер другий погляд (№ 2).

Неповний переклад словниками іншомовних лексичних одиниць змушує деяких працівників пера не покладатися на словники, а робити переклад самотужки. Такий вибір письменника, кажучи образно, має два "кінці":

1. Автор дуже добре володіє мовами і блискуче дає собі раду з перекладами.
2. Переклади автора далеко не досконалі.

Спробуймо заглянути у цей другий "кінець".

Коли автор, обравши цей "кінець", не зможе бути на висоті, він нашкодить сам собі, бо текст, насичений неоковирностями зробить ведмежу послугу його стилю, а заразом і йому як письменнику. У дальшому тексті ітиметься про авторські переклади з інших мов, а саме з російської мови.

ДО ЧОГО ЛИХИЙ чи СТРАХ, ЯКИЙ ЛИХИЙ?

Читаю в гумористичному тексті: "**До чого** у нас кримінальна країна! Поки я грабував банк, у мене вкрали авто". Безперечно, що пару **до чого** вжито автором як переклад пари **до чего**, дуже поширеної в росіян:

До чего хороша, **до чего** красива! *(З пісні)*

Вдавшися до іншомовного звороту, гуморист знехтував наявні словники, де у гнізді **что** вираз **до чего** перекладено як **як** або **який**: "**до чего** он испугался!" передано як "**як** він злякався!", а "**до чего** холодный" – "**який** холодний!". Переклад, треба визнати, неповний. Насправді, щоб по-нашому повністю відтворити емоційність російських виразів, треба сказати "**страх, як** він злякався!" і "**страх, який** холодний!". До перекладу у словнику треба додати словечко **страх**. Тоді розповідь гумориста виглядатиме так: "**Страх, яка** в нас кримінальна країна! Поки я грабував банк, у мене вкрали авто".

У деяких текстах замість словечка **страх** доцільно вжити слово **Господи!** або **Боже!**. Тоді уривок з вищенаведеної пісні перекладеться так:

Господи, яка хороша, **Боже, яка** гарна!

НЕ ВТОМЛЮЄТЬСЯ робити чи ЗНАЙ робить?

Пише ще один гуморист "Отой, який з екрану телевізора **не втомлюється** розповідати про себе як про велике цабе". Тут без вагань можна твердити, що пару **не втомлюється** автор запозичив з мови сусідів, бо в нашій мові такої пари не зафіксовано. Російська ж мова знає пару **не устает** або **не уставая**, яку словники перекладають як **невтомно, без утоми**, **безустанно, без упину** тощо. Очевидно, що наш гуморист до словників не заглядав, а просто "здер" кальку з іншої мови. Усякий потяг до незалежности у творчості, безперечно, вартий похвальби, але коли вже унезалежнюватись від словників, то треба показати себе не "живодером", а добрим знавцем рідної мови. Бо наша мова має якнайвідповіднішого відповідника до російської ідіоми **не уставая/не устает**. І цей відповідник зовсім не довге слово, а навпаки – коротке. Згадаймо хрестоматійне:

Ідуть дівчата в поле жати
Та, **знай**, співають ідучи...

Словечко **знай** і є те, чого недобачив наш автор. Його текст з цим слівцем матиме такий вигляд: "Отой, який з екрану телевізора, **знай**, розповідає про себе як про велике цабе". І коротше, і краще, і таки по-нашому.

НЕУНИКНИЙ чи НЕМИНУЧИЙ?

Переклади безкебетних ***сам-собі-перекладачів*** понадусім ще й свідчать про "творчу лабораторію" цієї автури: замість бути самостійними мовотворцями (а письменник мусить бути мовотворцем), вони паразитують на іншій мові, тобто те, що вони пропонують – це товар з других рук або, як вони самі полюбляють висловлюватися, – "секенд-генд" (в їхньому арго "секонд-хенд").

Щоб нікого не ображати, не цитую авторів, яким до смаку слова **неуникний**, **неуникно** (А). Що це за форми?

Не треба бути доктором філології, щоб зрозуміти, що форми ці – живцем здерті копії з "братніх" слів **неизбежный**, **неизбежно**, перекладаних у словниках на нашу мову як **неминучий** та **неминуче**. І це єдино правильний на сьогодні переклад. Жоден український словник, і то виданий у СССР(!) не фіксує форм (А).

Тепер зацитую автора з правильним українським слововжитком, а тоді перекладу цей вжиток на форму "**з-других-рук**", щоб показати усю карикатурність останньої: "**Неминуче** й невблаганне ходило вже близько біля княжича Святослава..." *(С. Скляренко)*. А ось переробка цього пасажу відповідно до смаків ***неуникнолюбів***: "**Неуникне** і невблаганне ходило вже близько біля княжича Святослава...".

Поклавши руку на серце, скажіть, який варіянт кращий?

НІ-НІ ТА Й... чи НЕМА, НЕМА ТА Й...?

Російський вираз **нет-нет да и...** – безперечний українізм. Вираз **нема-нема та й...** зафіксовано у творах Шевченка: "...мене, спасибі, люди добрі книгами не забувають. **Нема, нема та й** пришле хто-небудь...". Це написано із заслання, тобто до 1859 року. "Толковый словарь живого великорусского языка" В. Даля (1880) ідіоми **нет-нет да и...** не фіксує. Першу появу цієї ідіоми в російській літературі засвідчено у творі Ґаршина (1855–1888) "Из воспоминаний рядового Иванова", написаного 1883 року. Нема слова, що в тодішніх літературних колах Росії мали місце українські впливи на російську мову: був цілий ряд двомовних або пов'язаних з Україною письменників – Мордовець, Стороженко, Данилевський, Старицький, – перекладалися твори Марка Вовчка, Шевченка. І така образно-емоційна ідіома, як **нема, нема та й...** перекочувала до російської мови у формі **нет-нет, да и...** Отже, самоперекладена форма **ні-ні та й** – це переклад з перекладу, який зайвий раз підтверджує думку, що заки хтось має перекладати самотужки з іншої мови, хай не полінується глянути у словник.

* * *

Словники недосконалі – це факт, але ніколи не шкодить перед самоперекладом удатись до словника, часом і словник може стати у пригоді, і не допустить "перевертнів" на взір **ні-ні та й...**

9. СТИСЛІСТЬ – СЕСТРА ТАЛАНТУ

Уявімо, що новачок-літератор пише есей чи оповідання за наперед заданими параметрами: не довше трьох сторінок машинопису. Таку умову поставило журі конкурсу, де наш початківець має надію здобути премію. Попередній варіянт вийшов у конкурсанта аж на чотирьох аркушах. Почав правити, викинув усе зайве: повтори, недоречні місця тощо. Вийшло три сторінки і два рядки на четвертій. Ці два рядки треба "підтягнути", а викидати вже нема чого. Що його й робити? Один вихід: замінити довгі словоформи на коротші, а саме: **книжкову крамницю** – на **книгарню**, **багатоколірнний** – на **барвистий**, **співпадіння -** на **збіг**, **стягувати** – на **стягати**, **розповсюджений** – на **поширений**, **продовгуватий** – на **довгастий**, **з дитинства** – на **змалку**, **знаменитість** – на **світило**, і мети досягнуто! Абзаци, що мали "хвостики" – по два–три слова в останніх рядках, "підтягли" ці хвости, і праця уклалася у три аркуші машинопису.

Хто пише, має широчезний вибір лексичних форм. Уміти стисло викласти свої думки – це і є запорука творчого успіху. Успіх цей не є дар з неба, а наслідок праці. І тут Редактор може розкрити свої мовні потенції.

ЯК БИ НЕ БУЛО ВАЖКО чи ХАЙ ЯК ВАЖКО?

Шукач пригод пише приблизно таке: "Життя з пригодами – **як би не було важко** їх долати – дарує мені насолоду". Лексеми **як би не**, **коли б не**, **хто б не**, **скільки б не** тощо поширено у нас під впливом книжної освіти, а ми маємо свої некнижні форми **хай як**, **хай коли**, **хай хто**, **хай скільки**. Наприклад, думку "**Яка б не була завтра погода** – рушаймо" можна висловити так "**Хай яка завтра погода** – рушаймо". У той же спосіб слова любителя пригод скоротяться так: "Життя з пригодами – **хай як важко** їх долати – дарує мені насолоду".

ЗАКАЧАЄШСЯ! чи УМРЕШ!?

"Приходьте до мене, – закликає гуморист своїх знайомих – я маю такий апарат – **закачаєтесь!**". Усі ми знаємо: гумор – штука серйозна. Але стисліть не шкодить і гумору. Що стисліше гумористична розповідь, то влучніше вона ціляє "в десятку". Слово **закачаєтесь** ужито тут для комічного ефекту. Ефекту досягнуто – нема слова – але яким коштом? Автор запозичив у сусідів довжезну форму, коли ми маємо свою коротшу. Редактора бракує цьому автору! Ще й добре підкутого! Та на жаль, цей автор – сам редактор. Сам п'ю, сам гуляю. А шкода, бо Редактор "закачав" би слова гумориста по-іншому: "Приходьте до мене, я маю такий апарат – **умреш**!".

КВАЛІФІКОВАНИЙ чи ПІДКУТИЙ?

Любов до іноземних слів часом шкодить стислості викладу. Щоб не стати жертвою іноземної довгомовности, не забуваймо, що майже всі позичені слова мають у нашій мові своїх "близнюків", і то часом коротших від заморян. Візьмім слово **кваліфікованний**. Дехто скаже: "То й як його замінити? Не маємо ж ми слів **кваліфікувати** й **кваліфікація**. Не викаблучуймось і терпімо заброд". Те, що без

позичок не обходиться ні одна мова, доводити не треба. Часом же, коли є можливість замінити над міру довгого іноземця, а автору треба підігнати текст під певний параметр, тоді нема чого молитися на чужака, краще дати йому по шапці. Має поширення в нашій мові слово **підкутий**. А походить воно з виразу **підкутий на всі чотири**, поперваx ужитого до коня, а потім перенесеного і на людей. Пише радянський класик: "...читаю, вчусь,... Одним словом, **підковуюсь на всі чотири**". Засвічені слова в устах сучасника обернулися б на **здобуваю кваліфікацію**. Коні тепер не в моді ні підкуті ні непідкуті. Аж це не боронить нам вживати "кінську" лексику. У наш електронний вік ми досить часто чуємо "Дарованому коневі в зуби не дивляться" або "Кінь на чотирьох ногах, і той спотикається". Тільки не зрозумійте мене, що я закликаю замість слова **кваліфікація** казати **підкутість-на-всі-чотири**. Боронь Боже! Але часом у тексті, де йдеться про **кваліфікованого майстра**, варто заради стисло- й легкомовности називати його **підкутим майстром**.

АБИ ЛИШЕ чи просто **АБИ**?

Пише молодий критик "...шкода людини, яка змушена щось... вигадувати, **аби лишень** триматися на плаву...". Чи не є тут частка **лишень** паразитом? Таж слово **аби** в українській мові – не в київському койне – саме і має значення **щоб тільки** або **щоб лише**. Згадаймо приказку "Хоч гірше, **аби** інше". **Аби** тут – як і в питомій нашій мові – якраз і значить **щоб тільки**. Але через надмірне, а часом виключне вживання сполучника **аби** у значенні **щоб**, питоме значення слова **аби** починає стиратися з пам'яті носіїв київського койне, і вони для передачі значення **аби** (**Аби** день до вечора. *Словник Грінченка*) змушені казати **аби лише** (**Аби лише** день до вечора). Тут стислість у програші. Слова критика, наведені вище, після скорочення мають виглядати так: "...шкода людини, яка змушена щось... вигадувати, **аби** триматися на плаву".

ДОСТАТНЬО ЛЕГКО чи **ДОСИТЬ** ЛЕГКО?

Слова **досить** і **достатньо** – синоніми. Але це не значить, що вони абсолютно взаємозамінні в усіх випадках мовлення. Їхнє вживання корегує мовний смак і легкомовність. У живій мові просто нема як сказати "Це **достатньо легко** зробити". Натомість ми кажемо "Це **досить легко** зробити". Правда, **достатньо легко** (**дешево**, **цікаво**) досить легко написати, і це проходить без труднощів у більшості українскіх видань. Я готовий битися об заклад (і виграю у 90 випадках із 100), що той, хто полюбляє довші форми замість коротших, вживає українську мову лише на письмі, бо сказати "Я купив **достатньо цікаву** книжку", в україномовця не повернеться язик. Таку мову народ нарік **повстяною**. Тож, коли я читаю, що "в Польщі та Україні **достатньо розумних**... людей", мене бере сумнів щодо вірогідности цього твердження, і я сам собі кажу: "Мабуть таки не **досить**".

* * *

Під завісу хочеться побажати українській творчій еліті – більше уваги приділяли стислості викладу своїх непересічних думок.

10. ДІЄПРИКМЕТНИКОВІ “СТРАДАНІЯ”

Серед україномовців нема єдиного погляду на вживання дієприкметників типу **читаючий**, **благаючий** у ролі прикметників: **хвилюючий фільм**, **караючий меч**. Сказати, що ці форми неукраїнські і тому їх не варто практикувати, значить обмежити лексичні можливості мови. З другого боку, пошук заміни цим формам іде на користь мові теж, бо збагачує її на синоніми. Ще з іншого боку глянувши, не треба забувати, що вжиток цих форм у дієприкметникових зворотах: **хвилюючий громаду фільм**, **караючий ворогів меч** навіть в УССР визнавали за ґандж. А що пересічний мовець та й писець не дуже підкутий у тонкощах, де прикметник, а де дієприкметник, то в україномовних колах існувало неписане правило уникати цих форм узагалі. Не беручи під захист цього правила, наведу приклади, коли заміна дієприкметникових форм покращує й унаочнює написане.

Іноді для заміни активних дієприкметників теперішнього часу цілком підходять дієприкметники минулого часу: **побутуюча** форма = **поширена** форма. Іноді стає в пригоді іменник: **початкуючий** ілюзіоніст = **новачок-**ілюзіоніст або **початківець-**ілюзіоніст. Може бути корисною і стилістична переробка тексту.

ВИРУЮЧИЙ, ПАЛАЮЧИЙ чи РОЗБУРХАНИЙ, РОЗПАЛЕНИЙ?

Пише поет:

Схрестилися і “слава” і “ганьба”,
Вируюча, **палаюча**, нетлінна
Постала перед світом Україна!

Форма **вируюча** в даному тексті не є аж така образна. Вона копіює російську форму **бушующая**, незамінну в російській поезії: **бушующее** море, **бушующая** стихия. У росіян ця форма добре “працює”. Але це не значить, що в інших мовах буде те саме. У нас – відповідно до наших лексичних можливостей – набула поширення інша форма: **розбурханий** натовп, **розбурхане** море. Форма ця відома і в поезії і в живому мовленні. З точки зору образности **розбурханий** (А) образніше від **вируючого** (Б), бо форму (А) наш мовний центр засвоїв у ряді образних зворотів, яких форма (Б) не творить.

Щодо слова **палаючий**, то його тут вжито не зовсім до речі. 1991 року, про який ідеться у вірші, в Україні не палали пожежі, пожежі палали в душах громадян. Це краще віддати словом **розпалений**. І я радив би автору такий варіянт:

Схрестилися і “слава” і “ганьба”,
Розбурхана, **розпалена**, нетлінна
Постала перед світом Україна!

ВИСТУПАЮЧИЙ чи ВИПНУТИЙ?

Звертання до дієприкметників полегшує працю автора, але воно може знизити якість викладу. Пише перекладач з польської мови: “Наталка мала великий, **виступаючий** живіт”. Можливо, що в польській мові така форма звучить добре. Але в нашому мовному одязі слово **виступаючий** відгонить міліцейським прото-

колом. Знову таки тут може зарадити дієприкметник минулого часу: “Наталка мала великий, **випнутий** живіт”.

ОТЯМЛЮЮЧИЙ чи ОТЯМЛИВИЙ?

У тексті літературознавця читаю таке: “Школа життя – то... школа... болісного прозріння й **отямлюючої** мудрості”. Бажання давати хід новим формам слів варте найвищих похвал. Слово **отямлюючий** у нашому мовному просторі безперечний новачок, і тому його слід вітати. Воно значить те саме що **той, що отямлює** або **витверезливий**. Привітавши новачка, починаю міркувати: чи не можна його якось скоротити? Хтось скаже: “А чим погане слово? Ви ж не відкидаєте цих форм просто з мосту”. Не відкидаю. Але пригадалася мені така історія з життя слів. М. Коцюбинський колись писав “**Щемлячий** тусок погнав його в гори”. Майстер ужив форму **щемлячий**, відкинувши меншовартий, на його думку, варіянт **щемливий**, визнавши, що близькість до російської форми **щемящий** піде на користь **щемлячому**. Аж на ділі вийшло навпаки. Сьогодні форма **щемливий** майже монопольно панує в художній літературі, відсунувши на задній план класикове **щемлячий**. Ця історія підкидає мені думку, що те саме може трапитись і з формами **отямлюючий** та **отямливий**. Не буду наполягати, що це так станеться, але спробую підставити свого похресника у наведену цитату: “Школа життя – то... школа... болісного прозріння й **отямливої** мудрості”. Остаточний присуд винесе його незбагненність Час.

ГЛИБОКО РЕФЛЕКТУЮЧИЙ чи ПРОПУЩЕНИЙ КРІЗЬ СЕРЦЕ?

Зацитую ще й філософа, який міркує про поезію: “Тут почуєш... відгомін... і задушевного слова О. Олеся... і тремтливого й водночас **глибоко рефлектуючого** Лесиного...”. Чи на місці тут слово **рефлектуючий**? Таж ідеться про поезію, а не про фізику. Бо, що значить слово **рефлектувати**? Щодо світла, то це **віддзеркалювати**, щодо звуків – **відлунювати**, а ще відоме лише науковцям – **аналізувати свій психічний стан**. Це останнє поети висловлюють образно (хоч, може, й не зовсім науково точно) – **пропускати крізь серце**. То чом би й не вжити цей термін у тексті про поезію? Спробую: “Тут почуєш... відгомін... і задушевного слова О. Олеся... і тремтливого й водночас **пропущеного крізь серце** Лесиного...”.

Як?

МЛЯВОТРИВАЮЧИЙ чи МЛЯВИЙ НА ПРОЯВИ?

У тексті про психіятрію я натрапив на термін **млявотриваюча шизофренія**. Що воно за термін? Це так “по-повстяному” перекладено російське **вялотекущая шизофрения**. Такі українізовані російські терміни аж ніяк не збагачують нашої мови. Мова, що “розвивається”, копіюючи іншу мову без огляду на збереження своєї оригінальности у виразових засобах, навряд чи матиме майбутнє. У нас мають поширення такі вирази: **гострий на язик**, **меткий на вигадки**, **скорий на зальоти**. Чи ж не варто піти за цим зразком, і назвати вищезгадану хворобу **млява на прояви шизофренія**?

11. НІЖ-НА-НІЖ ІЗ "ПОВСТЯНИМ" КОЙНЕ

У ЗМІ України в наслідок двомовности й за браком широкого україномовного середовища витворилось таке собі ЗМІйне койне, де замість української лексики "править бал" суміш Божого дару з яєшнею: лексика, здерта з мови "старшого брата". На сьогодні це койне є ворогом № 1 української мови, бо воно її карикатуризує.

ОТРИМУВАТИ чи **МАТИ** (задоволення, насолоду, користь, щастя тощо)?

Пише критик "...читачеві запропоновано... **отримати задоволення** перед неминучим злом". Українці **отримують** гроші, а **задоволення**, так само, як **користь** та **успіх** – **мають**. Цитую УРС АН УССР: **мати користь** – иметь (**получать**, извлекать) **пользу**. Російське **получил пользу и удовольствие** по-нашому = **мав користь і задоволення**. Якби росіяни не **имели**, а **получали успех**, то ЗМІ не вагалися б **отримувати** і **успіх**.

ОТРИМУВАТИ ЛЯПАСА чи ДІСТАВАТИ ЛЯПАСА?

Щождо **ляпасів**, **стусанів**, **запотиличників**, **бебехів**, то їх по-нашому не **отримують**, а **дістають**. Цитую: "Хай ще **дістає** він... від матері **запотиличника**, але має і... шану..." (О. Гончар). Так само наші горе-зальотники **дістають**, а не **отримують по пиці**, (**в пику**, **в лице** тощо). Дієслово **діставати** "задіяно" й коли йдеться про **інформацію**, **назви**, **відповідь** і т. д.: "Крейсер **дістав** назву Олег". Декому ці речі вищі від зрозуміння, тому й читаємо такі перли: "...феномен **отримав** назву ґлобалізації...", "...**отримати** відповідь неможливо".

НАРОБОК, НАПРАЦЮВАННЯ чи ДОРОБОК?

Наше слово **доробок** – *те, що зроблене, створене* – не мало аналога в російській мові. Але мови розиваються, тож і росіяни здобулися на слово **наработка** з подібним до **доробку** значенням. Цей факт дивним дивом відбився і на нашому мовному просторі. З'явилося нове слово **наробок**. Говорить поетеса: "Я вдячна... В.О...., який узявся видати мою збірочку як **наробок** своєї землячки...". Тут слово **наробок** око-в-око те саме, що й **доробок**. Чому ж така зміна? Бачте, **доробок** декому звучить патріярхально, по-хуторянському, а **наробок** – престижно, бо копіює **наработку**. Ще дехто йде далі й українізує **наработку**: "...культури... неевропейського походження... погано витлумачуються з залученням лише европейських **напрацювань**". Чи ж так уже тут потрібен новотвір (до речі не дуже зграбний) **напрацювання**, коли можна легше і краще сказати "із залученням лише европейського **доробку**"? **Напрацювання** (**наработки**) у множині, – це те саме, що **доробок** у однині.

ВИДИМО-НЕВИДИМО чи ДО ГИБЕЛІ, ЯК МУРАШВИ, ЯК НАСІННЯ В ГАРБУЗІ?

Пише публіцист "...тепер таких контор розвелося **видимо-невидимо**". Сказати, що **видимо-невидимо** неукраїнське слово не можна. Але воно вже терте-перетерте і на язиках і на папері! Я навів лише три можливих заміни цього слова. А

їх є більше: **як зірок на небі, як маку, як сарани, як черви, як піску морського, як сміття, хоч греблю гати** (теж заяложений зворот). Якби на мене, я б сказав так: "...тепер таких контор розвелося **як мурашви**".

ЗОБОВ'ЯЗАНІ чи МУСИТЕ?

"Лікарю, – сказав майор С., – Ви просто **зобов'язані** повернутися і святкувати Різдво разом з нами". Це витяг з перекладу англійського оповідання. Чому тут у живій мові героя перекладачка вжила протокольне слово **зобов'язаний**? Чи ж так по-повстяному говорять за морем? По-англійськи ці слова мали б виглядати так: "Doctor, You just **must** return…". **Must** – якраз і відповідає нашому **мусите** або **повинні**. Але на перешкоді цим словам став англо-російський словник, що ним, як видно з перекладу, користувалася перекладачка. Цей словник саме й переклав англійське **must** як **быть обязанным**, бо слова **мусити** росіяни не знають. З цього російського перекладу і постало українське **зобов'язаний**, бо РУСи совєтських видань, (а їх майже без змін повторюють "незалежні" видання), і на дух не терпіли слова **мусити**, обминаючи його десятою дорогою. Наслідком такого запланованого державою лінгвоциду української мови, герої творів, перекладених з інших мов на українську, балакають не людською мовою, а дерев'яним язичієм. Чи ж дивно тоді, що на українську книжку невеликий попит? Читач воліє читати якісний продукт. Висловлене людською мовою наведене вгорі речення звучатиме так: "Лікарю, – сказав майор С., – Ви **мусите** повернутися і святкувати Різдво з нами".

НЕ ЗМУСИТИ ДОВГО СЕБЕ ЧЕКАТИ чи НЕ ЗАБАРИТИСЯ?

У цьому ж перекладі є й такий пасаж: "Герміона **не змусила довго себе чекати**". Це теж наслідок сліпої віри словникам. Можливо, що в деяких ситуаціях такий закрутистий зворот і треба вжити, але перекладаючи з іншої мови не конечно вживати канонізовані у словниках звороти. У перекладі своєю мовою слід віддати зміст перекладаного, але заразом вживати найдійовитіші засоби своєї мови, давши їй шанс показати свої можливості. Нашою мовою наведений пасаж можна без втрат для змісту передати простіше: "Герміона **не забарилася**".

ЛЕДЬ ЩО чи РАПТОМ ЩО?

Багато хто з писучої братії механічно перекладає з російщини, забуваючи, що такий переклад – це здебільшого карикатура. Читаю: "Друзі були такі: **ледь що** і біжать жалітися мамі...". **Ледь що** – це механічний переклад російського **чуть что**. Переклад штучний, натягнутий. Знову таки подібні мовні "знахідки" не сприяють популярності української книжки. Читач хоче читати літературу із знаком якости. А для цього "писателям" треба глибше вивчати рідну мову. **Ледь що** українці не говорять. Натомість вживають **раптом що**: "Друзі були такі: **раптом що** й біжать жалітися мамі...". **Раптом що** – це живий, непритягнутий за вуха зворот. Його нема у словниках – це правда. І це великий недолік. Державі – саме державі! – треба взятися до вишколу лексикографів та видання словників. І це позначиться на попиті на книжки.

12. ПОРЯДОК СЛІВ У ІДІОМАХ

Порядок слів у вкраїнських текстах часом підпорядковано вимогам ритміки. Це один з проявів “солов’їности” нашої мови. Наприклад, у реченні “Вислухавши анекдот, **ми всі** засміялись” (1) пару **ми всі** не можна розміняти місцями: фраза “Вислухавши анекдот, **всі ми** засміялись” (2) звучить недоладно. Очевидно, у мовному потоці грає роль чергування наголошених і ненаголошених складів, бо припустити, що тут якась інша причина, нема підстав: уже фразу “Нас усіх попередили”, де **ми всі** вжито в похідному відмінку, можна вимовити і так “Усіх нас попередили”. Отже пара **ми всі** нероздільна лише в реченні (1), там, де наголошені склади утворили певну лексичну єдність

Порядок слів у ідіомах може залежати від різних причин. Іноді це просто стандарт, який закріпився в даній мові, і порушувати цей стандарт, коли треба, щоб читач повірив у написане (а це потрібно завжди), – не тільки не бажано, але й протипоказано, бо підкутий читач одразу відчує фальш.

ВСЕ ТЕ чи ТЕ ВСЕ?

В історичному творі про повстання Довбуша письменник, описуючи хід думок свого героя пише таке: “Досі й подумати про **все те**,... не мав часу”. Авторові слова тут ніби повторюють думки його героя. Це досить вдалий художній засіб. Але...і тут є своє “але”.

В українській питомій мові, якою володіли ватажани Довбуша, існувала пара **се все** або **те все**. Ось цитата зі словника Грінченка (гніздо **помок**): “Як би я **се все** у помку держала!”. Такий порядок мовці засвоїли тому, що сказати **все се** не звучало через повторення підряд приголосних звуків **С**. Були й інші причини. Відмінювати цю пару було легше саме в порядку **се все** або **те все**, ніж у порядку **все се** або **все те**. Люди говорили “З **того всього** вийшов пшик”, і це було легше сказати, ніж “З **усього того** вийшов пшик”. Слово **все** в парі **се все** або **те все** ніколи не потребувало чергування **В** з **У**, бо звук **В** у слові **все** вимовлявся після голосівки (голосної) **Е** у слові **се** або **те**, і тому не підлягав чергуванню з **У**. Отже, наші предки ніколи не казали “Усі ці діти – сироти”, а тільки “Ці всі діти – сироти”.

Саме такий порядок слів у згаданій парі вживає Г. Барвінок та інші класики XIX ст. “Ти – [каже] – при корцмі состоїс, і **се все** при корцмі.” (Г. Барвінок, “Збірник до 170-річчя від дня народження”, Київ: Рада, 2001, С. 28).

У мові сучасників під впливом ряду причин порядок слів у парі **це все** і **те все** змінився. Сьогодні серед носіїв пост-совєтського ніби-українського койне мало хто вживає пару **це все**, здебільшого **все це**. Але письменник, який хоче зберігати солов’їну неповторність нашої мови, а надто у творі на історичну тематику, не має права відходити від цієї неповторности, за чим має стежити і Редактор. Тоді, наведена наприпочатку цитата виглядатиме так: “Досі й подумати про **те все**,... не мав часу”. Читач із Прикарпаття, який практикує незамулену українську мову, на цій парі слів відчує або фальш (**все те**) або повірить розповіді автора (**те все**).

ДО НЕ КРАЩОГО МІСЦЯ чи **НЕ ДО КРАЩОГО МІСЦЯ**?

У статті критика натрапив я на такий пасаж: "Чи варто... робити її... заручницею чиїхось "добрих намірів", якими,... викладено дорогу **до не кращого місця**".

Порядок слів у сполуці **до не кращого місця** невдалий: мало того, що він суперечить усталеному порядку слів у таких сполуках, він ще змушує читача затриматись і подумати: "Що це я прочитав?". Щоб уникнути цього, найкраще вживати зрозумілий кожному порядок слів: "Чи варто... робити її... заручницею чиїхось "добрих намірів", якими,... викладено дорогу **не до кращого місця**."

НІКОЛИ БУЛО чи **НЕ БУЛО КОЛИ**?

Звороти **ніколи було** подбати, **нікому буде** передати, **ніде було** сісти, **ні з ким буде** поговорити тощо, поширилися у нас під впливом книжної освіти. У народній же мові мало й має поширення інша модель цих виразів: **не було коли** подбати, **не буде кому** передати, **не було де** сісти, **не буде з ким** поговорити тощо.

Великої різниці між наведеними варіантами нема, але знати про їх наявність мусить, якщо не письменник, то Редактор. І там, де автор починає говорити устами своїх героїв, вживаючи книжні звороти замість живомовних, там Редактор має втрутитися і виправити авторський недогляд.

* * *

Українська мова протягом віків під впливом різних обставин зазнавала змін. Одні зміни були корисні для неї, інші – ні. Ті зміни, які "вилущували" з нашої мови її неповторні лексичні риси були не на користь мові, а на користь лінгвоциду. Ці зміни обертали нашу мову на псевдо-українське койне. Сучасній українській еліті варто в міру можливостей відроджувати неповторність нашої мовної стихії. І в цьому відродженні не можна недооцінювати роль Редактора.

13. ДІЯЛОГИ

Вірогідність зображуваного в літературному творі великою мірою залежить від діялогів, які відбуваються між героями твору. Якщо ці діялоги відповідають стандартам, узвичаєним у живій мові, то читач навіть фантастичного твору не матиме підозри, що те, що він читає – вигадка. Тому літератор, який хоче, щоб йому вірили, має приділяти належну увагу діялогам, і якщо він навіть "вироблений" письменник, не гребати порадами Редактора.

Діялог, як і всі інші деталі художнього полотна, повинен підтверджувати реальність описуваного. Від того, наскільки це вдається автору, залежить і його успіх як письменника.

НА! ОТРИМУЙ! чи НА! ДЕРЖИ!?

Напівбожевільний афганець, жбурнувши в героя досить цікавого оповідання ручну гранату, супроводить цю акцію словами: "**На! Отримуй!** Гад!". Чи це реальний вигук для української мовної стихії? Це переклад з російського "**На! Получай!** Гад!". Автор українського оповідання, очевидно, задумувався над цим вигуком. Швидше за все афганець був російськомовний. Отже, під цим оглядом його мову не треба було б українізувати, а написати просто "**На! Получай!** Гад!". Але автор підійшов до подій з позиції українського спостерігача, який українською мовою розповідає спостережене українським же читачам. І тому в його творі всі герої говорять по-українськи, в тому числі й афганець. Інакше кажучи, ветеран війни говорить так, як зрозумів його мову український автор. А раз так, то афганець має говорити мовою автора, тобто українською мовою. Українець у такій ситуації навряд чи скаже "**Отримуй!**", бо в нашій мові усталилися інші вирази: "**На тобі!**", "**Нате Вам!**" або "**Маєш!**", "**Маєте!**". Коли ж "дарунок" доручувано кидькома, то українець скаже "**На! Держи!**". Саме так і належить казати згаданому афганцеві: "**На! Держи!** Гад!".

У ЩО ТИ ПЕРЕТВОРИВ СВІЙ ОДЯГ? чи ДЕ ТИ ТАК ВИМАЗАВСЯ?

У цьому ж оповіданні дівчина, яка вчиться у швейній фабриці на швачку, зустрічає свого кавалера, – курсанта міліції, – що прийшов на побачення обліплений землею, – таким вигуком "Боже! У що ти **перетворив** свою... форму?". Я маю великий сумнів, що навіть майбутній доктор філософії в описаній сцені буде так кучеряво висловлюватися. Найперша реакція людей у такій ситуації буває така: "Де ти так **вимазався**?" або "Де ти так **вимазав** свій одяг?". Слово **вимазатися** у значенні **забруднитися** фіксує Словник Грінченка, Словник Желехівського, Українсько-англійський словник Андрусишина, а також РУС А. Кримського. Підсовєтські ж словники не знати чому "мали зуб" на це слово, і там, де його треба було "засвічувати", пропонували цілу низку синонімів, а його – найпоширенішого в живій мові слова – не наводили. Може, тому й автор новели замість живого питання з уст дівчини, наділив її пасажем, який у декого викликає "реакцію відторгнення".

НУМО, ПІДНІМІТЬ СОРОЧКУ! чи А ПІДНІМІТЬ-НО СОРОЧКУ!?

Ідеться про переклад з російської мови. В українському перекладі лікар так звертається до пацієнта: “**Нумо, підніміть** сорочку...”. З цього незграбного перекладу випливає, що російський текст мав такий вигляд: “**Ну-ка, поднимите** рубашку...”. Слово **нумо**, що з’явилося в перекладі, тут абсолютно не до речі. Воно було б на місці, якби лікар звертався до кількох пацієнтів “**Ну-ка, поднимем** рубашки!”; тоді треба було б ужити це слово: “**Нумо, піднімім** сорочки!”. Отже, переклад неадекватний. Перекладач не знайшов нічого відповідного у словниках, і помилково обрав форму **нумо**, не зрозумівши ремарки, яка засвідчувала, що це форма для першої особи множини, звертання ж в оригіналі було до другої особи множини: **(Вы) поднимите**. В такому разі треба по-українськи сказати (чого нема у РУСах): “**А підніміть-но** сорочку!”.

Що саме так має звучати українська форма свідчать не лише українські класики, а й напівросійський класик Гоголь. Гоголів Тарас Бульба звертається до сина так: “**А поворотись-но**, синку!”, що кондовою російською мовою передається так: “**Ну-ка, поворотись**, сынок!”. Отже, російське “**ну-ка +** *дієслово*” по-нашому треба віддати “**а** + *дієслово* + **-но**”. Маємо приклади такого вжитку і в українській літературі: “**А дай-но** вогню – люльку закурити (*М. Коцюбинський*). По-російськи це треба віддати так: “**Ну-ка, дай** огня – трубку закурить”. Брак всеосяжного перекладу форми **ну-ка** в РУСах, причинився до неякісного українського перекладу, що й собі впливає на попит на українську книжку. Цей попит перебуває у прямій залежності від якости словників. А це значить, що українство мало б залучити до укладання словників щонайдосвідчених філологів, в тому числі письменників і практиків живого українського слова. Без надійної словникової бази сподіватися на підвищення попиту на українську книжку підстави невеликі. Реклама в даному разі матиме протилежний ефект. Розрекламований неякісний продукт може відбити охоту у читачів і від якісного.

ТИХІШЕ! чи ТИХО! або ТИХШЕ! або ЦИТЬ!?

Діялоги у мові письменника дуже багато важать, коли йдеться про відтворення дійсности у тексті. Коли автор вкладає в уста своїх персонажів незвичну для даної ситуації лексику, такому автору годі сподіватися на мистецький успіх. Читаю в новелі: “Хтось крикнув: “**Тихіше**, друзі! Передають щось важливе!”.

Чи ж слово **тихіше** надається, щоб його можна було крикнути? Слово довге і в побуті не вживане. Коли люди кричать, то це звучить так: **Тихо!**, **Тихше!**, **Цить!**. Кілька зайвих літер і правдивість картини зіпсовано. У діялогах треба орієнтуватися на мовну реальність, схвалену поколіннями мовців, а не на словникові зразки.

14. НОВЕ ВИНО У СТАРІ МІХИ!

Українська мова через ряд історичних обставин, а надто в останні 70 років перед незалежністю, розвивалася під тиском, який не давав їй розкрити на повну силу свої лексичні можливості. Це відбилося на офіційно канонізованій лексиці, яка "збагачувалась" на штучну (щоб не сказати *мертву*) лексику, без уваги на її практичну доцільність, на зразок хоч би й таких форм як **полоненик капіталу** замість **бранець капіталу** або **перетинчастокрилий** замість **плівкокрилий**. Мові ж, щоб розвиватися, потрібен пошук, опертий не на мавпуванні чужих зразків, а на своїх словотворчих моделях. Розкайданена мовна стихія сучасности дає нам приклади словесних пошуків у мові окремих авторів. Дуже вдалою, хоч може і запозиченою, є форма **наїв** замість **наївність** а ще **багатіти духом** замість **одухотворятися**.

Знати можливості словотворчости рідної мови мають не лише Майстри Пера, а й Редактори. А можливості ці, практично, невичерпні.

РОЗДИРАЮЧИЙ ДУШУ КРИК чи РОЗДЕРИ-ДУШУ-КРИК?

Українська мовна стихія знає форми **вернигора**, **голиборода**, **чаруйзілля**, **ломикамінь** тощо, які на ділі заступають дієприкметникові форми **той, що перевертa гори**, **той, що голить бороди**, **зілля, яке чарує**, **те, що ломить камінь**. Форми ці цілком зрозумілі сучасникам, але, на жаль, вони, ніби законсервовані, не мають аналогій у сьогоднішній практиці. Чи це закономірно для нової доби, чи ми просто не вміємо користуватися залишеним нам у спадок багатством?

Мені здається, що друге ймовірніше. Модель, уживану предками, можна розумно застосувати і в наші супермодерні часи. Спробую показати це на прикладі. Читаю: "**Роздираючі душу крики** жертв... і досі стоять в її вухах". А що, як висловитися так: "**Роздери-душу крики** жертв... і досі стоять у її вухах"? Чи зміниться ефект впливу на читача? Як на мене – ні. Очевидно, що наведена модель може працювати в нових умовах, а надто, коли після дієслова стоїть не один, а два іменники, бо сказати **роздери-крик** замість **роздираючий крик** якось не випадає. Коли ж після дієслова ідуть аж два іменники, то предківська модель працює не гірше від нових запозичених.

Тому, я б у тексті "Не розраховуйте... на **поглинаюче увагу письмо...**", вдався б до новаторства або "стараторства": "Не розраховуйте... на **поглинай-увагу письмо...**". Коли таких прецедентів сучасні тексти матимуть більше, то читач звикне до цих нових (із старими дірами) форм.

ПОВІТРЯНЕ ШАМПАНСЬКЕ чи ЛЕГКОБРИЗНЕ ШАМПАНСЬКЕ?

В одному перекладі з російської мови ріже око такий кавалок: "Шампанське пити з горлечка важко. Воно **повітряне**, кислувате". Якщо по-російськи **воздушный напиток** добре звучить у творах найкласніших класиків, то в нашій мові **повітряний напій** не вживано. Беру словник. Слово **воздушный**, коли йдеться про пиріг або тістечко, перекладено як **легкий**. Перекладач, очевидно, дивився у словник, але сказати про шампанське, що "воно **легке**, кислувате", він не нава-

жився, бо слово **легке** сюди справді не ліпиться. Але й пара **повітряне шампанське**, яку вжив перекладач, так само не віддає того, що хотів висловити автор оригіналу. Слово **повітряний** не віддає тих нюансів, які віддає слово **воздушный**. У такій ситуації перекладач або редактор мають виявити винахідливість. Треба покопатись у пам'яті. Існує слово **сонцебризний**, де друга частина **-бризний** може стати у пригоді. Додаймо її до слова **легкий**, яке тут теж частково потрібне і матимем **легкобризний** – епітет, що окреслює таке вино, як шампанське, краще ніж **повітряний**. Отже, редагую перекладача, згадавши, що українці п'ють не з **горлечка (горлышка)**, а **нахильцем**: "Шампанське пити нахильцем не з руки. Воно **легкобризне**, кислувате".

ПРОЗОРЛИВИЙ чи ПРОВИДЛИВИЙ?

Іноді на допомогу шукачу нових форм може прийти ***забортна лексика***, тобто лексика, яка існувала в нашій мові, але не знати чому опинилася за бортом словників та літературної мови і, щиро кажучи, забулася, хоч вона відповідала і відповідає стандартам літературного мовлення і до того є органічно українська. До такої лексики належить слово **провидливий**, що відповідає канонізованим тепер, не без впливу сусідніх мов, словам **передбачливий** і **прозорливий**. Слово це вживає Марко Вовчок у повісті "Три долі": "Очі ж мої усе бачили добре – де ж **провидливість** моя непомилешна?". Слово **провидливість** не виникло само собою. Очевидно, існував прикметник **провидливий**, досі ніде не зафіксований, хоч і подибуваний у живій мові. Щождо слова **провидливість**, то його фіксує "Русько-німецький словник" Желехівськоо із вказівкою, що його вжито у творах М. Вовчка. Але Грінченко зігнорував **провидливість**, і це визначило долю цього слова. Його нема ніде більше. А слово ж наше питоме. Існують же слова **провидець**, а ще **провидіти**, яке значить **передбачати, прозирати**. Від слова **провидіти** й походить **провидливий**, а від нього – **провидливість**. Натомість у нашій мові запанувало слово **прозорливий** або **прозірливий**, яке має аналоги у російській та польській мовах. Своє ж оригінальне і неповторне **провидливий** ми забули. Тож чи не буде закономірним відродження цього слова як нової форми? Пише сучасний автор "Ніколи він... не був таким **прозорливим** у стосунках із жінками...". Автор пише так, як склалося історично через пасинкове становище нашої мови під окупантами. Чи ж не краще й оригінальніше буде звучати: "Ніколи він... не був таким **провидливим** у стосунках із жінками..."? На мій смак, краще.

* * *

Редактор-шукач нових форм має бути дослідником, і результати своїх досліджень використовувати у практиці. Тут допоможе глибоке почуття мови і розвинений мовний смак. Не можна пересичувати тексти новими формами, але не можна і нехтувати їх, коли цього вимагає текст. Пильне око Редактора не може допустити, щоб герої довірених йому творів **пили з горлечка** будь-які напої, а надто **повітряне шампанське**.

15. З НЕБА НА ЗЕМЛЮ

Письменник (і редактор) трагічної долі (заподіяв собі сам на еміграції смерть) – Василь Гайдарівський у розмові з поетом В. Біляєвим казав так: "Саме виловлення мовних і друкарських помилок – це функція доброго коректора. А редактор,... крім досконалого знання мови, стилів і смаків, мусить відчуватн пульс, дихання твору. Він не сміє пропустити жодного недогляду автора. Справжній редактор – додатковий творчий чинник для автора. Він мусить також мати відвагу і обов'язок, чуєте – обов'язок! – підказати, а де треба, наполягти на потрібних поправках, додатках, скороченнях і змінах...".

До згаданого конечного мінімуму редакторської ерудиції: "знання мови, стилів, смаків" треба додати ще й глибоке знання літератури – класичної та сучасної, а також історії, плюс знання – хай і не аж дуже глибокі – кількох іноземних мов.

HOMO GONORARUS чи HOMO HONORARIUS?

Деякі сучасні писателі, бажаючи показати свою освіченість, або справити гумористичний ефект, називають свої твори чужомовними словами. Один такий скорохвацький автор назвав свою книжку **Homo gonorarus**, де йшлося про людей, що прагнуть гонорарів. Очевидно, що першим, кого мала б "узяти на зуб" згадана книжиця, це сам автор, бо, він якраз і є представник "гонорарної людини". У гонитві за нібито чужим йому гонораром і славою гумориста, він оскандалився, довівши, що марно тер штани на університетській лаві, бо не засвоїв елементів латини, яку мусив вивчати. Латинською ж мовою "гонорарна людина" – **homo honorarius**. Як тут не згадати монологу ревізора з комедії Гоголя: "З кого смієтесь? Із себе смієтесь!". Нема сумніву, що твір гумориста ніхто не редагував, а якщо й редагував, то такий же ерудит, як і автор.

Кортячка ошелешувати читача іноземними словами у назві книжок має неабияке поширення. Читаю таку назву: **Personae verbum** і тут таки в дужках переклад (**Слово іпостасне**). Питається, нащо така подвійна бухгалтерія? Чи не досить назви в одній мові? Воно й українська назва так само замудра. 90% читачів не зрозуміють, що воно таке **іпостасне слово**. Автор, безперечно, не "спускався" до розмов з добрим редактором. І сам собі пошкодив.

ПУШКІН чи ЛЕРМОНТОВ?

Говорить письменниця і її слова йдуть у друк: "Я отак дивлюсь **печально**, як ото **Пушкін** писав, **на наше покоління**, і думаю...". На жаль, писав це не **Пушкін**, а **Лермонтов**. Письменниця помилилась. Цю помилку треба ставити на карб не їй, а редактору. Редактор, зрештою, теж може не знати, хто писав ці рядки. Але володіючи досвідом, він у цій ситуації мав би віддати слова письменниці так: "Я отак дивлюсь **печально**, як ото **один поет** писав, **на наше покоління**, і думаю...". Такий варіянт покриває недоліки знань і письменника і редактора. Письменники й редактори є люди і їм властиво помилятися і дечого не знати. Але на таку можливість у підкутого редактора завжди знайдеться вихід. Коли не знаєш чийогось імени, а знаєш його фах чи покликання, зігноруй ім'я і вживай тільки фах.

ЦІЛУЙ ЇЇ, ЦІЛУЙ ЇЇ! чи **ЦІЛУЙ, ЦІЛУЙ, ЦІЛУЙ ЇЇ!**?

У літературознавчій статті автор цитує рядок з поезії О. Олеся: "**Цілуй її, цілуй її** – знов молодість не буде!". Знавець поклався на свою пам'ять, але наша пам'ять не бездоганна, як у комп'ютері, а має провали. Тим-то редактору варто перевіряти цитати, наводжувані у творах письменників. О. Олесь насправді писав трохи інакше: "**Цілуй, цілуй, цілуй її** – знов молодість не буде!". Отож редактор дістає ще й додаткове навантаження – перевіряти цитовані вислови у довірених його опіці творах. Хай яка це величезна робота, але її не можна нехтувати: хоч кара й велика – треба відбувати.

ЧИ БУДЕ ДІВЧИНА, ПРИЙШОВШИ НА ПОБАЧЕННЯ, ЧЕКАТИ ПАРТНЕРА ПІВГОДИНИ?

Досить підкутий автор у доволі цікавому й оригінальному оповіданні змушує молоду дівчину чекати на свого кавалера цілих півгодини. Цей факт у творі засвідчено так: "Лера мене дочекається, хоч я **забарюся аж на цілих півгодини**...". Очевидно, автор не пройшов за молодих літ університету побачень, або, якщо й пройшов, то забув. З власної практики знаю, що більше як 5–10 хвилин дівчина не буде чекати приходу на побачення свого партнера. Звичайно, всяке правило має винятки, але у згаданому творі виняткових ситуацій і так чимало, тож навряд, чи доцільно переобтяжувати твір винятковими ситуаціями. Можливо, що захоплений сюжетом читач не зверне уваги на згаданий факт, але цього не можна сказати про читачку. Гонорова читачка не повірить наведеному вгорі пасажу, і після цього може не повірити й усьому твору. Щоб уникнути зайвих надзвичайних ситуацій, краще факт спізнення героя на побачення не згадувати, або згадати, не наголошуючи на тривалості запізнення. Можна же сказати коротше: "Лера мене дочекається, хоч я **і забарюся**...". Можна факт спізнення на побачення не згадувати зовсім, і це нічого не змінить в оповіді. Доскіплива точність в описові подій не завжди сприяє донесенню описуваного до читацької свідомости.

* * *

Як бачимо, обов'язки редактора вимагають від нього неабиякої ерудиції. Редактор мусить мати до своїх послуг велику бібліотеку. Найпрактичніше, звичайно, відвідувати публічну бібліотеку, бо мати вдома чи в редакції твори усіх своїх та зарубіжних класиків, на ділі, неможливо. Отже, той, хто думає, що редакторська праця – це свого роду відпочинок, глибоко помиляється. Редактор, якщо це справжній редактор, працює більше й "мозольніше", ніж письменник. Талановитий письменник на крилах свого хисту літає у хмарах, відриваючись від землі. Приземлювати письменника і є покликання Редактора.

16. БУТИ СОБОЮ чи МАВПУВАТИ?

Редактори 20-их, 30-их років XX століття могли покладатися на коректорів, коли йшлося про "виловлювання мовних та друкарських помилок". Тодішні коректори чули питому українську мову від своїх батьків або дідів, і це помагало їм виловлювати авторські ляпсуси. Сьогодні становище змінилося. Сучасні коректори, якщо й чули українську мову, то переважно з радіо або від учителя в школі. За часів СССР ні радіо, ні вчителі не володіли питомою українською мовою, а мусіли користуватися офіційним койне, зафіксованим у "нормативних" російсько-російських словниках. Через це сучасні коректори не виправляють текстів нинішніх "текстовиробників", де рясніють такі кавалки, як **зраджувати** *кому*, а не *кого*, **вчитися** *чому*, а не *чого*, **згідно** *чого*, а не **з** *чим*, **відповідно** *чого*, а не **до** *чого*. Отже, на Редактора сьогодні лягає ще й повинність "доброго коректора".

У сучасних текстах багато слів та виразів живцем змавпованих з інших мов – переважно з російської мови, але є прецеденти і з польської (**спротив = sprzeciw**) та англійської через російську (**ноу-хау = know-how = досвід**). Іншими словами, ми перестаємо бути собою й уподібнюємось до своїх далеких-далеких предків. Цій тенденції Редактор має засвітити червоне світло.

НІЧОГО НЕ ЗАЛИШАЛОСЬ чи НЕ БУЛО ІНШОЇ РАДИ?

Пише добре підкутий автор: "...Іллічу... **нічого не залишалось**, як погодитись". Звучить гладко для наших "двомовних" вух. Звикли ми до позичених форм. А де ж наша самобутність неповторна? Чи ж не соромно нам, коли чужинці трактують нас як свого роду младоросів? Ось що пише про переклад з української мови чеська перекладачка Рита Кіндлер: "...перш, ніж перекладати український текст, перекладач мусить засвоїти, бодай елементарно російську (!) мову".

А ми бідкаємось, що нас мало знають на Заході! Та як же нас знати, коли для зрозуміння наших текстів треба вивчити не одну, а дві мови! Додам: часом ще й третю – польську. Чи не варто нам бути вимогливішими до самих себе? От і в наведеному прикладі по-нашому треба сказати "...Ілліч... **не мав іншої ради**, як погодитись".

ПЕРЕХОПЛЮВАТИ ПОДИХ чи ЗАБИВАТИ ДУХ?

Деякі змавповані форми закорінились у нашій мові завдяки тому, що їх запозичили з іншої мови наші класики і докопатися до питомих українських форм можна хіба з поміччю свого роду мовної археології. Візьмім пару **перехоплювати подих**. Українці у живій мові віддавна практикували пару **забивати дух**, і це відбито в літературі: "Денисові знову **забило дух**, але вже не зі страху..." *(Грінченко)*. Соловецький класик Собко пише вже трохи інакше: "...холод **перехоплював дух**". А ще один його сучасник пише так: "Лють **перехоплювала** Тарасові **подих**..." *(Ільченко)*. Крок за кроком наше **забивати дух** обернулося на **перехоплювати подих**. Коротку форму заступила довжелезна позичена. Мовознавче КҐБ називало цей лінгвозид взаємозбагаченням мов. Редактор від Бога має перехоплювати такі форми й не давати їм "оприявнюватись" на сторінках довірених йому творів.

МАРНОСЛАВСТВО чи **ПИХА** або **ПОРОЖНІЙ ГОНОР**?

Під впливом мавпування до нашої лексики зайшло багато слів та виразів, які через свою штучність не приживаються в живому мовленні і, відверто кажучи, відвертають часом самих українців від своєї мови. До таких форм я б відніс слова **марнославство, марновірство**, **марнолюбство, марнослів'я** та ще деякі. Їх створено штучно шляхом копіювання російських книжних і застарілих форм **тщеславие**, **суеверне, суесловие**. З цих слів лише **марновірство** фіксує словник Грінченка, але не наводить прикладів, вказуючи, що його запозичено із словника Желехівського, який приписує це слово Кулішеві. Що ж, і Куліш не святий, він міг часом ужити й невдале слово. **Маровірство** (калька від **суеверия**) по-українськи – це **забобонність**. Щодо слова **марнославство**, то я б назвав його "словниковим" словом. Його рекомендують РУС-и УССР і фіксує СУМ АН УССР, але не наводить прикладів з літератури. З літератури ж відомо цілу низку живих синонімів цього слова **пиха**, **пихатість**, **славолюбство**, **гонористість**, **гординя**, **порожній гонор**. У будь-якому стилі нашої мови краще обходитись без книжних штучно зляпаних слів. Назву твору Теккерея "Vanity fair" я б переклав "Ярмарок гордині".

ВЕРТІТИСЯ, ЯК БІЛКА В КОЛЕСІ чи **КРУТИТИСЯ, ЯК МУХА В ОКРОПІ**?

Деякі запозичені звороти легко написати, але їх не завжди легко вимовити. Пише авторка оповідання: "Він **вертівся** по таверні, **як білка в колесі**...". Оригінал цього виразу **вертелся, как белка в колесЕ** має наголос на останньому Е і цей наголос в українській версії не так легко перенести на О: **в кОлесі**. Практикування таких форм у двомовному середовищі спричинить перенаголошення українського слова **кОлесо**. Неправильне наголошення українських слів у живому спілкуванні є однією з рис псевдоукраїнського або київського койне. Щоб не допускати переголошення слів нашої мови і щоб бути собою, варто по змозі не вживати перелицьованих форм, коли є свої, пристосовані до своєї вимови вирази. Таких виразів на заміну наведеної вище кальки ми маємо досить: **крутитися, як муха в окропі**, **вертітися, наче в'юн в ополонці**, **крутитися, як посолений в'юн**, **крутитися, як дзиґа**. Чи ж не краще звучатиме "Він **крутився** по таверні, **як дзиґа**..."?

НІЧОГО ГРІХА ТАЇТИ чи **НІДЕ ПРАВДИ ДІТИ**?

Партнером **білки в колесі** в сучасних текстах виступає вираз **нічого гріха таїти**. Де тільки на нього не натрапиш! Не таять гріхів письменники, журналісти, літературознавці, академіки, не кажучи про високих посадовців. А своє і неповторне **ніде правди діти** приречено вікувати у хрестоматіях з літератури, та й то скорохвацькі лицюввателі класиків збираються і цим самобутнім виразам скрутити в'язи, усучаснивши "застарілих" письменників. Тим-то я, грішним ділом, часом собі думаю: Чи не краще переробити їх на "общепонятну" мову і не мати клопоту з класикою? Ніде правди діти – думаю.

17. ХТО ВІД БОГА, А ХТО Й НІ

Прийшов до мене лист від читачки, де вона пише таке: "По-перше це дуже умовне й суто особисте поділення редакторів на тих, "хто від Бога" і "хто не від Бога" – за якими критеріями їх розрізняєте? Звісно, що кожний посадовець вважає себе й "від Бога" і "від найвпливовіших батьків та родичів", оскільки не знаю як там в Америці, а в Україні майже всі посади, навіть реалізаторів на базарі, тепер передаються в спадщину".

Я відповів цій читачці, що "редактори від Бога – це реалія життя: є артисти і є народні артисти". Не можна не погодитись із думкою, що всякий поділ – є умовний поділ. Таж заки стати народнім артистом актор мусив бути просто артистом. Так само й посередній сьогодні редактор може завтра стати редактором від Бога. Щоб це сталося, я й пишу свої бесіди. Але з життєвого досвіду знаю, що думки, відверто висловлені моєю читачкою, можуть роїтися в головах інших читачів, тому гадаю, що не зле буде показати на прикладах різницю між деякими редакторами.

ПРИСЛІВНИК *ОТЖЕ* чи ДІЄСЛОВО *ЗНАЧИТЬ*?

Я написав був коротенький лист, призначений для публікації, і хоч із скрипом, мій лист таки сподобився оприлюднення. Сподобитись він сподобився, але зазнав кількох редакторських правок. Я писав у оригиналі так: "...доручати адаптацію творів класиків носіям... койне, **значить** наперед приректи ці твори на спотворення". Наявне в тексті дієслово **значити** – цілком нормальне літературне слово, синонім слова **означати**. У цьому значенні подибуємо його у М. Коцюбинського, Г. Хоткевича, М. Рильського. Має це дієслово ще й особливу прикмету: вжите у формі **значить**, воно може виступати як вставне слово і тоді стає синонімом прислівника **отже**: "...щоб, **значить**, був більший розгін..." *(Г. Тютюнник)*. Хоч ці дві форми й синоніми, проте слово **значить** у живій мові та у творах "добре наслуханих" письменників присутнє частіше, ніж **отже**. Але це все не має до мого тексту жодного стосунку! У мене ж слово **значить** виконує роль не вставного слова, а дієслова, що його може заступити тільки дієслово. На цьому має розумітися кожен редактор, і то не конче від Бога. Що ж ізробив з моїм текстом невідомий мені редактор? Наведений угорі уривок він *відредагував* так: "..доручати адаптацію творів класиків носіям... койне – **отже**, наперед приректи ці твори на спотворення". Текст із чітко висловленою думкою, редактор обернув на об'єкт для "Перця". Текст позбувся рушійної сили дієслова, заміненого на прислівник. І це безглуздя підписано моїм ім'ям! Яким правом?

ПАЛКА НА ДВА КІНЦІ чи ПАЛИЦЯ О ДВОХ КІНЦЯХ?

Дістав я якось дуже сердитого листа від філолога, котрий зробив мені цілу купу зауваг, де серед досить слушних (бо не помиляються лише ті, хто нічого не робить) є й чимало "від лукавого", або точніше від гіперпуризму, який іноді надихає гіперпуристів таврувати питому українську лексику як неукраїнську. Автор листа твердить таке: "**Палиця о двох кінцях** (*рос.* **палка о двух концах**) по-українському буде – **палиця на два кінці**". Категоричність не завжди іде в парі з

істиною. По-перше вирази **о двух концах, о двух головах** – не є органічно російські вирази – це архаїзми, запозичені із старослов'янських (староукраїнських) книжних джерел, на які українці мають чи не більше прав, ніж росіяни. Чи можна подібні вирази мати за неукраїнські? Звернімось до фолклору. "Летів птах **об восьми ногах**" *(Номис)*. Це що – русизм? Росіяни засвоїли староукраїнські вирази, бо вони ритмомелодичніші від сучасних лексичних форм. Легше сказати **палка о двух концах**, ніж **палка с двумя концами**. Ми ж, завдяки гіперпуристам, відмовляємось від своїх ритмомелодичних виразів, замінюючи їх на "повстяні". Де тут логіка? Чому ми маємо послуговуватися важкомовними формами замість легкомовних? Ми ж практикуємо вирази **нічтоже сумняшеся**, **многая літа**, **блудний син**, **тим паче** тощо. А це все старослов'янізми, а не русизми, як сказав би автор сердитого листа. Ці вирази не збіднюють, а збагачують нашу мову – розширюють її виразові можливості. Щождо прийменника **О**, то у значенні, вжитому в заголовку до параграфу, його подибуємо і в наших сучасників: "...вірніше не хата, а курінь **о чотирьох стінах**" *(Григір Тютюнник)*. Тому я застерігаю собі право вживати вираз **палиця о двох кінцях**, тим більше, що так сказати краще, ніж **палка на два кінці**, як записано у прикладі, який наводить фразеологічний словник НАНУ.

ВОЛОССЯ *вони* чи ВОЛОССЯ *воно*?

Приклади недбалого редагування сьогодні не дивина. Зупинюся на одному, сказати б, характерному, бо він ніби узагальнює цілу серію ляпсусів. Цей приклад показує, що виправляючи чи перекладаючи з іншої мови, треба дивитися, щоб решта невиправлених або перекладених слів узгоджувалась із виправленим або перекладеним словом. У короткому дописі про Сальвадора Далі судентка, на підставі російських джерел, написала таке: "**Своє довге волосся** він обрізав – **вони заважали** йому". Треба було сказати "**– воно заважало** йому". Саме так мав виправити написане редактор. Але цього не сталося. Редактор читав текст і лишив його без змін. То до якої категорії він належить?

* * *

Робимо такі висновки:

1. Редактор, який хоче бути, не те, щоб від Бога, а просто порядним редактором, не має жодного права псувати авторський текст, і, отже, підводити автора під манастир, ставлячи під своїм недотепством авторове ім'я.

2. Редактор має толерувати відступи автора від лексичних норм, поки з ним не сконтактується. Правки робити, лише узгодивши з автором, а не "гуляти по буфету" без авторської згоди.

3. Редактор не може пропускати огріхів авторів там, де йдеться про узгодження слів у родах, числах та відмінках.

18. ДО ДЖЕРЕЛ!

За часів “бурхливого розвитку української культури в сім’ї народів-братів” наявні в нашій мові стилістичні засоби, які не мали аналогів у російській мові, оголошувано застарілими і їх ретельно виполювано з українських текстів шляхом лінгвоцидного редагування. До таких “опальних” стилістичних засобів потрапили зокрема безособовий пасив (I) та перша особа множини наказового способу (II).

Редактори з великої літери мають бути обізнані з цими засобами стилістики, нехтуваними за часів “дружби народів”, і там, де ці засоби розмаїтять, скорочують або пожвавлюють виклад, давати їм зелену вулицю.

I. БЕЗОСОБОВИЙ ПАСИВ

Приклад безособового пасиву:

Ой, **убито, вбито**,
Затягнено в жито,
Червоною китайкою
Оченьки **прикрито**.

Вживання цієї стилістичної риси можливе у текстах різних жанрів (**взято** на облік, **покликано** на комісію). Крім скорочення викладу думки, ця риса запобігає стильовому одноманіттю тексту. Замість казати й писати “У такий спосіб **були визначені** норми нашої поведінки”, краще й коротше сказати “У такий спосіб **визначено** норми нашої поведінки”. Зміст не змінився, але скоротився і якоюсь мірою українізувався.

БУЛО НАКЛАДЕНЕ ТАБУ чи НАКЛАДЕНО ТАБУ?

Пише доктор наук: “...на теми дисертацій про репресованих... письменників **було накладене... табу**”. Цей стиль прищеплювано нашій науковій еліті шляхом ряду лінгвоцидних заходів продовж десятків років. Так навчали студентів, які потім ставали вчителями, науковцями, письменниками, академіками. Стиль цей точно копіював стандарти, властиві російській мові. Щождо своїх питомих стилів, то українці мусили їх забувати, бо їх не вчила жодна школа включно з вищою. Наслідок цього лінгвоциду ми спостерігаємо сьогодні. Безособові пасивні форми дуже рідкі гості в сучасних текстах. Було б незле для добра української мови організувати для навчених “під зорями Кремля” вчителів та науковців курси підвищення кваліфікації, які б доповнили совєтську мовознавчу освіту репресованими в СССР рисами української мови. Відвідавши такі курси, цитований науковець сам відредагував би наведений уривок так: “...на теми дисертацій про репресованих... письменників **накладено... табу**”.

ВОНИ БУЛИ ПРОДЕМОНСТРОВАНІ чи ЇХ ПРОДЕМОНСТРОВАНО?

Уявлення про переваги у деяких виразах саме українського стилю дає і такий приклад. Пише дочка письменника: “...гостям... обіцяли... продемонструвати... унікальні технології. І **вони** таки **були продемонстровані**”. А тепер подивімось на

відредагований варіант: "...гостям... обіцяли... продемонструвати, унікальні технології. І **їх** таки **продемонстровано**". Чи не краще? І коротше, і легкомовніше, і таки по-українськи.

II. ПЕРША ОСОБА МНОЖИНИ НАКАЗОВОГО СПОСОБУ

Приклад цієї граматичної форми:

Заспіваймо пісню веселеньку
Про сусідку молоденьку!
Про сусідку **заспіваймо,**
Серце наше **звеселяймо**!

Коли мовлене містило в собі не те, щоб наказ, а просто пропозицію або заохочення щось зробити, українці вживали наказового способу: "**Перейдім[о]** до іншої кімнати" (А), а не "**Перейдемо** до іншої кімнати". Вжиток (А) характерний для західньо-слов'янських мов, зокрема для чеської та польської. Мабуть, ненависть до всього західнього змушувала кремлівську мафію викорінювати все, що різнилися від східніх стандартів, в тому числі й у мові (хоч західній білизні, а надто бюстгальтерам, московські партійні дами віддавали перевагу).

Ідучи за схваленими у зореносному Кремлі стандартами, витворені у зашторених кабінетах "літературні норми" приписували міняти форми, засвічені у цитованій пісні, на форми **заспіваєм**, **звеселяєм** (Форми дійсного способу, властиві у такому вжитку мові старшого брата). Не **почнім**, а **почнемо**, не **візьмім**, а **візьмемо**, не **створім**, а **створимо** тощо.

ПОЛИШИМО чи ПОЛИШІМ, ЗВЕРНЕМОСЬ чи ЗВЕРНІМОСЬ?

У тексті письменника, який довгенько працював у совєтських ЗМІ, подибуємо такий кавалок: "Тож **полишимо** оту легкість безжурну, ту сюжетність... пригодницьких шкіців..., **полишимо** такому ж невибагливому... споживачеві... пригодницької... продукції..., та й **звернемося** до прози серйозної,...". На манері письма цього літератора відбився стаж його роботи в "соловецьких" ЗМІ, де дуже прискіпливо стежено, щоб на шпальти газет не потрапляв "націоналістичний" (читай український природній) стиль. Тим-то цей автор і вживає форми **полишимо і звернемось** замість **полишім** і **звернімось**, які в такому кучерявому тексті мали б пожвавлювати виклад думки, відповідно до української стилістичної традиції.

Спробуймо відредагувати корифея літературної праці: "Тож **лишім** оту легкість безжурну, ту сюжетність... пригодницьких шкіців..., **лишім** такому ж невибагливому... споживачеві... пригодницької... продукції..., та й **звернімось** до прози серйозної...". Текст ожив, набув динамічних рис.

* * *

Мовно-стилістичні стандати, вироблені сотнями поколінь мовців, таки варто наслідувати, а не ігнорувати.

19. ШТУЧНОСТІ – ВІЙНУ!

Наявність штучної лексики у мові будь-якого словесного матеріялу шкодить не лише художнім, але й усім іншим друкованим чи виголошуваним текстам. Візьмім далеке від літератури військо, де мову вживають переважно для команд і наказів. "РУС для військовиків" (Київ–Львів: Варта, 1995), приміром, рекомендує таку команду: "**Розпочати самообслуговування і прання білизни!**". Штучність команди викликало дослівне мавпування стислої російської: "**Начать самообслуживание и стирку белья!**". Стисла формула команди обернулася на мовного динозавра. Врятувати становище може відступ від шаблону: "**Година самообслуги і прання!**". Коротко, чітко і, го́ловно, натурально – не штучно.

Вживання штучних форм та слів у творі – це свого роду рак, який прирікає твір на смерть. Цей рак спричинюють ряд обставин: незнання живої (часом і літературної) мови, відсутність мовного смаку, зацикленість на протокольно-газетних штампах. Наприклад, досить таки штучне слово **особистісний**, яке може вживатися у значенні **суб'єктивний**: "Дуже вже **особистісний** її погляд", дехто вживає там, де місце для слова **особистий**: "Це позначилося на її **особистісних** стосунках". Так само канцелярією віддає вислів "Я поїду в **який-завгодно** час і з **ким-завгодно**". Чи не простіше: "Я поїду **будь-коли** і **будь з ким**"? Рак літературних творів має лікувати мовний онколог – Редактор.

ХАЙ ВОНА ПОДОРОСЛІШАЄ чи ХАЙ ВОНА ПІДРОСТЕ?

Слова **дорослішати**, **подорослішати** та похідні від них – це приклад штучно створених в українській мові лексичних одиниць. Наші предки, коли треба було висловити поняття, передаване цими словами, послуговувалися цілою гамою живомовних конструкцій: **підростати**, **підрости**, **доходити літ**, **доростати розуму**, **виходити з дітей**, **вбиватися в пір'я**, **прийти в літа** тощо. Потреба синонімічного вибору покликала до життя форму **дорослішати**, скопійовану з мови сусідів. Форма ця цілком доречна у певних мовних ситуаціях, але є ситуації, де її вживання просто протипоказано. Такі ситуації – це жива мова. Літератор, котрий хоче, щоб йому повірили, мусить максимально наближати діялоги своїх персонажів до мови, якою люди говорять. У цікавій психологічній замальовці далеко не бездарної письменниці герой висловлюється в такий спосіб: "Я беріг її для себе. Чекав, коли вона **подорослішає**". Важко повірити, щоб у живій розмові люди вдавались до такого книжного стилю. Найшвидше в такій ситуації людина скаже: "Чекав, поки вона **підросте**".

БАЧЕНО-НЕ-БАЧЕНО чи ВИДИМО-НЕ-ВИДИМО?

Іноді бажання автора чи авторки українізувати свій виклад веде до створення штучних псевдоукраїнських форм. Ідіома **видимо-не-видимо** цілком українська, хоч через її часту вживаність їй варто іноді знаходити синоніми. У "котячій" оповідці молода авторка змушує свого словомовного кота говорити так: "Серед каміння мишви **бачено-не-бачено**". Слова **видиво**, **видимий**, **видющий**, **видко**, **видно**, **видовище**, не кажучи про діялектні **видіти**, **видати** тощо, споконвіку укра-

інські. Ідіому **видимо-не-видимо** подибуємо у Квітки-Основ'яненка. Отже, бажання позбавити цю форму українського громадянства нічим не виправдано. Коли ж автор з якихось причин "має зуб" на цю ідіому (як зачовгану), то є широчезний вибір синонімів, які можуть її заступити (див. бесіду "Ніж-на-ніж із повстяним койне", стор. 25). Нема слова, що мова повинна розвиватися і шукати нових форм передачі думок. Але **бачено-не-бачено** ніяка не нова форма – це те саме в іншій тарілці або калька. Вона навряд чи захопить широкий загал. Коли вже авторка обділила кота даром мови, то хай ця мова відповідає котячому способу мислення. Тоді кіт говоритиме приблизно так: "Серед каміння мушви, **як у шолудивого пса бліх**". Варто додати, що "українізуючи" вираз **видимо-не-видимо**, авторка заразом толерує такі слова, як **взаправду** (направду) або **ніяк** у значенні російського **никак** (у тексті авторки слово **ніяк** значить **виглядає**): "Ніяк ти у пастку потрапила?". Цей пасаж по-нашому мав би звучати так: "**Виглядає**, ти у пастку потрапила?".

СПЕКОТНО чи **ГАРЯЧЕ** або **ПАРКО** або й **ЖАРКО**?

До абсолютно штучних слів належать і слова **спекотний** та **спекотно**. Цих слів не зафіксовано в українській живій мові. Їх нема у словниках виданих до 60-х років минулого століття. Хибна думка, породжена вихованими в російськомовній культурі "украінскімі" інтелігентами, ніби слова **жарки́й** і **жарко** неукраїнські, змусила письменних українців скалькувати (по-етапно) з російської мови слова **спекотний** і **спекотно**. Хід думок у по-етапному калькуванні такий: російське **жара** – по-нашому **спекота**; отже, російське **жаркий** – по-нашому **спекотний**. І це неживе слово, заряснівши у творах різних жанрів, здобуло популярність серед "писателів", зайшло до словників, хоч живим – розмовним – так і не стало. Я дуже сумніваюся, щоб хтось колись говорив: "Як сьогодні **спекотно**!". Не згадуючи слова **жарко**, що його почуємо найвірогідніше, наведу кілька можливих варіянтів: "Як сьогодні **пече** (**палить**, **шкварить**, **парить**, **пражить**)!". Цікаво, що навіть РУС, виданий у 80-х роках XX століття, перекладаючи російське **жарко** *(у значенні присудка)* не наводить слова **спекотно**, а лише **жарко**, **га́ряче**, **варко**.

Молоді літератори, взоруючись на старше покоління, й собі полюбляють слово **спекотний**. А воно не додає природности їхньому письму. Пише молода авторка: "Обідали в кімнаті – тут не так **спекотно**, як у саду..." і далі "...серпень почався з нестерпного **спекотного** штилю". Якби на мене, я б виправив ці кавалки так: "Обідали в хаті – тут не так **га́ряче**, як у саду..." і "...серпень почався з нестерпного **пекучого** штилю". Але, як кажуть, смаки не збігаються.

* * *

Безперечно, що всі слова нашої мови кінець-кінцем утворено штучно. Штучно створені вони пройшли випробу часом продовж десятків, коли не сотень поколінь мовців. Це забезпечило їм знак мовної якости. Але, як казав товариш Сталін, винищуючи однопартійців, незамінимих нема. Тож і якісні слова можна міняти. Тільки треба знаходити не гірші, а кращі зразки.

20. ІНОЗЕМЦІ? – ЛИШЕ У БЕЗВИХОДІ Й ВИСОКОЇ ЯКОСТИ!

Уживання іноземних слів у мові завжди викликало неоднозначну реакцію з боку і літературознавців, і читачів, і навіть з боку політичних середовищ. І то не тільки у нас, а й у ряді світових націй. Деякі держави мають законодавчі рогатки, щоб не допускати поширення іноземної лексики. Ставши над політичними пристрастями, важко заперечити потребу вживання таких слів, як **бумеранг**, **шантаж**, **кардіограма** тощо. З другого боку, важко погодитися – хоч існує і протилежний погляд – з уживанням слова **слог[ґ]ан** замість **гасло** або **креативний** замість **творчий**. Яка потреба в такому "інтернаціоналізмі"? Іноземні мови були й будуть джерелом збагачення нашої мови, але не коштом заміни віками усталених форм, а коштом винайдення нових засобів відтворення дійсности. Прикладом вдалого введення іноземної лексики у нашу мовну стихію може служити хоч би й слово **парадуватися** – утворене від слів **парад** і **парадувати**, яке може заступати цілий вираз **виставляти себе на показ**. У деяких мовних конструкціях вживання цього слова цілком виправдане. Проте впровадження іноземної лексики потребує певного досвіду, і не завжди і не всім таке впровадження вдається.

Отже, до "іноземців" ми маємо підходити з тією ж міркою, що й до "своїх": виконуєш належну місію у мові?, зрозумілий досить широкому загалу?, не викликаєш у читачів спантеличення? – приймаємо до гурту! Не відповідаєш цим вимогам? – бувай здоров і не кашляй!

ГЛАМУРНИЙ чи СПОВНЕНИЙ ЧАРУ (ШАРМУ)?

Появу слова **гламурний** у текстах сучасників можна зрозуміти. Українська мова потребує слова, що віддавало б зміст англійського **glamourous** або російського **обаятельный**. Те, що пропонують словники, не задовольняє авторів. Тому іде пошук. Сказати, що **гламурний** – вдала знахідка, важко. Не так просто запровадити слово, яке не має жодного "ключа" для його зрозуміння. Для більшости мовців це означатиме розуміння через іншу мову: **гламурний** – це **обаятельный**. Такий розвиток мови не можна схвалювати. Розуміти слова однієї мови через іншу мову – не найкраща розв'язка мовних проблем. Треба шукати у своїй мові гідних відповідників, розуміння яких не залежало б від іншої мови. Часто поняття, що його в одній мові окреслює окреме слово, в іншій мові потребує двох слів. Так, наше слово **бляха** (хата під **бляхою**) росіянин передасть двома словами **кровельное железо**. Так само і **glamourous** краще передавати двома словами – **сповнений чару** або **шарму**. **Шарм** теж іноземець, але вже трохи одомашнений.

МОДУЛЮЮЧИЙ (голос) чи З ПЕРЕЛИВАМИ?

Пише гуморист: "...вона розповідала своїм **модулюючим** співучим голосом про малярське мистецтво". Якщо лексема **модулюючий** має справляти тут гумористичний ефект, то його годі простежити, бо у попередньому й наступному тексті ніяких паралелей ні з голосом ні з дієсловом **модулювати** нема. Значить, це слово не несе тут гумористичного вантажу. А коли так, то **модулюючий** у цій цитаті зовсім не на місці. Чи є потреба наші слова **переливистий** або **з переливами** заміняти

важким і не всім зрозумілим словом **модулюючий**? Чи не краще сказати: "...вона розповідала своїм співучим **з переливами** голосом про малярське мистецтво"?

КЛЕВРЕТ чи ПОСІПАКА?

Деякі стилі мови часом вимагають дати "зелену вулицю" саме іноземному слову. Тому вживання того чи того слова – це виключне право автора тексту. Мої ж критичні зауваги треба розглядати як свого роду поради, що розкривають синонімічне багатство мови. Це зокрема стосується і до слова **клеврет**. Хоч воно не дуже поширене і не всім зрозуміле, у відповідному тексті воно може бути на місці. Але, коли йдеться про текст, призначений для широкого кола читачів, краще вживати свої "з крови й кости" слова. А їх ми маємо задосить: **посіпака**, **поплічник**, **прислужник**, **полигач**, **підпомагач**, **підлигач**. Пише письменник: "...вони... намагаються... настановити слухняних, безликих... **клевретів** та "сірих кардиналів". Пересічний читач такого тексту мусить заглядати до словника іноземних слів. Трохи догадливіший – зрозуміє слово **клеврет** з наведеного в одному ряду **сірий кардинал**. Щоб полегшити розуміння тексту читачеві, варто відредагувати його так: "...вони... намагаються... настановити слухняних, безликих... **посіпак** та "сірих кардиналів".

ГАРМОНІЯ МУНДІ чи СВІТОВА ГАРМОНІЯ?

Зовсім незрозумілий для мене вжиток іноземних слів з наступним перекладом у дужках чи у виносці або примітці. Нащо така подвійна бухгалтерія? Надто, коли іноземними словами названо твір з наступною приміткою, як треба розуміти цю іноземщину. Так, опубліковану в літературному виданні новелу авторка називає "**Гармонія мунді**" (кирилицею), а у виносці пояснює, що це має значити **гармонія світу** (я б сказав **світова гармонія**). Годі зрозуміти, що цим досягається? Чи це сприяє розумінню тексту, чи додає образности викладу, чи це зроблено, щоб виділити твір з-поміж інших, названих своєю мовою? Це питання без відповіді. Я ж не бачу потреби вдаватися до іноземщини у назвах творів як сучасників, так і класиків.

СОЦІУМ чи ЗАГАЛ?

Деяких іноземців бере під своє крило мода. І тоді вони опановують наш мовний простір, як колорадські жуки картопляні поля. До таких слів належить слово **соціум**. Мені здається, що не всі, хто пускає це слово в люди, до кінця його розуміють, а вживають, бо це модно. Питає інтерв'юерка: "Пане В., з погляду **соціуму**, Ви належите до… "нових українців", а чи вважаєте себе таким?". Чи ж **соціум** у цьому тексті не те саме, що **загал**? Чи не простіше сказати: "…з погляду **загалу**…"?

* * *

Під завісу повторю сказане вище: Іноземці?! Лише у безвиході та із знаком якости!

21. ПОЕТОВУ МОВОТВОРЧІСТЬ – У МАСИ!

Кожна мова перебуває у вічній “перебудові”: одні форми зникають, інші скорочуються, деякі “міняють шкіру” (переосмислюються), деякі повертаються із забуття, а ще деякі народжуються. Це відбувається стихійно продовж віків. Література ж, а надто поезія, служить ніби каталізатором, що прискорює згадані зміни. Чому поезія? Бо, пишучи вірші, поети мусять вкладатися у певні межі, зумовлені ритмом та римами. Тому, поети часто скорочують довгі слова (**навмань** замість **навмання**, **суцвіть** замість **суцвіття**, **при́тул** замість **притулок**), або навпаки подовжують їх (**спрагливий** замість **спраглий**, **грозянистий** замість **грозяний**), або творять цілком нові слова (**розхарастити** – ***розчистити захаращене***, **знадовкіл** – ***з навколишніх місць***, **жужіль-сміття** – ***покидьки суспільства***). Цю словотворчість, коли вона якісна, підхоплюють мовці, і вона стає живим фактом мови.

Редактор, який хоче, щоб редаговані ним твори яскріли неповторними мовними перлами, має цікавитись творчістю поетів-словотворців, і найкращі знахідки залучати до редагованих текстів. Нижче (як і вище) наведено новотвори з поезій українського поета Яра Славутича (Херсонщина–Канада).

ДО ОБРИДЖЕННЯ чи ДО ГИДІ?

Пошук найстислішого висловлення думки властивий і живій мові. Тому поети вдаються до живої мови, і то часом до форм, забутих книжною мовою через взорування на іншомовні “якісніші” зразки. Звертаючись у дорозі на Сибір до північних беріз, поет каже:

“О, білокорі! Вас я незлюбив,
Вас, вид Москви, зненавидів **до гиді**,...”

Вираз **до гиді** поет почув ще на Херсонщині або пізніше серед українців Канади. Це безперечна знахідка – відродження короткої форми, якої нема у словниках. Словник Кримського пропонує на цей випадок пару **до обридження**. Сучасник скаже або напише **до відрази**. В устах же живого мовця **до гиді** звучатиме правдивіше. Плюс до всього, слово **відраза** збагачується на синонім **гидь**, обмеженого досі до значення **бруд, нечисть**.

ВИТАЮЧИЙ В ЕМПІРЕЯХ чи ВИСОКОДУМНИЙ?

Своєю працею над поезією і над словом, поети знаходять форми, які жоден лексикограф і жоден прозаїк не годен знайти. Візьмімо зворот **витати в емпіреях**, поширений у нашій книжній мові завдяки впливам із Заходу (через Північ). Його можна толерувати, хоч ми маємо і свій: **літати у хмарах**. Але коли з цього звороту витворити дієприкметника – **той, що витає в емпіреях**, то останній досить таки слонуватий. Але й тут поетична словотворчість може зарадити. Пише наш автор:

“О, Володимира хрещата крице,
Благословляй **високодумних** нас...”

Високодумний – це і є **той, що витає в емпіреях**.

МЕРЕХТИТЬ В ОЧАХ, РЯБІЄ В ОЧАХ чи РЯХТИТЬ (В ОЧАХ)?

Поети, може, й не знають, що у пошуках доречних форм вони воскрешають забуті звороти і збагачують нас на синоніми, знехтувані письменниками й мовознавцями і тому відсутні у словниках. Пише п. Славутич:

"...обізвавсь рябий
(Таранкуватий – **аж ряхтить** від віспи)".

Пару **аж ряхтить**, без сумніву, почуто ним із живих уст. Ніде досі незафіксований, цей зворот може придатися розумному редактору.

СТРІМКІСТЬ, СТРІМЛИВІСТЬ чи НЕСТРИМ?

Читаємо у перекладі: "В кожному її русі відчувалась сила, спритність, **стрімкість**, вироблені ще в дитинстві". **Стрімкість** – це штучне, словниками породжене слово-відповідник до російського **стремительность**. Українській же мовній стихії більше відповідає слово **нестримність** (відсутнє у більшості РУСів) або у скороченій поетом формі **не́стри́м**. Тож і наведене речення варто було б поліпшити так: "У кожному її русі проглядали сила, спритність, **не́стрим**, вироблені ще змалку".

КО́ЛЮЧИЙ, ШПИГАЮЧИЙ чи СТОЖАЛИЙ?

Звертаючись до нереальної істоти Яр Славутич висловлює побажання:

Щоб **стожала** пустеля терну
Вічні тавра пекла тобі!

Стожалий – новотвір, який з успіхом може заступати такі форми як **шпигаючий**, **дошкуляючий**, **ко́лючий**, **підколюючий**, і то не лише в поезії.

ПЕРЕДВІЩАТИ, ПЕРЕДРІКАТИ чи ВІСТИТИ?

Яр Славутич не гребає урочистої лексики. До неї належить слово **вістити**:

"...почувши навісну наругу,
Що не **вістила** часу для казок..."

Слово це може заступати своїх задовгих побратимів **передвіщати**, **провіщати**, **передрікати**. У тексті одного письменника "...дзвін коси **передвіщав** мені... втіху – косовицю" цілком слушно зробити таку заміну: "...дзвін коси **вістив** мені... втіху – косовицю".

ЧОВНОПОДІБНИЙ, ЧОВНОВИДНИЙ чи ЧОВНАСТИЙ?

Човноподібний і **човновидний** – це народжені в кабінетах, мертві слова, а вжите поетом **човнастий** – це витвір української мовної стихії. Читаємо:

"Здавалось, дальнє коливання хвиль
Пливло, як море, під **човнастий** бриль".

У художньому тексті слову **човнастий** належить безперечний пріоритет.

* * *

Подякуймо Яру Славутичу за його **стодзвонний** мовно-поетичний доробок.

22. УКРАЇНСЬКИМ ТЕКСТАМ – УКРАЇНСЬКЕ ЗВУЧАННЯ!

Кожній мові властива певна тональність, певний неповторний букет рис. У нашій мові цей букет творять простота, щирість, образність. Ці риси характеризують мову українців. І саме ці риси стали об’єктом викорінення за доби “дружби народів”. Коли ми споконвіку звали пучок квітів **барвистим**, то пророки “злиття мов” змушували нас на такий пучок казати **багатоколірний** або **багатобарвний**. Замість **давати раду** клопотам, нас учили **справлятися** з клопотами. Тратилась простота і невишуканість. Тратилась самобутність і краса незалежно викоханої квітки. Наслідки ми бачимо.

Сучасні інтелектуали, виховані на імперській культурі, а сьогодні привернуті до культури української, мусять бути свідомі того, що залишена нам у спадок від УССР “відросійська” українська мова не є питома українська мова. Тому, обравши роль українських письменників, публіцистів чи журналістів, їм треба “застановлятися”, як казали галичани, над своєю мовою, думати над тим, які вирази вживати, щоб не уподібнюватися до сучасних “украінскіх” державних мужів.

ПРОДОВЖУВАТИ ЛИСТУВАТИСЬ чи І ДАЛІ ЛИСТУВАТИСЬ?

Українська мовна стихія виробила цілу низку самобутніх лексичних зворотів, які в інших мовах передавано цілком інакше. Так, нашій мові властиві форми: **я і далі працюю** (І), **він і далі ходить до Раї** (ІІ), **вони і далі полюють на простачків** (ІІІ). Наші конструкції з парою **і далі** інші мови передають з допомогою дієслова **продовжувати**: **я продовжую працювати** (Іа), **він продовжує ходити до Раї** (ІІа), **вони продовжують полювати на простачків** (ІІІа). Порівнявши форми І, ІІ, ІІІ з формами Іа, ІІа, ІІІа, неважко визнати за першими 1) самобутність, 2) стислість, 3) простоту. Безперечно, що в українських текстах куди слушніше вживати форми І, ІІ, ІІІ, ніж форми Іа, ІІа, ІІІа.

У СВОЮ ЧЕРГУ чи І СОБІ?

Ми вже звикли до звороту **у свою чергу**, коли треба сказати, що дія когось повторює чиюсь дію: “Молодий інженер... **у свою чергу** оглянув старого” *(П. Панч)*. А наша ж мова знає зворот **і собі**, який є нашим “з діда-прадіда” відповідником до звороту **у свою чергу**: “Якове!... – кличу. Мовчить,... спить. Тоді **я й собі** на бік, та й... заснув” *(М. Вовчок)*. Зворот **і собі** уособлює згадані вище простоту й невишуканість нашої мови. Не зіпсував би цей зворот і тексту П. Панча: “Молодий інженер... **і собі** оглянув старого”.

УВОДИТИ В ОМАНУ чи ЗБИВАТИ З ПАНТЕЛИКУ?

У процесі “злиття мов” цілий ряд наших лексичних одиниць безпідставно замінено на копії з російської мови. Тоді ж дано зелену вулицю ідіомі **уводити в оману**, яка копіює російський зворот **вводить в заблуждение**. Але ж нам не треба було вигадувати кальки **уводити в оману**, коли ми мали низку живих образних зворотів, які не поступалися кальці: **забивати баки** *кому*, **збивати з пантелику** *кого*, **плутати** *кого*, **замилювати очі** *кому*, **туманити голову** *кому*. Вираз же **уво-**

дити в оману зовсім не образний. Що таке **омана**? Це абстракція, яку у звороті **вводити в оману** більшість читачів розуміє, пригадуючи російський вираз **вводить в заблуждение**. Тобто розуміти український текст треба через іншу мову. Живі ж наші звороти ми розуміємо без допомоги іншої мови. Чи ж не краще обходитися своїм багатством? Пише Іван Ле: "Я... дивуюся інженерові С. **Вводить в оману** і мене і вас". А що, як сказати "**Забиває баки** і мені і вам", "**Збиває з пантелику** і мене і вас", "**Замилює очі** і мені і вам"? Збережеться образність, простота і самобутність нашої мови.

ЗА МОЖЛИВОСТІ чи КОЛИ Є НАГОДА?

Наш мовний простір так засмічено канцеляризмами, що навіть світлі голови не можуть вирватися з їхнього полону. Замість говорити просто і невишукано, ці "бранці канцеляризмів" обтяжують читача незграбними конструкціями. Пише член НСПУ: "...нащо обов'язково згорати **за можливості** поетично відбуватися безліч разів". **Можливість** – слово улюблене бюрократичним арго, слово аж ніяк не просте. Скоріше навпаки. А штучно поєднане з прийменником **за**, воно творить незграбну пару **за можливості[и]**, що її навряд чи почуєте з живих уст. До бюрократизації нашої мови ми послуговувалися дуже містким словом **нагода**, яке варто тут вжити у сполуці **коли є нагода**: "...нащо будь-що-будь згорати, **коли є нагода** поетично відбуватися безліч разів".

ШЛЮБ ЗА РОЗРАХУНКОМ чи ШЛЮБ ЗАДЛЯ ВИГОДИ?

На цей раз пише історик і "оприявнює", як йому здається, мовну перлину **шлюбні стосунки за розрахунком** (**стосу́нки – розраху́нком**!). Дехто скаже: "Що візьмеш з історика? Історик не письменник". Письменник чи ні, а коли взявся за перо, то мусиш бути письменником, або бодай мати письменного редактора. Російський вираз **брак по расчёту** добре пасує в російській мові. Нам же треба шукати виразів, щоб пасували до наших мовних стандартів. Словники пропонують **шлюб з розрахунку**, що, безперечно, краще ніж **за розрахунком**. Історик (або його редактор), очевидно, до словників не заглядали. Поклалися на свій мовний смак. І дали маху. Коли вже не йти за словниками, то треба видати зворот не гірший, ніж у словниках. Таким зворотом, як на мене, буде **шлюб задля вигоди**, або йдучи за авторським текстом **шлюбні стосунки задля вигоди**.

* * *

Тема наша цікава, але, на жаль, треба закруглятись: хорошого потрошку.

23. ДОРОГУ ГАЛИЧАНАМ! *(але якісним!)*

Перебування Галичини та інших наших земель поза межами Великої України сприяло розвитку на цих землях галицького варіянту української мови. Виникши під великим впливом Східньої України, цей варіянт згодом став сам впливати на соборну українську мову, бо коли на Сході царі придушували розвиток нашої мови, то галичани мали відносну "свободу уст". Як і все на світі, галицький варіянт мав і має свої плюси і свої мінуси. Нас цікавитимуть, ясна річ, плюси, хоч варто підкреслити й мінуси. До мінусів галичан належить нахил до русизмів, а заразом і до полонізмів. Галицьлі русизми: **бувший**, **будучина**, **відходячий президент**, **встаюче сонце**; полонізми: **спротив** (польське **sprzeciw**), **аби** у значенні **щоб** (польське **aby**). Заразом галицький варіянт був і частково є джерелом української соборної лексики: форми **здійснення**, **залізниця**, **підприємець**, **світлина**, **безоглядний** та сотні інших уперше "засвітилися" саме у текстах галичан. Позатим, галицький варіянт зберіг великий шар української лексики, відомої на Сході, але забутої там. Совєтська окупація Галичини спинила розвиток галицького варіянту, підстригши галичан, як і наддніпрянців, під один двомовно-одномовний гребінець.

Затим що галицький варіянт до кінця не опрацьовано – нема словників цього варіянту і далеко не всю галицьку лексику фіксують соборні українські джерела, редакторам всеукраїнських видань варто цікавитись живими галицькими формами і часом віддавати їм перевагу перед штучними формами, канонізованими в УССР.

КИСЕЙНА ПАННОЧКА чи КАПЕЛЮШКОВА ПАННА?

Тоді, коли на Сході України україномовні шари суспільства, в тому числі й письменники, були змушені взорувати (галицизм!) свою лексику на російські зразки (самостійну мовну творчість трактовано як націоналізм), українці Галичини вільно виробляли лексичні форми, відповідно до традицій української мови. А що все копійоване має нахил виглядати, якщо не карикатурно, то бодай штучно, то штучність запозичених лексичних форм накладала на саму українську мову тавро штучности. Якщо російську лексичну пару **кисейная барышня** подибуємо і в літературі і в живому мовленні, то скопійована з цієї лексеми пара **кисейна панночка** звучить штучно, бо в живій мові такої форми годі почути, та й слово **кисейний** не відоме українцям. **Кисейна панночка** – це продукт київського койне. РУСи пропонують на цей випадок варіянт **тендітна панночка**, який хоч і кращий від **кисейної панночки**, але не є поширений у живій мові, тоді як **кисейная барышня** з літератури перейшла до живої російської мови. Галичани ж саме в живій мові практикують форму **капелюшкова панна**, яка несе той самий зміст, що й **кисейна панночка** у росіян. Тож чи не краще україномовним українцям вживати живу галицьку форму, замість штучного витвору київського койне?

ТОЙ, ЩО ПЕРЕБУВАЄ ПІД ЗАГРОЗОЮ чи ЗАГРОЖЕНИЙ?

Коли йде мова про небажаність запозичень, то мається на увазі "велосипеди", тобто форми, що заступають наявні у нас лексичні одиниці: **спротив**, коли є наша питома форма **опір**. Коли ж позичка з іншої мови не витискає наших форм, а

розширює наші мовні можливості, то такі запозичення, як на мене, варто толерувати. У галицькому варіянті є запозичення з польської мови, які заступають наші питомі, але задовгі звороти. Вони дуже помічні при перекладах з російської мови. Так, російський текст **находящиеся под угрозой исчезновения растения**, найкраще віддати по-нашому **загрожені зникнути рослини**, уживши галицький полонізм **загрожений**, бо сказати або написати **рослини, які перебувають під загрозою зникнення** чи не вдвічі довше і складніше.

ТИХЕ БОЖЕВІЛЛЯ чи ТИХЕ ВАР'ЯТСТВО?

До згаданих доцільних запозичень належить і слово **вар'ятство**. Жоден РУС України не перекладає терміну **тихое помешательство**. Подають переклад слова **помешательство**, як **божевілля**, але це неадекватний переклад. **Божевілля** – це крайня форма психічного розладу, тоді як **помешательство**, а надто **тихе** потребує іншого терміну. Знайти його і справді нелегко, бо навіть по-англійськи слово **помешательство** перекладають як **madness** (божевілля) і **craze** (манія, пункт звихнення). Тому не можна не взяти до уваги наявний у галицькому варіянті полонізм **вар'ятство**, з якого неважко утворити відповідника до **тихого помешательства**, а саме – **тихе вар'ятство**. Наперед згоден з тими, хто скаже, що це не найкраща розв'язка. Правда Ваша. А як? **Тихе маніяцтво**? **Тиха психічна хвороба**? Дайте кращу форму. І галичани і наддніпрянці будуть Вам вдячні.

УРАЗИТИ, ПРИКРО ВРАЗИТИ чи ДІТКНУТИ?

Я вже казав, що галичани, завдяки кращим умовам, краще зберегли і розвинули нашу мовну спадщину. У словнику Б. Грінченка українське слово **доткнути** (**діткнути**) перекладено так: **уязвить словом**. Додам, що це слово може бути й перекладом російського слова **огорчить** (**прикро вразити**). Що це так, покаже наведена далі цитата. Але цих значень слова **діткнути** не фіксує жоден РУС, перекладаючи російські слова **уязвить** і **огорчить**. Отже, слово **діткнути** у значенні **дошкулити словом** та **прикро вразити** випало з активного лексикону України, бо слова незафіксовані у РУСах, як показала практика, мають нахил забуватися. Галицький же варіянт це слово зберіг і розвинув до значення **прикро вразити**: "Зі всіх втрат на світі ніщо не може так **діткнути**, як втрата дорогої особи" *(Н. Кобринська).*

ЛЕГКО РАНИМИЙ чи ДІТКЛИВИЙ?

Серед галичан можна почути таке: "Який Ви **діткливий!**". Це треба розуміти так: "Як Вас легко вразити!", або віддати калькоюю "Який Ви **легко ранимий!**". Живий варіянт, безперечно, найудаліший.

* * *

Редактор від Бога знайде у деяких галицьких формах потрібні йому синонімічні варіяції.

24. ЗА ПЕРЕНАЗВУ “МОВНИХ ЛЕНІНГРАДІВ”!

Хто з нас не знає, що місто Ленінград після розвалу СССР стало Петербургом? Назва з іменем “вождя” не витримала проби часу. Але не всі ми, а надто молоде покоління, знаємо, що в нашій мові існують “мовні Ленінгради”, які з розпадом імперії зла треба б давно переназвати. Що це за “мовні Ленінгради”? – спитаєте ви. Це слова, які в період “дружби народів” мовознавці-вислугачі за вказівкою згори включили до словесного запасу української мови, замінивши ними нашу споконвічну лексику. Наприклад, **жертвоприношення**, **землеробство**, **мовленнєвий етикет**, **показання свідків**, **правляча верхівка**, **посягання** і десятки інших. До цих слів існують свої українські “Петербурги”, тобто корінні українські форми, що їх вилучено з ужитку поборниками “злиття мов”.

Розміри засмічення неукраїнською лексикою нашої мови ставлять під загрозу саме існування її як окремого лінгвістичного тіла, підживлюючи українофобську тезу про лексичну безпорадність нашої мови. Редакторам від українського Бога, свідомим лінгвоцидної практики минулого, треба без вагань заміняти “мовні Ленінгради” на українські “мовні Петербурги”.

ЧУДОВИСЬКО чи СТРАХІТТЯ?

Моя мати була родом з Чернігівщини. Будучи змушена силою обставин (в Одесі) вчити нас – своїх дітей – нерідної їй російської мови, вона завжди підкреслювала, що її рідна мова до 16 років життя була мова українська; і коли їй бракувало російських слів, вона не вагалася вживати українські. Серед цих слів я досить часто чув слово **страхіття**, прикладане до чудернацьки убраної людини або до фантастичного зображення на папері. Ніколи я не чув від неї слова **чудовисько**, яке культивували пророки “злиття мов”, і яке досі циркулює в мові українців. “Нормативні” РУСи УССР, перекладаючи російське слово **чудовище**, на перше місце ставили **чудовисько**, і лише на друге – **страхіття**. Цей мовний підлог повторюють і словники незалежної України. І це тоді, коли слова **чудовисько** не вживає жоден класик. Тільки **страхіття**. Правда, Іван Франко вживає слово **чудовище**, але це – залишки **язичія**, вплив якого на мову Каменяра годі заперечити. 11-томний СУМ, пояснює слово **страхіття** так: **фантастична істота незвичайного страшного вигляду, страховище**. Так само пояснено і **чудовисько**: **жахлива фантастична істота; потворне страховище**. Отже ці слова – синоніми. Тому, нерозумно робити з них два різних значенням слова, підсуваючи нам у формі **чудовисько** ще один “мовний Ленінград”.

ОБЩИНА, ОБЩИННИК чи ГРОМАДА, ЧЛЕН ГРОМАДИ?

Не можуть сучасні лексикографи дати собі ради з перекладом російського слова **община**. Перекладають так: **община**, **громада**. Слова **община** (поставлене на перше місце!) українська мова не знала – це примусовий асортимент. Перекладаючи далі **палату общин**, **немецкую (болгарскую, русскую) общину**, словники вживають слово **громада**, а вже **родовую общину** перекладають як **родову общину**. Чому? Яка тут логіка? А все упирається у невміння користуватися мовою. Мов-

ляв, якщо не вживати слова **община**, то як тоді перекласти слова **общинник** та **общинность**? А чому ми мусимо вживане сьогодні лише в історичних розвідках слово **общинник** перекладати одним словом? А якщо сказати **член громади**? Щождо слова **общинность**, рідко вживаного і в наукових текстах, то йому в дуже рідкісних випадках вживання можна знайти відповідника у формі **громадоцентричність.**

СПЛАВ, ПЕРЕПЛАВЛЯТИ чи СТОП, ПЕРЕТОПЛЮВАТИ?

Публіковані в УССР до 1932–33 рр. словники перекладали російські слова **сплав, плавити, переплавлять** відповідно до реалій українського мовлення як **стоп, топити, перетоплювати**. І це був єдино правильний переклад згаданих лексичних одиниць на нашу мову. У словнику Грінченка та інших мовних джерелах не зафіксовано слова **плавити** (метали), тільки **топити** (метали). Отже, запроваджені у мовну практику в УССР слова **сплав, плавити, переплавляти** – це нічим не виправдане засмічення нашого мовного простору, яке відповідало імперській меті комуністичної верхівки створити міфічну спільноту – совєтський народ, де нам належала роль гарматного м'яса для майбутніх "визвольних" воєн кремлівських імпернаціоналістів. А коли це так, то наш святий обов'язок відкидати накидувану нам з такою метою лексику.

ВЛАСТІ чи ВЛАДА?

За "золотих" для нездар-мовознавців 1933–1941 років, вони пустили в обіг вкрадене в росіян слово **власті**. Цитую: "...і він вас у першому ж селі передасть **властям**" *(Тютюнник Г.)*. Зараз важко сказати, чи так писав автор, чи це наслідок "редагування". Хоч міг писати й автор, бо так учила школа. Редактор же від Бога мав би виправити цей текст так: "...і він вас у першому ж селі передасть **владі**". Майже те саме, але своїми словами – без крадіжок.

* * *

Я здаю собі справу, що викорінювати прищеплюване десятиліттями не легко, а надто в умовах, коли "кадра" вчорашнього дня "стоїть на сторожі" своїх сумнівних здобутків, або просто не хоче відходити від засвоєних у школах минулого догм. Але нема на світі "нездобутих фортець". Треба вчитися їх штурмувати.

25. МОВНИМ СМАКОМ ПО КАНЦЕЛЯРСЬКИХ ЩУРАХ!

Людські мови стало перебувають під впливом якихось чинників. Деякі з цих чинників – корисні, деякі – ні. До некорисних чинників треба віднести вплив канцелярії на мовну стихію. Канцеляризми роблять із живої мови канцелярське язичіє, а ми – ні гадки собі – послуговуємося цим язичієм, не усвідомлюючи, що язичіє – це свого роду короста на тілі мови. У своєму мовленні ми за всіх оказій уживаємо слово **обов'язково**, коли можна сказати **будь-що**, **хай там що**, **кров з носа**, полюбляємо штамп **без всякого сумніву**, де можна вжити **так і знай** (він **без всякого сумніву** програє = він, **так і знай**, програє), вдаємось до слова **неможливо**, коли можна сказати **годі** (**неможливо** описати = **годі** описати). Одним словом, пускаємо з уст канцелярських щурів.

Канцелярські щурі дуже від'ємно позначаються на мові художніх творів. Написаний у канцелярському ключі твір не може викликати естетичної насолоди у підкутого читача. Тому Редактор від Сонця має, де треба, безжалісно виполювати канцелярський бур'ян.

ЗА ВЕЛИКОГО БАЖАННЯ чи ДУЖЕ ХОТІВШИ?

Пише публіцист "...Президент навіть **за великого свого бажання** не міг "виховати" собі наступника...". Помилиться той, хто скаже, що публіцистика не література, і там Редакторові нема що робити. Публіцистика саме і є та царина мовного простору, яка сприяє поширенню канцелярських штампів. Публіцистику – газети й журнали – читають мільйони, і читане закарбовується у пам'ять цих мільйонів, з числа яких виходять і письменники, і мовознавці, і літературознавці, і викладачі-мовники. Тим-то канцелярські штампи і "заволодівають масами". Тож і публіцистам треба думати над мовою і не цуратися помочі редакторів. А Редактор наведене вище переробив би так: "...Президент, навіть **дуже хотівши**, не міг "виховати" собі наступника...".

ЗА ЯКОЇ чи КОЛИ?

Закохання у канцеляризмах доводить деяких авторів до того, що вони геть чисто забувають людську мову і вдаються до штучної шварганини. Пише ще один любитель канцелярщини: "..настав кінець системи, **за якої** влада належала злодіям...". Чи ж не простіше й дохідливіше сказати: "...настав кінець системи, **коли** влада належала злодіям..."?

ПРИЧОМУ чи І ТО?

Деякі породжені канцелярською мовою лексичні одиниці так "уїлися" в нашу свідомість, що навіть письменники, і то визнавані неперевершеними стилістами, не можуть без цих одиниць обходитися. Пише відомий автор: "Сто карбованців зашила йому мати в підкладку піджака, причому зашила сировою ниткою" *(Г. Тютюнник)*. У цій мовній конструкції цілком на місці був би наш місткий мовний зворот – з двох коротеньких слівець! – **і то**: "Сто карбованців зашила йому мати в підкладку піджака, **і то** зашила сировою ниткою".

ДИВЛЯЧИСЬ ДЕ, ДИВЛЯЧИСЬ КОЛИ чи ЯК ДЕ, ЯК КОЛИ?

Кальковані канцеляризми мають ту ваду, що вони переважно довші від своїх здебільшого російських прототипів, і тому досить незграбні. А жива мова у багатьох випадках має коротші й місткіші синоніми до кальких ідіом. Це можна проілюструвати на формах, наведених угорі. Мимовільний користувач кальками (бо так його вчить школа, словники, підручники) може висловитися так: “Охочих, **дивлячись коли**, буває від кількох до ста осіб”. Цю задовжену фразу можна спростити так: “Охочих, **як коли**, буває від кількох до ста осіб”.

ЯКИЙ ЗАВГОДНО, ДЕ ЗАВГОДНО чи ХОЧ ЯКИЙ (БУДЬ-ЯКИЙ), ХОЧ ДЕ (БУДЬ-ДЕ)?

До калькованих канцеляризмів належать і форми **який завгодно**, **де завгодно, коли завгодно** тощо. Сказати, що ці форми неукраїнські не можна, але їхнє тотальне переважання у мові сучасників над цілим рядом живих синонімів бере початок від часів, коли кремлівські самодури наближали нашу мову до евразійських стандартів. Любов до цих канцеляризмів з боку евразійців можна пояснити структурною близькістю наведених зразків до форм **какой угодно**, **где угодно**, **кто угодно** тощо. А українська ж мовна стихія знає цілий ряд синонімів до згаданих форм, які аж ніяк не поступаються канцеляризмам, культивованим поборниками “зближення мов”. Першими суперниками “зближеної” лексики є звороти **хоч який**, **хоч де**, **хоч коли**, **хоч хто** – часом удвічі коротші від плеканих форм (**хоч де** – два склади, **де завгодно** – чотири): “Почув би ти, що Шпак розумний каже, – Завидно стане **хоч кому**” *(Л. Глібів)*. Іноді згадані звороти виступають у поширеній формі **який хочеш (хочете)**, **де хочеш (хочете)**, **коли хочеш (хочете)**: “Я не така людина, **кого хочете** поспитайте...” (*М. Коцюбинський*). Сучасний автор напише “...**кого завгодно** поспитайте...”. Крім цих, поширених у живій мові зразків, наша мова послуговується і зворотами **будь-який**, **будь-де**, **будь-коли** тощо. Пише майбутній лавреат літературних премій “Я берусь довести **якими завгодно** засобами,... що...”. Чи ж не краще сказати “Я берусь довести **будь-якими** засобами...”? Хто має мовний смак, озовіться! Можливі в нашій мові, а надто в поезії, і перевернуті звороти, наприклад, **де-будь**, **що-будь**, **який-будь**. Вибір – вічний антипод стандартизації. Стандартизація мови, і то з прицілом на зближення мов, на ділі уодноманітнює, канцеляризує, знегострює і знебарвлює наші художні тексти. Редактор же має поборювати стандартизацію, як тяжку мовну хворобу.

26. В НАУКУ ДО МОВНОГО СМАКУ!

Легкість та взаємопритертість словесних форм наша мова завдячує мовному смакові сотень поколінь мовців, які виробили лексичну палітру української мовної стихії. Наслідок "праці" цього незбагненного смаку можна наочно бачити на широкому різноманіттю нашої лексики. Справді, чому ми на море зеленого кольору кажемо **зелень**, а на барву неба – **блакить**?; на океан чорного тону – **чорнота**, а на рясноту жовтих барв **жовтизна** або **жовтина́**? Чому не кажемо **зеленизна**, або **чорнизна**, або **жовтота**, або **блакитизна**? Мабуть, мовний смак наших предків вибрав із словесних варіянтів саме ті, які ми і вживаємо сьогодні. Отже, мовний смак це та мовотворча категорія, якій ми завдячуємо виробленість і красу нашої мови. Але процес творення лексики ніколи не припиняється. Тому наші сьогоднішні словесні пошуки так само потребують контролю з боку мовного смаку.

Кожен, хто пише, не може не творити нових словесних одиниць. Унікальність подій та ситуацій вимагає від пишучої братії нема-нема та й уліпити якесь своє самобутнє слівце. Тенденція варта найширшого заохочення. Але ця тенденція має пройти крізь пильне око Редактора, котрий і собі підпорядковує свою вимогливість редакторові всіх редакторів – Мовному Смакові.

ВІДСТОРОНЮВАТИСЬ ВІД *кого* чи ЦУРАТИСЯ *кого*?

Мода – я б сказав – друга натура. Модні сьогодні форми **відсторонюватись**, **відсторонений**, **відстороненість** тощо у всіх на устах. Пише письменник: "**Відсторонюючись від** інших, ми хочемо **відсторонитися від** себе". А що як сказати "**Цураючись** інших, ми хочемо **відцуратися** самих себе"? Що тут виграє́, а що програє́?

ЗА НАПОЛЯГАННЯМ чи НА ДОМАГАННЯ?

Особливої уваги з погляду мовної "притертости" потребує переклад іншомовних сталих зворотів. Тут у великій пригоді могли б стати якісні словники, але їх на сьогодні не дуже густо. Брак якісних словників плюс брак мовного смаку і породжує близьку до карикатурної лексику. Наприклад, такий пасаж: "Це тут **за наполяганням** графа... було(!) збудовано палац". Українській мові відоме слово **домагання**. Як еквівалент російського. слова **настояние** його наводить РУС А. Кримського, а також УРС АН УССР. Але в пізніших РУСах цей переклад знехтувано. Тільки РУС за редакцією В. Жайворонка відродив цей переклад. Та ж чи заглядав до РУСів автор наведеного пасажу? Очевидно, ні, поклавшись на своє уміння творити відросійську українську мову. А правильно відредагований даний текст мав би виглядати так: "Це тут **на домагання** графа... збудовано палац".

БАГАТОБАРВНИЙ чи БАРВИСТИЙ?

Літераторам притаманна не тільки властивість творити нові словесні одиниці, але й уживати старі одиниці в нових комбінаціях. Робивши так, ніколи не шкодить подумати, чи ж ужите мною в новому словесному оточенні слово краще "засвічується", ніж в усталеному вжитку? У статті літературознавця говориться: "Світ

довкола був дзвінкий, **багатобарвний**...". Сказати, що слово **багатобарвний** у Бога теля з'їло, не можна. Воно має своє поле застосування у точних науках, хоч і там йому можна знайти заміну. Але річ не в тім. Авторка бачить світ **дзвінким** – і це слово декларує, що усій розповіді потрібна відповідна тональність. "Однотональних" слів є досить: **барвистий**, **веселковий**, **квітчастий**, **ряснобарвий**. Тож одне з них і треба тут ужити: "Світ довкола був дзвінкий, **барвистий**...".

ГІДНИЙ УСІЛЯКОГО НАСЛІДУВАННЯ чи ВАРТИЙ НАЙШИРШОГО НАСЛІДУВАННЯ?

Без запозичення лексики від сусідів не обходиться жодна мова. Кінець кінцем, усі мови наслідували одна одну. Найрозвиненіші мови велику частину своєї лексики позичали у своїх сусідів з багатшими у певному історичному періоді мовами. Багато чого запозичили усі мови світу від найстародавніших мов через Біблію та інші релігійні твори. Отже, наслідування, як і бідність, не гріх, але для успіху воно потребує, хай і невеликого, але вибору. Коли наслідувачів є кілька, то мовний смак мовців вибере з кількох варіянтів найкращий. Отже, будемо дивитися за варіянтами і пропонувати їх мовцям. Пише член НСПУ: "Це слово...вживає...Л.Л., чия... порядність гідна **усілякого** наслідування". Коли в російській мові слово **всяческий**, завдяки цілому ряду ідіом, набуло певного зрозумілого для загалу змісту, то наведене у словниках наше слово **усілякий** не завжди може заступити свого російського двійника в усіх поширених ідіомах. Наприклад, сказати по-українськи "ця жертовність вища від **усіляких** похвал" просто таки язик не повернеться. І це тоді, коли російське "выше всяческих похвал" звучить знаменито. Мовний смак підказує нам, що краще сказати "ця жертовність варта **найвищих** похвал". Зміст той самий, але нема штучности, натягнутости. Те саме із зворотом "гідний **усілякого** наслідування". Чи не краще сказати – **вартий найширшого** або **всебічного** наслідування? Я б саме так і сказав: "чия порядність варта **найширшого** наслідування".

* * *

Чи ж треба щось додавати до сказаного?

27. МУКИ ПЕРЕКЛАДАЦТВА

У процесі розвитку мов, збагачення їхньої лексики відбувається шляхом перекладу лексичних одиниць з інших, розвиненіших мов. Свідченням цього є наявність у багатьох мовах калькованих зворотів з латини, котра й собі калькувала їх з давніших мов, якими написано Біблію та інші святі книги. Досить назвати вираз **рука руку миє**, відомий народам, що вже й не існують, а вираз існує. Згаданий зворот дуже легко перекласти з мови на мову, що не завжди буває при перекладі інших ідіом. Звороти потребують від перекладачів уміння пристосувати лексему одної мови до стилістичних норм мови-позичальниці. Так, російський вираз **по форме и по содержанию** (англійський **in form and in content**) ми можемо передавати без прийменика: не **за змістом і за формою**, а просто **змістом і формою**, і це відповідає нашій мовній стихії. Запозичення з іншої мови стає своїм у мові-позичальниці, коли форма позички вписується у норми, властиві позичальниці. Це саме стосується і до близьких мов. Непродуманий – хапливий – переклад не красить, а карикатуризує невдало перекладену лексику.

Не секрет, що наша письменна братія, пишучи по-українськи, деякі складні і не дуже звороти на ходу перекладає з інших мов – переважно з російської, але часом і з польської, з німецької і подекуди з англійської. Такі самодіяльні переклади не завжди відповідають знаку якости, тому Редактор має тут сказати своє слово.

ПЛАТИТИ ЗА ВСІМА РАХУНКАМИ чи ОПЛАЧУВАТИ ВСІ РАХУНКИ?

Пише молодий філософ: "...ми готові **заплатити за всіма рахунками**". Не треба бути Шерлоком Голмсом, щоб бачити, що автор слово-в-слово переклав російський зворот **платить по всем счетам**. Російський прийменник **ПО** часом передається по-нашому як **ЗА**, та не в усіх 100% випадків. Я б сказав, що рейтинг **ЗА** у справді українських перекладах не вище, ніж 35%. Механічний переклад, що підносить цей рейтинг чи не до 100%, практикований не дуже підкутими перекладачами без огляду на особливості своєї мови, на ділі творить мовні карикатури. Куди простіше й природніше сказати "... ми готові **оплатити всі рахунки**".

КРАЇНА СОНЦЯ, ЩО СХОДИТЬ чи КРАЇНА, ЗВІДКИ СХОДИТЬ СОНЦЕ?

Різні автори у різних виданнях називають Японію **Країною Сонця, що Сходить**. Безперечно, це є переклад з японської мови, здійснений попервах англійцями або французами і нарешті росіянами у формі **Страна Восходящего Солнца**. Не знаю, як звучить ця назва по-японски, але по-російськи вона звучить гладко, відповідно до виразових можливостей мови Пушкіна й Гоголя. Але сказати, що **Країна Сонця, що Сходить** іде в парі з нашими виразовими стандартами не повертається язик. Такий переклад нехтує практику мовлення. Дуже вже незграбна ця конструкція, щоб її можна було рекомендувати широкому загалу. А наша ж мова має можливості творити нормальні лексичні одиниці, придатні для широкого наслідування. Такою лексичною одиницею у даному разі буде: **Країна, звідки Сходить Сонце**.

НЕ ВСТИГ І ОГЛЯНУТИСЯ чи **НЕЗЧУВСЯ**?

Деякі, і то українські, звороти мають монопольне поширення через недосконалість та неукраїноцентричність наших перекладних словників, насамперед російсько-українських. Так, російську ідіому **не успеешь и оглянуться**, наші РУСи перекладають як **не встигнеш і оглянутися**, не наводячи усіх можливих українських варіянтів. Сказати, що ця ідіома неукраїнська, не можна. Але вона задовга. А наші ж предки могли висловлюватись куди коротше і ближче до змісту самої ідіоми: ідеться про якусь дуже швидку дію, то нащо цей факт аж так розтягати: **не встиг і оглянутися**? А можна ж сказати: **незчувся**, як щось трапилось. Ось пише І. Багмут: "...перерви, які завжди проходять так швидко, **що й незчуєшся**, сьогодні тяглися... повільно". Чи ж тут слова **що й незчуєшся**, не відповідають ідіомі **що не встигнеш і оглянутися**? Але слово **незчутися** коротке і ним краще передати факт раптової дії: "**Незчувся**, як почалась стрілянина".

ЩО ЗБЕРІГАЄ АКТУАЛЬНІСТЬ чи **АКТУАЛЬНИЙ І ДОСІ**?

Іноді, перекладаючи російські дієприкметники (які збивають з пантелику і досвідчених перекладачів), треба відходити від стандартних канонів "правильного" перекладу і трохи розкидати головою, беручи приклад з живої мови. Візьмім такий уривок тексту "произведение, **сохраняющее актуальность** и сегодня". За канонами тут треба сказати "твір, **що зберігає актуальність** і сьогодні". Попорпавшись трохи у "сірій речовині" можна зробити з "дуже поправного" перекладу ще поправіший: "твір, **актуальний і досі**". Парочка **і досі** убила одразу двох зайців: замінила дієприкметника **сохраняющее**, а заразом і слово **сегодня**. Як бачите, у перекладах можливі прецеденти не гірші від тих, що їх показують на сцені маги-чарівники. Наведений приклад не є якимось винятковим вжитком. Так само **сохраняющий спокойствие** можна перекласти **спокійний як і досі**.

ОСВІДОМЛЮВАЛЬНИЙ чи **ОСВІДОМЧИЙ**?

Ми живемо у XXI столітті, в епоху, коли для успіху хоч у якій галузі потрібна економія засобів, коштів і часу. Українська мова під цим оглядом дуже сучасна мова – наші звороти дуже місткі й короткі, але бездарне перекладацтво попередніх часів засмітило нашу мову словами-динозаврами, чия епоха минула кілька сот тисяч літ тому. Сьогодні в наших текстах подибуємо такі перли, як **багатоколірний**, де можна сказати **барвистий**, **пригнічуючий**, де можна сказати **гнітючий**, **позаминулорічний**, де треба казати **позаторішній**. У цьому ж ряді стоять і слова **освідомлювальний**, **ознайомлювальний** та деякі інші. Замість слова **ознайомлювальний** дехто у своїх текстах вживає коротше **ознайомчий** і правильно робить, бо дискваліфікує динозавра. А от слово **освідомлювальний** ще чекає на свого Юрія Змієборця, який замінить його на коротше **освідомчий**.

* * *

XXI століття – епоха швидкости, економности, ефективности. І це повною мірою стосується до мови.

28. КРАЩЕ ПІЗНО, НІЖ НІКОЛИ!

Мовна палітра всякої мови має багату й різноманітну обойму афоризмів. Як усі інші риси окремої національности – національний одяг, національні страви, так і афоризми входять до числа національних ознак. Існує, правда, величезне число інтернаціональних афоризмів, спільних усім або більшості народів планети, але існують і афоризми, притаманні саме тій або тій етнічній одиниці. Поки усі мови світу не утворять єдину світову мову – що, може, ніколи й не станеться, ми за окремими афоризмами будемо визначати національну спрямованість того чи того літературного явища. Коли ж ідеться про українські тексти, то цілком зрозуміле бажання бачити в них ті афоризми, які виникли саме на українському ґрунті.

Якщо в перекладі з англійської мови, ми почуємо з уст персонажа вираз **Скатертю дорога!**, то законно буде спитати в перекладача або редактора, чому він знехтував відомий нам від віків вираз **Баба з воза – кобилі легше!**, який ми висловлюємо тоді ж таки, коли й росіяни свій вираз **Скатертю дорога!**. Як бачимо, афоризми потребують пильної уваги до себе з боку усіх редакторів, а з боку Редактора від Бога і поготів.

Народи, що живуть або жили в одній державі, а надто – в тоталітарній, здебільшого послуговуються одним і тим же "парком" афоризмів. Таке єдиномисліє на ділі ніщо інше як асиміляція й денаціоналізація "менших братів". Коли ж настає час збору каміння, то меншим братам варто, хай і пізно, але повернути собі своє знехтуване через історичні обставини багатство.

КУДИ КІНЬ З КОПИТОМ, ТУДИ Й ЖАБА З ХВОСТОМ чи **КОВАЛЬ КОНЯ КУЄ, А ЖАБА ЛАПУ НАСТАВЛЯ**?

Зміст цих афоризмів однаковий, але перший прийшов до нас із літературних творів та мовної практики сусідів, а другий – це витвір нашої мовної стихії. Тому, коли ми хочемо висловлюватися своєю мовою, слід вибирати саме другий варіант, бо з першим варіантом наш вислів або текст звучатине не як українська мова, а як псевдоукраїнське койне.

ВОРОН ВОРОНУ ОКА НЕ ВИКЛЮЄ чи **КРУК КРУКОВІ ОКА НЕ ВИДЕРЕ**?

Поява псевдоукраїнського койне – це не витвір лише XX століття. До появи цього мовного гібриду доклали рук і шановні українські класики. Дістаючи освіту в російських нижчих та вищих школах, наші попередники не могли цілком уникнути впливу освіти й оточення. І цей факт знайшов відбиття у їхніх творах. Пише український класик: "Пан і старшина – як брати рідні! **Ворон воронові ока не виклює!**" *(П. Мирний)*. А це ж не украïнский вираз. В українських фолклорних матеріялах зафіксовано подібний, але свій варіянт: **Крук крукові ока не видере**. Сучасникам, що хочуть закласти підвалини некалькованої української мови, хоч і пізно, але варто повертатися до своїх незапозичених форм.

СТЯВШИ ГОЛОВУ, ЗА ВОЛОССЯМ НЕ ПЛАЧУТЬ чи **ЗРУБАНІЙ ГОЛОВІ БАЙДУЖЕ ЗА ЧУБОМ**?

Лексикографи XX століття І. Вирган і М. Пилинська перекладають російську приказку **Снявши голову, по волосам не плачут** як наведено у першой частині заголовку до абзацу. Поминувши те, що згідно з нашою мовною стихією треба сказати **за волосом не плачуть** (як у виразі **дожити до сивого волосу**), зауважу, що цитований переклад – калька. А справжній українский відповідник до наведеного російського первовзору пропонує письменник В. Веретенников у романі “Запороги»: **Зрубаній голові байдуже за чубом**. Відчуваєте різницю?

ЩО БУЛО – ТЕ СПЛИВЛО чи **БУЛО, ТА ЗАГУЛО** або **ЩО БУЛО – ТО ЗАГУЛО?**

Повзуча денаціоналізація української мовної стихії завдає нам найбільшої шкоди у лексикографічних довідниках. Потрапивши до словника калькований вираз стає вже нібито своїм, а проте він таким не є. Беру довідник “Прислів’я та приказки шістьма мовами”. Видання, безперечно, варте найвищих похвал. Актуальна і потрібна праця. Але й тут не обійшлося без окремих досадних ляпсусів. Автор, як безперечно українську, фіксує ідіому **Що було – те спливло**. А це ж калька російського **Что было – то сплыло**. У нас має поширення інша форма: **Було та загуло**. Словесні форми не є раз на завжди даними. Їх можна змінювати, удосконалювати. Коли є така потреба, то виходити треба із своїх питомих форм. Такою удосконаленою формою буде вираз **Що було – то загуло**.

Два слова про частку **ТО**. Коли у тексті звороту вжито займенника **ЩО**, то в дальшпму тексті ми вживаємо тоді частку **ТО**, а не **ТЕ**: **Що правда, то правда**; **що буде, то буде.** Отже, **Що було – то загуло**.

КУРЧАТ РАХУЮТЬ ВОСЕНИ чи **НЕ КАЖИ “ГОП” ПОКИ НЕ ПЕРЕСКОЧИВ**?

Хто тільки сьогодні в Україні не рахує курчат? І письменники, і журналісти, і літературознавці, і модерністи, і традиціоналісти, не кажучи вже про міністрів та депутатів Верховної Ради. Усі рахують курчат, і то не лише восени, а під усяку пору року. Що ж, ідіома образна, заперечити годі. Але коли йдеться про переклад на українську мову, скажімо з еспанської чи китайської, то тут треба вжити таки нашу ідіому. На жаль, наші лексикографи досі не збагнули, що відповідником до російського афоризму **Курчат рахують восени**, наша мова має не менш поширений і не менш образний афоризм **Не кажи “гоп”, поки не перескочиш**, і саме його треба вживати, якщо не у Верховній Раді, де курчата звили собі гніздо на довгі роки, то бодай у перекладах з інших мов на українську.

* * *

Я не думаю, що на порушену (або заторкнуту, як дехто полюбляє висловлюватись) тему треба аж так багато розводитись. Думка тут така: будьмо тими, ким ми є, і не пнімось у новоспечених громадян землі (наразі їх ще нема – кожен хазяйнує на своїй грядці). Хай про нас не складеться думка, висловлена ще в одній народній мудрості: “**свого одбіг – чужого не доскочив**”.

29. УБРАВСЯ ГРИБОМ – ЛІЗЬ В БОРЩ!

У редакторській праці дуже помічними є словники: тлумачні, правописні, а також перекладні – двомовні. В Україні в наслідок історичних обставин необхідними у редакторстві є російсько-українські словники (РУСи). По-перше тому, що навіть досвідчені автори під дією двомовности часом можуть ужити неукраїнське слово, яке найвірогідніше буде словом російським, часом польським і рідко ще якимсь. У таких випадках потрібні словники, бо Редактор – людина, і може помилитися, а словник не допустить цього. Наприклад, пише письменник: "Послала йому **повітряний поцілунок** і з тим пішла". А словник каже, бо так писала ще Л. Українка, що тут краще вжити **поцілунок рукою**: "Послала йому **поцілунок рукою** і з тим пішла". На жаль однак, РУСи, залишені нам з часів УССР і майже без змін перевидавані сьогодні, відстають від сучасних вимог. Це відставання спричинив намір окупантів злити всі мови Союзу в одну "соловецьку" мову, а також тим, що до укладання словників бралися люди, що були заразом і письменниками і вченими інших напрямків (А. Кримський – арабіст, С. Єфремов – літературознавець), і праця над словниками була для них не першим ділом. А для того, щоб словник був на висоті, треба словникарям нічим не займатися крім словникування.

Отже, Редактор з великої літери має ще одну повинність: заповнювати білі плями наявних словників. Важка повинність, але як кажуть у діяспорі – невідклична.

ДОТОШНИЙ чи ДОСКІПЛИВИЙ?

Слово **дотошний** – пряме запозичення з мови сусідів. До нього вдаються ті, що пишуть українською мовою, бо їх, очевидно, не задовольняє переклад цього слова у РУСах: **тямущий**, **дійшлий**, **досвідчений**, **допитливий**, **точний**, **акуратний**, **пунктуальний**, **скрупульозний**. Жодне з наведених перекладів не віддає змісту, закладеного у слово **дотошный**. Слів же, які точно передають зміст **дотошного**, словники не наводять. А такі слова наша мова має. Це **доскіпливий** і **занудний**. Слово **занудний** і Грінченко і словники УССР нехтують, хоч це живе наше слово. Його фіксує Ф. Піскунов у "Словнику живоі, народнеі, письменноі і актовоі мови руських югівщанъ Россійскоі и Австрійско-Венгерскоі цесаріі" (видання друге, Київ, 1882). Слово ж **доскіпливий** СУМ пояснює так: "який любить наполегливо, завзято вивідувати що-небудь". А от як пояснює слово **дотошный** СРЯ (Словарь русского языка. Москва: Русский язык, 1981): "Настойчиво, придирчиво, пытливо вникающий в каждую мелочь". Чи ж не те саме?

ПОЖУХЛИЙ чи ВИБЛЯКЛИЙ?

Подібне сталося і з поширенням сусідського слова **пожухлий** в україномовних творах. Рекомендації словників не задовольняють авторів. Словники рекомендують як український відповідник до **пожухлого** слова **померхлий**, **потемнілий**, **полинялий**. Але сказати **померхла (потемніла, полиняла) трава** жоден хоч трохи підкутий письменник не скаже. Тому й уживають у творах пару **пожухла трава** (**пожухле листя**). Словники ж передруковують один одного, почавши від РУСу

А. Кримського, де **пожухнуть** і **жухнуть** пояснено не повністю. А ми маємо чудові відповідники і до **жухнуть** і до **пожухлий**. Пише Яків Щоголів: "Паростки... **блякнули** і жовкли". "**Блякнути** – каже СУМ – втрачати свіжість, в'янути, прив'ядати". А СРЯ пояснює **жухнуть** *(про траву, листья)* так: "Утрачивать свежесть, сохнуть". Отже, **жухнуть** *(про траву)* – це **блякнути**, а **пожухнуть – виблякти**, **поблякнути**. Звідси **пожухлий** – це **вибляклий**.

ШВИДКОПСУВНИЙ чи СКОРОГНИЛИЙ?

Деякі рекомендації словників інакше як карикатурними не назвеш. Російське слово **скоропортящийся** усі словники, видані під маркою АН УССР, а тепер НАН України, перекладають як **швидкопсувний**. Навряд чи треба переконувати читачів, що це штучне слово, у живому спілкуванні просто карикатурне своїм епігонством – рабським повторенням первотвору. А наша ж мова знає вдалі рішення для таких закрутистих форм. Замість **скороспіючий** ми кажемо **скороспілий**, і цю форму повторює російське слово **скороспелый**. А ще ми кажемо **низькорослий** (**низькоросла** рослинність), що можна розуміти як **низькоростучий**. То чому не вжити цю модель і до слова **швидкопсувний**? Чи ж форма **скорогнилий** буде незрозуміла й викликатиме заперечення?

НАСМІЛЮСЬ ДОПОВІСТИ чи ЗГОЛОШУЮ З ЛАСКИ ВАШОЇ?

Хто з нас не читав "Пригод бравого солдата Швейка" Гашека? Навряд чи знайдеться такий нечитайло. У цім творі автор вживає багато різних гумористичних засобів, і серед них часте повторюване Швейком звертання до офіцерів "**Насмілюсь доповісти**...". Саме́ це звертання уже несе в собі гумористичний заряд, який потім підсилює самий рапорт. Твір Гашека у нас – це переклад з чеської мови, але фразу "**Насмілюсь доповісти**..." перекладено не з чеської мови, а з російського перекладу "Пригод". Перекладачі пішли за словниками. Чесько-українських не було, тож брали чесько-російські, а тоді російсько-українські. І з того перекладацтва виходило, що Швейк по-нашому говорив скалькованою з російщини мовою. А якраз тут, бо це гумор, треба відійти від кальки і шукати інших засобів передачі змісту. Форма може бути іншою, а зміст той самий. У чеській мові **доповідати** має форму **hlásiti –** дуже близьку до нашого **зголошувати**. Тому, формою, яка зберігала б зміст і кольорит чеського виразу, буде форма "**Зголошую з ласки Вашої**...". Слова́ **з ласки Вашої** "опосередковано" (як кажуть учені мужі замість **непрямо**) відповідають дієслову **насмілюсь**. Читаємо у Грінченка: "Робив те, що **з ласки Вашої** звеліли". А слово ж **насмілюсь** несе в собі подібний підтекст – далі підкреслено: "**насмілюсь**, сподіваючись **на Вашу ласкаву згоду** (або **Вашу ласку**)". Ці міркування навернули мене на думку запропонувати такий чесько-український гібрид для перекладу крилатого виразу, обіграного Гашеком: "**Зголошую з ласки Вашої...**".

* * *

Тема цікава, і є ще пари **визивно** чи **зачіпкувато**, **підмога** чи **підпертя**, які варто було б оглянути зусебіч, але для обдумування, схвалення чи заперечення наведених прикладів цілком досить. Тож, добраніч!

30. ЛЮДЕЙ СЛУХАЙ, А СВІЙ РОЗУМ МАЙ

Щоб не стати жертвою мовних криворекомендацій, Редактор має критично підходити до порад титулованих і нетитулованих мовознавців. Річ у тім, що пишуться мовні поради під впливом політичних поглядів та особистих уподобань окремих осіб. Тому редактор має бути аж так озброєний знанням мови, щоб відчути, де порада слушна, а де її викликано іншими причинами, в тому числі й слабкими знаннями самих порадників. Редактор мусить мати власний мовознавчий світогляд і під кутом свого світогляду сприймати всі поради. Так, у поважному виданні оглядач мови закидає рецензентам вживання форми **феномену** (род. відмонік слова **феномен**). Оглядач взорується на "соловецьку" норму, коли слово **феномен** в усіх значеннях мало закінчення **-а** в родовому відмінку. Але ж, це слово має два значення: 1. **проява** (людина) і 2. **явище** (абстракція). Вжите в абстрактному значенні слово **феномен** у родовому відмінку має закінчення **-у**: **феномену** (так само як і слова **плуг**, **смолоскип**, **поріг** і десятки інших, коли їх вжито в абстракт-них значеннях чи як назву організації). У рецензіях слово **феномен** здебільшого вживано в абстрактному значенні. Отже, оглядач замість корисної поради, збиває редакторів з пантелику, але аж ніяк не Редактора, що має свій мовознавий світогляд. Додам, що "Правописний словник" НАНУ 1999 року фіксує два значення у слові **феномен**, із закінченнями **-а** та **-у** в родовому відмінку.

З цього прикладу видно, що не варто слухатися порадників, не перепустивши їхніх порад через призму власного світогляду. Саме такого перепуску і потребують мовні поради сучасних або минулих знавців, чиї поради, висловлені кілька десятиліть тому, "працюють" і нині серед людей, вихованих за тих часів. Тому молодому поколінню буде цікаво ознайомитись із практикою рекомендацій минулого, щоб на цих хибних рекомендаціях краще розуміти й рекомендації сьогоднішні.

ПІДОЗРІВАЮЧИЙ чи ПІДОЗРІЛИВИЙ?

Про те, що на високі титули порадників не можна покладатися, свідчать критичні напади двох високотитулованих осіб у тих же 70-х роках XX століття на мову тогочасних перекладачів. У розлогій статті ці блюстителі "соловецьких" мовних норм демонструють своє, скажу так, недостатнє знання української мови. "Протаранивши" цілий жмут української лексики і забракувавши десятки слів, вони нарешті вчепилися і до слів **підозрілий** та **підозріливий**, маючи їх за синоніми. Мовознавці з досить високими титулами мали б розуміти, що ці два слова не є синоніми, а цілком окремі слова. І не хто, а 11-томний СУМ, виданий через два роки після появи згаданої статті, пояснює цю різницю: **підозріливий** – це **той, що підозрює** або **підозріваючий**, а **підозрілий** – це **той, що викликає підозру**, тобто аж ніяк не **підозріваючий**. Не розуміючи до кінця цієї різниці, високі науковці висловлюють думку, що слово **підозріливий** непотрібне слово у нашій лексиці. Але такий стиліст, як М. Стельмах, розумів цю різницю і слово **підозріливий** вживав як синонім слова **підозріваючий**: "...висвічували одне одного **підозріливим** оком". Тут **підозріливий** відповідає слову **підозріваючий**. Виступаючи проти слова **підозріливий** згадані "знавці" на ділі пропагували збіднення виразових засобів

нашої мови і штовхали письменників вживати далеко слабшу із стилістичного та ритмомелодичного погляду форму **підозріваючий**.

НА ЗРАЗОК чи НА ВЗІР?

Ще зовсім недавно – у 70-их роках XX століття – у пресі з'являлися статті, яких інакше як мовожерними годі назвати. В одній такій мовожерній статті автор, розглядаючи творчість 60-х років, висловлюється проти низки питомих українських слів, в тому числі і проти звороту **на взір**. Навівши уривок тексту: "...маленьке обійстя, щось **на взір** заїзду", цей ерудит дивується: звідки взято вираз **на взір**? Якби "законодавець мод" літератури читав класиків, то може б не кидався із словесними кулаками на українську лексику, вживану ще Л.Українкою: "...наш Федон вже ж вирізьбив **на взір** твій Терпсіхору". Має ця пара ще й значення **на вигляд**:

"Не коштовний **на взір**,
Вельми простий убір..." (*П. Грабовський*).

Подибуємо цей зворот і в творах пролетарських письменників. Тож на громи шукача орденів за україножерство слід не зважати.

ОСВІТЛЕНА СОНЦЕМ СТОРОНА чи ОСОННЯ?

Виконуючи вимогу партії максимально наблизити українську мову до "мови інтернаціонального єднання" титуловані "мовознавці" старалися всю оригінальну українську лексику підвести під розряд діялектної, застарілої та розмовної. Тому вони скеровували свої атаки на самобутні українські словесні одиниці, які не мали аналогів у російській мові. До таких одиниць належало і слово **осоння**. Не подобалося воно мовоїдам ще й тим, що воно дало поштовх до появи в українській мові слова **підсоння**, яке успішно конкурувало з канонізованим імперією словом **клімат**. Отже, не дивно, що кишенькові академіки та доктори наук не обійшли своїми атаками слова **осоння**. Уривок тексту "Вони вийшли з тіні на **осоння**..." та інші фрази з цим словом викликали роздратóвання згаданих "науковців". Замість **осоння** вони пропонують пари **на сонце, на сонці** тощо. Але якщо говорити про точність вислову, то пари **на осонні** чи **на осоння** куди точніше передають реальність, бо пари **на сонці** чи **на сонце** можна зрозуміти як **на планеті Сонце** чи **на планету Сонце**. Відкидаючи слово **осоння**, ревнителі "злиття мов" на ділі пропонували нам замість **осоння** вживати **освітлена сонцем сторона**, тобто втричі видовжити створену народом образну форму.

* * *

Ознайомлення з методами та практикою "соловецького" лінгвоциду допоможе сучасним редакторам знаходити правильні рішення в сучасній мовній ситуації. Це ознайомлення покаже, як під маркою уболівання за розвиток мови нечесні та схильні до українофобства особи шкодили її розвитку й удосконаленню, бо від їхніх порад не смів відступати жоден редактор. Редакторам майбутнього варто знати, як у "світлому минулому" інститут редакторства використовувано з єзуїтською метою.

31. ВІК ЖИВИ – ВІК УЧИСЬ!

Наші предки, дарма що були малописьменні або й зовсім неписьменні, дуже тонко відчували мовні недоречності – надмірну пишномовність, словесну неоковирність, переобтяженість “розумними” або канцелярськими словами. Слух людей був дуже гострий, і коли хтось відходив від усталених мовних норм, це одразу викликало відповідну реакцію. Мову, насичену недоречностями, народ охрестив **повстяною мовою**, а про того, хто такою мовою спілкувався, казали, що він має **повстяний язик**. Часи змінилися, люди стали читати, засвоїли не одну, а кілька мов, але не так гостро реагують на мовні недоречності, частково тому, що канцеляризми та неоковирні штампи поширювалися саме через офіційну канцелярську і почасти літературну мову. Як можна було сміятися чи критикувати тих, хто вживав чудернацькі слова і вислови, коли ця лексика лунала з уст представників влади? Як можна було сміятися, наприклад, із слів викладачів, що полюбляли термін **внутрішньоутробна** або **внутріутробна кровотеча**? Якщо подивитися глибше на цю пару, то її можна розуміти як **внутрішньовнутрішню кровотечу**. Нащо така подвійна бухгалтерія у людській мові? Але пересічний мовець не мав ради, як це суєсловіє поборювати, коли воно було освячене ореолом офіційности, тобто влади, а з владою краще не змагатися. Тому офіційна **повстяна мова** цвіла і процвітала, а ті народи, чию мову занедбано, і собі наслідували цю офіційщину, переносячи повстяний стиль, канонізований владою, у свої “неперспективні” мови. Наша мова якраз і була однією з цих мов. Тому ми й чуємо або читаємо сьогодні такі перли як **розвиваюче навчання**. Ця пара може викликати у декого уявлення про існування **нерозвиваючого навчання**, але це абсурд, **навчання** може бути тільки **розвиваючим**, якщо воно таким не є, то це вже не **навчання**, а щось інше. Слово **навчання** не потребує епітету **розвиваюче**, бо в самому слові **навчання** міститься поняття розвитку.

Саме цей вислів треба нагадати тим, хто безкритично ставиться до канонізованих мовних штампів, що їх інакше як повстяними не назвеш.

ЗВОДИТИСЬ ДО НАСТУПНОГО чи ЗВОДИТИСЬ ОСЬ ДО ЧОГО?

Найгірше звучать у текстах недоладно перекладені штампи іншої мови. Штамп, який засвоїла одна мова не так легко передати іншою мовою. Чому? Бо для того, щоб стати штампом у одній мові, вираз мусів “уписатися” у ритмомелодику мови, сказавши просто, бути легкомовним, а не “повстяним” виразом. Російський штамп **сво́дится к следующему:** крім того, що окреслює дуже влучно висловлювану думку, має ще й доброзвучну структуру, яку творить вдале чергування голосних звуків у словах. У наслідок цього штамп легко спливає з язика, чого не можна сказати про українську кальку **зво́диться до наступного:**. Коли російський штамп звучить органічно, то від українського – тхне протоколом і канцелярією. Трохи подумавши, можна знайти і в наших мовних засобах органічний для нас варіант: **зво́диться ось до чого:**.

МОЖНА НЕ СУМНІВАТИСЯ чи ТАК І ЗНАЙ?

Багато виразів, що стали вживатися завдяки поширенню літератури, мають у живій мові своїх близнюків з "робочим стажем" у кілька століть, а може й тисячоліть. Літературні ідіоми мають свою красу і свій ареал вживання. Але для відтворення живої мови, де місткі народні звороти співіснують з літературними, краще віддавати першим перевагу. Наприклад, фраза: "Він, **можна не сумніватися**, чогось накоїть" нічого не втратить, якщо її висловити інакше: "Він, **так і знай**, чогось накоїть".

ПІДДАТИСЯ НА УМОВЛЯННЯ чи ДАТИСЯ НА ПІДМОВУ?

Коли літератор вживе якесь невдале слово чи зворот, це, слів нема, факт прикрий. Але ніхто не змушує нікого повторювати хибний вжиток. Коли ж словник, який має навчати мови, пропонує хибну лексему – це завдає мовній культурі більшої шкоди. Словники УССР, наприклад, канонізували лексику, що мала на меті заховати від тих, хто вчився, кращі лексичні зразки (затавровані тавром "націоналістичних"), рекомендуючи натомість неоковирніші синоніми. РУС Академії наук УССР (1981 р.) на цій ниві досяг неабияких успіхів. Хоч словник точно розписував, який працівник яку частину словника опрацьовував, сьогодні важко встановити чи в ляпсусах винен "засвічений" філолог, чи до цього доклав руку головний "редактор", який мав списки "забороненої" лексики і відповідно діяв. Могло бути й так, що відповідальний філолог знав кращу форму, але боявся, як би чого не вийшло, і застрахувався гіршою формою. Хай як воно було, але російський вираз **поддаться на уговоры** академічний РУС перекладає як **піддатися на умовляння**, лишивши за бортом питомий український варіант **датися на підмову**: "Він... просив і закликав,... щоби люди не **давалися на підмову**..." *(Н. Кобринська)*.

Мовознавство від КҐБ завдало українській культурі великої шкоди, бо кадри, навчені на перекрученнях і замовчуванні кращої української лексики, передають сьогодні здобуті "знання" молодому поколінню без жодних коректив. Так, виданий 1999 р. "Новий РУС" і виданий 2003 року РУС за редакцією В. Жайворонка повторюють цілий ряд "винаходів" соловецьких РУСів, в тому числі і "повстяну" ідіому **піддатися на умовляння**, невідому ні в живій, ні в літературній мові, а породжену тотальним лінгвоцидом української мови під сонцем Кремля.

* * *

Хочется побажати молодому поколінню, а надто майбутнім редакторам, що вивчають рідну мову, не обмежуватися на тому, що вони почують на лекціях від професорів, вихованих на кастрованих підручниках та словниках, а вдаватися до самоосвіти, вивчати класиків, прислухатися до мови народу, щоб вернути йому його мовні скарби.

32. ОДИН У ПОЛІ НЕ ВОЇН

Редактор може й собі вчитися у Письменника, бо справжньому лицарю пера завжди бракує лексики: письменник сам творить її, або прислухається до живої мови і знаходить там те, чого у жодному словнику не записано. Ще дехто, коли йому бракує слів, вдається до ненормативної лексики – це теж свого роду творчий пошук. Правда, хто полюбляє ненорматив, часом "плаває" у нормативі. Але менше з тим. Наша тема: співпраця Редактора й Письменника. Поговоримо про те, що Редактор може запозичити у творі Павла Загребельного "Роксолана".

З ТІЄЮ РІЗНИЦЕЮ, ЩО чи ТІЛЬКИ Й ТОГО, ЩО?

Шукаючи за місткою і влучною лексикою, письменник вдається до живої мови – до джерел нашої мовної стихії. І це дає свої плоди. Пише автор: "Він... довго дивився на неї [колону],.. мов вуличний... чоджук, **тільки й того, що** не роззявляв рота...". Лексичний зміст виразу **тільки й того, що** літературна мова засвоїла у формі **з тією різницею, що**. Живий же вираз короткий, простий і цілком зрозумілий без залучення додаткових слів як **різниця**. Вираз для XXI століття.

ТИМ БІЛЬШЕ, ЩО чи НАДТО, ЩО?

"...проти... не наважувався виступити навіть всемогутній володар, **надто, що** й причин для суперечки... не було". Коротку пару **надто, що** замінить лише **тим більше, що**.

ПИХАТО чи ЧЕРЕЗ ГУБУ?

Губа в нашій мові творить цілу низку зворотів, які тепер забувано на догоду "імпернаціоналізмам". Персонаж роману "...спитав **через губу**...". Сучасник напише **пихато, гордовито, бундючно**. А що образніше, що ближче до української стихії?

ЧУДОВИЙ чи ХІБА Ж ТАКИЙ?

Деякі місткі ідіоми літературна мова нехтує, мовляв, не годяться для літератури. Наш автор повертає їм життя: "...пройдисвіти... крутилися довкола..., маючи **хіба ж таку** нагоду, щоб втертися в довір'я до падишаха". **Хіба ж такий** відповідає епітетам **чудовий, рідкісний, якнайкращий, щонайзручніший**.

ПРОСТО НЕ ВІРИЛОСЬ чи АЖ ДИВО БРАЛО?

Ідіома **аж диво брало** із серії подібних виразів – **аж зло бере, аж сум узяв, аж завидки беруть** тощо – коротка, зрозуміла, проста. Саме такі звороти мають фігурувати в українській літературі: "...заспівала по-перськи, тоді по-азербайджанськи, **аж диво брало**". Ці звороти свідчать, що твір написано не якоюсь, а українською мовою. У літературі ж фігурує стандарт: **просто не вірилось**.

МОВБИ НАВІТЬ чи **МОВБИ АЖ**?

“Мустафа ж переніс... випробування... гордо і **мовби аж** з радістю”. Як часто стає у пригоді авторові це маленьке словечко **аж** – це маленьке диво української лексики! Ця пара значить: “**майже** з радістю” або “**мовби навіть** з радістю”.

ДО ДЕЯКОЇ МІРИ (рос.: **В НЕКОТОРОМ СМЫСЛЕ**) чи **СКАЗАТИ Б**?

Сказати б? Звичайна пара слів – скаже дехто – що в ній аж такого цікавого? А от слухайте: “...тривало змагання у вигадливості, вмілості й, **сказати б**, розбещеності”. У цьому тексті дана пара значить далеко не прості речі, а саме **до деякої міри** або по-російськи **в некотором смысле**. Затямте, лексикографи: це переклад даної ідіоми на нашу мову!

СПРЯМУВАТИ ПОГЛЯД НА чи **ВЧЕПИТИСЯ ПОГЛЯДОМ ЗА**?

Романіст, де може, уникає канонізованих ідіом, натомість творить зрозумілі читачеві власні мовні звороти: “Роксолана... **вчепилася поглядом за** мармурові стовпи...”. Стандартно це б мало звучати так: “**спрямувала свій погляд на** мармурові стовпи”.

* * *

Мораль? Редакторам треба читати хорошу літературу з двох причин:

1. Дечого навчитися.

2. Знайти у доброго майстра якісь ляпи, щоб і собі докласти рук до процесу творчости.

Про цю другу причину поговоримо в наступній бесіді.

33. ОДНА ГОЛОВА – ДОБРЕ, А ДВІ – КРАЩЕ

У попередній бесіді ішла мова про співпрацю Письменника й Редактора, і то співпрацю, як тепер модно говорити віртуальну, тобто не реальну, а заочну, несанкціоновану. Редактор бере книжку Письменника і шукає там поживи для себе з двох причин: 1. дечого повчитися і 2. декого повчити. Розглянувши в попередній бесіді перший пункт, перейдім до другого: що саме викликає заперечення Редактора у романі Загребельного "Роксолана".

НОРОВИТИ чи ВОЛІТИ?

Чи варто позичати лексику з інших мов? Усі "світові" мови не гребували позичками. Деякі з цих гігантів більше як 50% своєї активної лексики позичили. І це їм аж ніяк не шкодить. Отже, позичати можна. Найкраще тоді, коли нема своїх слів. Пише автор "Роксолани": "...люди й **норовлять** скинути цей тягар...". **Норовити** зайшло до сучасних словників, але у Грінченка його нема. Це слово – позичка. А ми ж маємо, хоч і не цілком відповідне, але таке слово, що його частіше вживаємо там, де росіянин скаже **норовить**: слово це – **воліти**. Грінченко пояснює його як **хотіти, бажати**. А воно ж має ще й значення **визнавати за краще**. Може воно часом значити **пнутися (норовити)**. Що, як сказати: "...люди й **воліють** скинути цей тягар...". Звучить гірше?

ДО СТАМБУЛА чи ДО СТАМБУЛУ?

Кастратори нашої мови позбавили нас питомих закінчень родового відмінку для іноземних міст: замість **до Риму, до Парижу, до Стамбулу**, нас змушено казати **до Рима, до Парижа, до Стамбула**. В історичному романі та ще й у незалежній Україні, де нема правописного КҐБ, автор цілком має право вживати природніх українських закінчень у згаданих словах. Дивіться, яка єзуїтщина: "...голова завойовника **БелградА** й **РодосУ**... помандрувала до **СтамбулА**...". Це так ми маємо ламати язик, замість сказати: "...голова завойовника **БелградУ** й **РодосУ**... помандрувала до **СтамбулУ**...". На ділі ж кажуть навпаки: **БелградА, РодосА, СтамбулА**, бо хто ж це буде у процесі мовлення доглупуватись, де **-А**, а де **-У**? Кастратори знали, що робили: нищили мову.

И ПАЧЕ СНЕГА УБЕЛЮСЯ чи И ПАЧЕ СНІГА УБІЛЮСЯ?

Ідеться про старослов'янський текст. У словах **снЕга** та **убЕлюся** замість **Е** у старослов'янському тексті стояла буква ѣ (**ЯТЬ**). Цю літеру українці вимовляли як **І**. Така вимова існувала в наших церквах до 1709 року, коли цар Петро заборонив її (щоб не було **различія**). У Галичині й досі у церквах, де служать по-старослов'янському, вимовляють ѣ (**ЯТЬ**) як **І**. І це єдино правильна українська вимова старослов'янщини. У XVI столітті в Україні могла бути тільки така вимова. Большевицьке мовне КҐБ взяло на озброєння указ Петра І, і змушувало читати й вимовляти ѣ (**ЯТЬ**) як **Є**. Але це суперечить правді історії та українській традиції. Зрозуміло, що в часи "дружби народів" П. Загребельний не міг змінити цього мракобісся. Але у виданні 2005 року – така транскрипція – це анахронізм.

ВІДЦУРАТИСЯ ВІД *кого* чи ВІДЦУРАТИСЯ *кого*?

У Номиса читаємо: "Коли б пан за плуга взявся, то й **світа** б **відцурався**". А ось наш автор: "...султан Селім назавжди **відцурався від неї**...". Чи треба тут **від**? Це наслідування форми **отрекаться от** *чего*, а ми ж кажемо **зрікатися** й **цуратися** *чого* без ніякого **від**.

УПОДІБНИТИСЯ *кому* чи УПОДІБНИТИСЯ ДО *кого*?

Тому що ми кажемо **подібний до** *кого*, а не *кому*, то й **уподібнюємось до** *кого*, а не *кому*: "...тільки... весною... **уподібнювалась до** справжньої річки..." *(С. Добровольський)*. Імперія ж робила все, щоб ми відбігали свого й хапали чуже. Тим і Роксолана "...ніколи не **уподібниться**... звіру..." *(П. Загребельний)*.

ПРАГНУТИ ДО *чого* чи ПРАГНУТИ *чого*?

"Всі **покою** щиро **прагнуть**" – писав не хто, а І. Мазепа. Але Мазепу прокляли, його мову спаплюжили і змусили нас **прагнути до ковбаси**. Один тільки мій – не Ярема – ні, а М. Рильський, хоч і похилився, а писав: "Нова доба *нового* **прагне** *слова*": **прагне** *чого*. Писемну ж братію гнули, гнули і таки навчили **прагнути до** *чого*, тобто **стремиться к** *чему*. Чи ж могли письменники іти проти течії?

СТЕЖИТИ ЗА *ким* чи СТЕЖИТИ *кого*?

Сьогодні майже годі довести, що нам властиво казати **стежити** *кого*, а не **за** *ким*, аж так поширилася форма із **за** в нашому мовному просторі. Але у творі про XVI століття цілком доречно вживати саме питомі українські форми. М. Вороний: "Я **стежу** творчости **закони**...": **стежу** *що*. І той же Рильський: "**Зайців** даремно цілий день я **стежив**...". Лукавить СУМ, кваліфікуючи такий вжиток як ***мисливський***. Це питома український вжиток. Наш же автор пише: "Місяці... витратив... на... **стеження за тим**...". Тут було б на місці: "...на... **стеження того**...".

ЗІБРАННЯ чи ЗБІРКА? ЗІБРАННЯ чи ЗБОРИ?

"[Султан] звелів спалити... **зібрання**... музичних інструментів..." – тут **зібрання** варто замінити на **збірка**. А в тексті "...як потрапив цей... черевань у шановне **зібрання**... дивану" **зібрання** – це **збори**. Творці койне воліли, щоб скрізь було **собрание**.

* * *

Чи є користь і кому з такого віртуального редагування? Романіст же й гадки не має, що його хтось отак з доброго дива редагує. Коли авторові "Роксолани" ці зауваги, як той каже, до лампочки, то читачам "До зір крізь терня" вони можуть стати у пригоді. Якась користь комусь то буде. І не так від беззастережного дотримання редакторських зауваг, як від заявки на дискусію. У дискусії ж народжується істина. А раз так, то хай живе дискусія!

34. НА ПЕРЕПРАВІ КОНЕЙ НЕ МІНЯЮТЬ

Ми перетрясли “Роксолану” Загребельного. То й що ж? На ній і обмежитись? Таж романіст ісписав паперу, майже як Л. Толстой! Для пильного редактора там поживи й поживи! Тому не варто спускати цього автора з ока. Перетрусімо ще й роман “Диво”, поділивши цей трус на дві бесіди: одну – за здоров’я, а другу – за упокій.

СТОРОПІЛИЙ чи ЗНЕТЯМЛЕНИЙ?

Письменник є заразом і мовотворець: він добирає з мовної скарбниці найкращі зразки та й додає щось і від себе. Дехто робить це без душі, і така лексика відгонить штучністю. Наш же автор творить лексику там, де є потреба якнайточніше висловити думку. Така лексика має нахил улитися в мовну стихію. Слово **знетямитися** – автору дуже з руки і він часто його вживає. Чому? Бо від нього легко творити похідні форми: **знетямлений**, **знетямленість**, **знетямлюваний**. “Вони стояли..., **знетямлені** гамором...”. Звучить – перша кляса, а стандартно це треба було б сказати: “...стояли..., **сторопілі** від гамору...”. Автор же творить свою лексику і її тримається.

БУРКНУТИ У ВІДПОВІДЬ чи ВІДБУРКНУТИ?

Коли пишеться багато, то всяке скорочення – це полегшення і авторові і читачеві. “Спитайте... поета... – **відбуркнув** Отава.” Чи буде краще “**буркнув у відповідь**”?

НАДАТИ ВИГЛЯДУ СПРАВЕДЛИВОСТИ чи УСПРАВЕДЛИВИТИ?

Лексику “світових” мов виробляли віки, і молодим та ще й упосліджуваним “братами” мовам не так легко конкурувати з цими гігантами. Наш же автор конкурує, виходячи з потенцій рідного слова. Він пише: “...щоб якось **усправедливити**... вчинок...”. Форму **усправедливити** не так легко відтворити іншими мовами. Так, по-російськи треба сказати **придать вид справедливости**. Саме так висловиться той, хто йде за порадами “украінскіх” мовознавців: “...щоб якось **надати вигляду справедливости**... вчинку...”. Чи знайде прихильників такий стиль?

ПЛУТАЮЧИЙСЯ чи ПЛУТЛИВИЙ?

Брак дієприкметникових форм декого з “писателів” змушує до позичок. Але не Павла Архиповича. Коли чогось нема, то його треба надбати. І він дбає на те, чого нема: “...скінчилися... вже й **плутливі** звірині тропи...”. Дехто з сучасників може написати “...скінчилися... вже й **плутаючіся** звірині тропи...”. Гарно?

РОЗМАХУЮЧИЙ РУКАМИ чи РОЗМАХАНИЙ, ВЕРЕДУЮЧИЙ чи РОЗВЕРЕДОВАНИЙ?

Аналіз нашої лексики поміг автору творити самобутні дієприкметники. Нерідномовні ж у побуті “українські мовознавці” культивували форми **розмахуючий**, **вередуючий** тощо. А ми ж замість форм **плачучий**, **пустуючий** кажемо **розпла-**

каний, розбещений. Тому у автора **розмаханий бородань**, а не **розмахуючий руками бородань**. Таке письмо – це ще й збільшення палітри словотворення. Від форми **розмахуючий руками** годі утворити іменника, а від **розмаханий** – будь ласка: "У варяга все приховувалося за **розмаханістю** в руках...". Замість **капризуючий**, автор вживає **розкапризований**. Мовознавцям треба б повчитися у Загребельного.

ДУЖЕ ДО РЕЧІ чи АЖ ОН ЯК?

Словечко **аж** у П. Загребельного не сидить без діла. Це слівце – родзинка українського стилю. Пише автор: "...тітка... знадобилася б **аж он як**...". Дехто висловить це інакше: "...тітка... знадобилася б **дуже до речі**...", тобто **как нельзя кстати**. Дехто, та не автор "Дива".

ПРИЗВИЧАЄНЕ ОКО чи ВИГОСТРЕНЕ?

Безпорадність словників не має меж. Споконвічна українська лексика до словників не потрапляє. Наприклад, російський вираз **намётанный глаз**, словники перекладають **призвичаєне око**. А це ж лише півпереклад. У "Диві" ж читаємо: "...студент мав **вигострене око**..." Хіба це не те саме, що **намётанный глаз**?

З НАЛЬОТУ чи З МАХУ?

Пише романіст "...тоді він **з маху** відкинув її [жіночу ступню]...". У словниках УССР пару **з маху**, вживану ще Котляревським, фіксує лише СУМ. А вираз же звучить краще від ідіоми **з нальоту**, пропагованої словниками.

ОДЕРЖУВАТИ ЗАДОВОЛЕННЯ чи МАТИ ПРИЄМНІСТЬ?

"Просто **мав приємність** від... лежання..." – пише Загребельний про свого героя на березі моря. Коротко, зрозуміло, по-українськи. А якщо сказати: "Просто **одержував задоволення**..."? Покращає виклад?

ВЗЯТИ ХОЧ БИ "А", ЧИ ТО "Б", ЧИ ТО "В" чи ЩО ВЗЯТИ "А", А ЩО "Б", А ЩО "В"?

У своїй словотворчості П. Загребельний запозичає і розвиває українську живу мову, вдаючись до стислости живої оповіді. Усі зразки цього стилю навести годі, але один приклад може бути дуже показовим під цим оглядом: "...слов'яни замешкали наймальовничіші землі. **Що взяти** русичів, **а що** болгар, **а що** сербів...". Таку конструкцію канонізований стиль віддасть так: "...слов'яни замешкали наймальовничіші землі. **Взяти хоч би** русичів, **чи то** болгар, **чи то** сербів...". Авторові звороти творять стислий і, сказати б, запашний український стиль.

* * *

Розлянуті приклади – лише десята частина новотворів, що їх читач знайде у романі "Диво". Наведу ще кілька мовних винаходів автора: **на́думка** – ідея, **напівдумка** – неясна думка, **підбання** – внутрішня поверхня бані, **скорий на поміч** – помагаючий, **знетерпеливлений** – кому урвався терпець. Але і на сонці є плями. Словникове койне вторгається у цей мовний розмай і псує обідню. Про це в наступній бесіді.

35. І НА СОНЦІ Є ПЛЯМИ

Розглянувши здобутки автора роману "Диво" на ниві словотворення, спинімось на мовних огріхах, помічених у творі. Наперед зазначимо, що ці огріхи треба записати не так на карб автора, як на карб соловецьких редакторів. Роман написано у шістдесяті роки XX століття і він не міг не пройти редагування. Про це є свідчення у тексті. Так, у романі в мові героїв фігурує слово **копченина** – без сумніву штучно створене слово, підкинуте редакторами. Чому я так думаю? Бо за кілька сторінок після появи **копченини** у тексті твору фігурує слово **вудженина**, засвідчуючи, що автор знав і вживав це слово, але редакторська рука, маючи коло себе список заборонених слів, перевуджувала **вудженину** на **копченину**, а в одному місці недогледіла і пропустила крамольне слово у світ. Пригоди **вудженини** у творі Загребельного дають підставу вважати, що й деякі інші огріхи у мові роману належать не автору, а руці редактора.

РОЗСОВУВАТИ чи РОЗСУВАТИ?

Читаю: "Вона [дорога] лягала... закрутами, **розсовуючи** в боки кущі...". Останнім часом в українських текстах спостережено дивне явище: автори з двох рівновартих синонімів обирають не коротший, а довший. Так, замість **втягати**, **затягати** воліють писати **втягувати**, **затягувати**. Щодо слова **розсовувати**, то появу цього синоніма, як і форм **втягувати**, **затягувати**, ми завдячуємо двомовності. Словники Грінченка та Желехівського фіксують лише форму **розсувати**. Очевидно, що тотальне засилля псевдоукраїнського койне не могло не поширити свого лінгвоцидного впливу і на молоде покоління літераторів.

ЗАХВАТИ *(множина)* чи ЗАХВАТ *(однина)*?

Уживання форм множини абсолютно не збігається не лише у малоспоріднених мовах, а й у споріднених.

Якщо росіяни, наприклад, можуть вживати слово **стоны** – множину від слова **стон**, то вживання множини від нашого слова **стогін** – **стогони** – звучить штучно, так само як **наволочі** від слова **наволоч**, бо і **стогін** і **наволоч** у нашій мові – це збірні поняття, які одниною передають множинність факту чи явища. Пише автор "Дива": "...хто наважиться стати на перешкоді володарям пущі в хвилю їхніх найвищих **захватів**!". Письменник взорується на мову росіян, де **восторг** має множину **восторги**. Але творити лексику, сліпо копіюючи іншу мову, нічого крім шкоди не дає. У нашій мові **захват**, так само як **екстаз**, не звучить у множині. Не звучить і край. Мовний смак не дає. І на це нема ради. Краще послухаймо цей же текст без множини: "...хто наважиться стати на перешкоді володарям пущі у хвилю їхнього найвищого **екстазу**!". Чи однина не висловлює того самого, що й множина?

ДЕ ЦЕ БАЧЕНО чи ДЕ ХТО БАЧИВ або ДЕ ВИ БАЧИЛИ?

"**Де це бачено**, щоб у таку негоду вирушати на... лови...!" – читаємо в романі. Живомовна лексика – один із творчих козирів автора. Але й тут є своє "але". Ідіоматичні звороти одної мови не так легко сліпо переносити до іншої мови, бо до

творення ідіоматичного звороту докладають рук і милозвучність, і легкомовність, і мовний смак. Без санкції цих трьох мовних інстанцій жодний ідіоматичний зворот не дістане мовних прав. Російський зворот **где это видано** дістав ці права у процесі змагання кількох синонімів. І зворот-переможець живе. Скалькований же на нашу мову зворот звучить штучно, бо українська живомовна стихія знає інші, притерті до наших звукових реалій звороти; саме їх і треба тут ужити: "**Де Ви бачили**, щоб у таку погоду вирушати на лови!".

ЛЕГКОВАЖИТИ *чим* чи ЛЕГКОВАЖИТИ *що*?

В описі роздумів князя Ярослава є таке місце "...хоч **легковажити**, ясна річ, **ромеями** ще ніхто не міг...". Тут слово **легковажити** ставить після себе питання ***чим (ким)***. А ось Леся Українка: "Невже ти так **свій розум легковажиш**, талан свій зневажаєш...?". Л. Українка **легковажить *що***. Та й сам Загребельний в іншому місці пише: "Чоловіка простого ніхто не слухає,... навіть **діла його** щонайбільше **змаловажують**...". **Змаловажувати** (синінім дієслова **легковажити**, утворений автором) ставить після себе питання ***що***. Беру РУС Кримського. У двох позиціях: у перекладі слова **пренебрегать** та в перекладі слова **неглижировать** РУС Кримського наводить **легковажити *що***. Такий ужиток випливає з того, що слова **важити** та **зневажати** ставлять після себе питання ***що***. І письменник, утворивши дієслово **змаловажувати**, іде за цією моделлю, ставлячи після новотвору питання ***що***, і тим самим перекреслює поширену через двомовність форму **легковажити *чим***.

З НЕДАВНІХ ПІР чи ВІДНЕДАВНА?

Пише автор: "Чомусь у цьому клятому лісі **з недавніх пір** у всьому ставав похожий на свого отця..." Ідіоми **з тих пір, до тих пір**, **з недавніх пір** дуже відгонять суржиком. А надто тому, що всі вони мають своїх українських двійників: **з тих пір** – це **відтоді, відтак**; **до тих пір – доти**; **з недавніх пір – віднедавна**. Редагую: "Чомусь у цьому клятому лісі **віднедавна** ставав у всьому похожий на свого отця...".

* * *

Наведені огріхи – це лише частина ляпів, що їх можна подибати в романі "Диво". Захоплений розповіддю сюжету письменник часом не відчуває різниці між формами двох близьких мов і вживає перше, що трапляє йому на думку. Наприклад, автор уплітає у свою розповідь слова **бочонок – барило**, **посох – патериця**, **требуха – тельбухи, благоухання – пахощі**, **затравлений – зацькований, понести втрати – зазнати втрат**. Цих недоглядів од евфорії творчости соловецькі редактори не виправляли. Поборюючи українську питому лексику, вони дивилися крізь пальці на "двомовні" форми, заохочуючи письменників до суржику, тобто сприяли лінгвоциду української мови.

36. НА БІЙ З "ВІТРЯНИМИ МЛИНАМИ!"

Чого тільки не вичитаєш у сучасних "текстах"! Тут і **зцілюючий бальзам** (цілющий), і **більш легкий** (легший), і **обуяла пристрасть** (опосіла), і **деміфологізуючий** (міфоборчий), і **за смаком** (до смаку), і **бій з вітряними млинами** (вітряками), і..., і... Що не текст, то збірка ребусів та анекдотів. Хоч стій, хоч падай! Звідки й береться ця гра без правил? Освіта, мабуть, завинила. Мудрі мужі кажуть, що наш сучасник знає лише дві мови – російську та українську. Що російську (сяк-так) він знає, то, правда Ваша, панове, а щодо української – то тут прошу пробачення. Не знає наш сучасник питомої української, хоч ти гопки скачи, не знає! Цих двох мов (тобто одної) – кажете – мало для сучасників, треба ще знати бодай дві іноземних мови. Розумна річ, тільки ж тим, хто не знає своєї, не поможуть і десять іноземних. А що ми не знаємо своєї, то це факт. Усе робилося за останні 70 років до 1991 року, щоб цей факт став фактом, і він ним таки став. Після ж 1991 року нічого не робиться, щоб того, що сталося, позбутися. У висліді, як казали галичани, а тепер уже й негаличани, питомої української мови не знають ні академіки, ні доктори наук, ні професори українознавства, ні письменники, не кажучи вже про нашого брата – перодряпа. А що вчитися ніколи не пізно, нумо вчитися! Вивчення своєї мови, коли хочете, дорівнює вивченню двох іноземних мов, бо справжня українська мова для багатьох із нас – мова іноземна, і вивчаючи цю іноземну для нас мову, ми зрозуміємо краще і другу іноземну мову – псевдоукраїнське койне, джерело ребусів та анекдотів. Отже, не гаймо часу – берімось до двох іноземних мов ув одній!

Усяка мова – самобутнє твориво, яке вимагає (не потребує – вимагає!) самостійного розвитку. Бо вимоги ритмомелодики для кожної мови різні. Росіянин каже **ловись рыбка малая и большая**, а українець – **ловись рибка велика й мала**. Так само один каже **всё это ложь**, а другий (недвомовний) – **це все брехня**. Структурою мови керує не зміст, а ритмомелодика. Тому почнімо з афоризмів, де найкраще цю ритмомелодику відбито.

МИР ХАЛУПАМ, ВІЙНА ПАЛАЦАМ чи МИР ХАТАМ, ВІЙНА ПАЛАЦАМ?

Не треба бути підкутим мовознавцем, щоб віддати перевагу другому варіянту. Перший варіянт – вдамся до математики – дорівнює російському виразу **мир хижинам – война дворцам**. Другий варіянт – не дорівнює, але він кращий. Виходить, що мова не підлягає правилам математики. Тут потрібна вища мовна математика – ритмомелодика. Щоб збагнути цю вищу мовну математику, придивляймось і прислухаймось до афористики.

СИВИНА В ГОЛОВУ, А БІС У РЕБРО чи СИВИНИ В БОРОДУ, А ДІДЬКО В ГОЛОВУ?

Перший варіянт – це переклад з єдиної іноземної мови, якою тільки й володіють і з якої тільки й перекладають сучасники. А їм не завадило б знати, що поки дана приказка дістала таку форму, вона пройшла через стадію добору найкращого варіянту, відому кожній мові у процесі її вироблення. Уже запис цієї приказки у словнику Даля свідчить про наявність варіянтів **Седина в голову (в бороду), а бес**

в ребро. Але ці два варіянти – це теж наслідок попереднього добору. Попередній добір засвідчує український фолклор, бо північне населення зростало коштом пришляків з Київської Руси, де зафіксовано таких попередників сучасного афоризму:

чоловік старіє, а чорт під бік,
волос сивіє, а голова шаліє,
сивини в голову, а дідько в бороду,
і нарешті **сивини в бороду, а дідько в голову**.

Цей приклад показує, який шлях проходять мовні перлини, заки стають довершиними під усіма оглядами. Наочна лекція для тих, хто, перекладаючи на коліні з мови на мову, має свої сируваті переклади за верх перекладацтва. Та лихо не в цім, а в тім, що цього останнього довершеного варіянту не наводить жоден наш словник, жодна збірка афоризмів. Як же з такою матеріяльною базою вивчати ще дві іноземні мови?

З ІСКРИ СПАЛАХНЕ ПОЛУМ'Я або З ІСКРИ РОЗГОРИТЬСЯ ПЛОМІНЬ чи ВУЛКАН ВОГНЮ ЗАПАЛИТЬ ІСКРА?

Обидва, наведені першими, варіянти, що їх пропонують І. Вирган (поет) і М. Пилинська (мовник), на мій погляд, не можуть претендувати на знак якости. Прототип цих претендентів **из искры возгорится пламя** аж ніяк не підстрибує з радости від таких бідних на мовну досконаліість родичів. А наша ж мовна стихія лягла в основу чи не трьох слов'янських мов! І не має гідного відповідника до якогось там афоризму! Не може такого бути! Я не вірю в це. Тому й звертаюсь першим ділом, ясна річ, до редакторів, що мають діло із сучасними геніями. Нумо думати! Невже нічого не надумаєм?! Головне, не триматися сліпо за оригінал. Може, відійшовши і від **іскри** і від **полум'я**, створимо шедевр. Проба: **вулкан вогню запалить іскра!**

З МАЛОЇ ІСКРИ ТА ВЕЛИКА ПОЖЕЖА чи ТИХА ВОДА ГРЕБЛІ РВЕ?

Наведена альтернативна пара – наочний приклад, як можна покращити якість висловлюваного, знайшовши народній відповідник до математично правильної кальки. За цим прикладом і треба йти у пошуках перлин.

НА ЛОВИ ЇХАТИ ХОРТІВ ГОДУВАТИ чи ШИТИ-БІЛИТИ – ЗАВТРА ВЕЛИКДЕНЬ?

Ще один приклад, як наші предки вилучали зі своєї мови повстяну лексику, творивши мовні шедеври.

* * *

Треба кінчати, а скільки ще не сказано! Про те, наприклад, що нашу мову до кінця не досліджено. Білих плям, а білих плям! У товстих академічних виданнях нема десятків перлин нашої мови. Хоч би й цих: **що швидко робиться, то сліпе родиться**, або **німий завинив, а горбатого повісили**, або **зрубаній голові байдуже за чубом**, або **нема біди, щоб не вийшли гаразди**, або..., або... Якої іноземної мови треба навчити наших українознавців, щоб ми таки мали повне уявлення про багатство і лексичні можливості своєї рідної мови?

37. ЩО БІЛЬШЕ НАУКИ, ТО ДОВШІ РУКИ!

У попередній бесіді ми говорили про ритмомелодику – чинник, що у процесі спілкування поколінь сприяє виробленню людських мов. Кому-кому, а Редактору треба бути з ритмомелодикою на "ти" – це поможе йому професійно редагувати тексти і молодих і немолодих авторів. Особливу увагу на вимоги ритму й мелодики слід звертати в діялогах. Чи ж можна в мові персонажа допустити таке: "Я **неспроможен** до Вас прийти"? Підкутий редактор одразу відчує фалш – великою мірою ритмомелодичний – у слові **неспроможен** і переробить сказане.

У СЕМИ НЯНЬОК ДИТЯ БЕЗ ОКА чи **СТО БАБ, СТО РАД, А ДИТЯ БЕЗ ПУПА**?

У статті про державність української мови авторка пише: "Адже **у семи няньок**, як стверджує народна мудість, **дитя без ока**". А у збірочці приказок шістьма мовами укладач наводить іншу редакцію цього афоризму: **У семи няньок дитина без носа**. Цей варіянт уже грішить проти ритмомелодики – з'явився зайвий склад (**дитина** замість **дитя**), який розтягає вираз, і він тратить лаконічність. Крилатий вираз, коли він пройшов усі стадії досконалення, має звучати як команда: **сто баб, сто рад, а дитя без пупа**! Так виглядає мовний самоцвіт, що його нас змусили забути, і ми забули, і який у статті про державність нашої мови варто пригадати.

З ГАРМАТИ ПО ГОРОБЦЯХ чи **НА МУХУ З ОБУХОМ**?

Читаючи сучасну публіцистику, та й літературу, можна подумати, що мав рацію міністер освіти Російської імперії Валуєв, коли казав, що нашої мови "не було, нема й не може бути". Бо ж у текстах нашої духовної еліти фігурують переважно перекладені з іншої (не з інших!) – з одної-єдиної іншої мови – афоризми й крилаті вирази: **курчат восени рахують**, **скатертю дорога**, **ворон ворону ока не виклює** тощо. Наших же – коротших, влучніших, українськіших – не було, нема і т. д. Пише український літературознавець і першим, любим Валуєву варіянтом згаданої приказки називає окремий розділ: **З гармати по горобцях**. Але – будьмо справедливі – літературознавець не винен у тому, що держава навмисно гальмувала "українські студії". Більшість наших словників, зокрема жоден РУС, не наводять приказки **на муху з обухом**. Лише фразеологічний словник АН спромігся цей вираз зафіксувати. Але до масових видань його – на два склади коротшого від валуєвської приказки – не внесено. Чи ж не свинство? З того всього нагадую молодим і завзятим – ідіть на україністику, там є для вас невідкриті Америки!

ВИДНО ПАНА ЗА ХАЛЯВАМИ чи **ВИДНО ПАНА ПО ХАЛЯВІ**?

У текстах гумористичних, а надто полемічних, вживання крилатих слів та афоризмів просто необхідне. І наш брат перодряп не нехтує цю необхідність, обігруючи відомі афоризми, що додає оповіді додаткових барв: **тихо їдеш – далі будеш** ***від того місця, куди їдеш***. Але всяка переробка – це палиця о двох кінцях. Можна переробити не на користь тексту, а на шкоду. Афоризми виробляються століттями, і всяка переробка потребує уміння. У полемічному тексті читаю: "Якщо

НН вживає... "на Україні", то... **пана** й так **видно за халявами**". Полеміст узяв на себе невдячний труд – виправити неправильно, на його думку, скомпановану приказку **видно пана по халяві**. Серед людей, незнайомих з українською живою мовою, поширено забобон, що прийменник **ПО** неукраїнський, і його треба заміняти на прийменник **за**. Важко заперечити, що там, де росіяни кажуть **по**, українець деколи (не скрізь!) може вжити **за**. Але це не значить, що нашій мові прийменник **по** невластивий. Навпаки. **По** нам аж ніяк не чуже. Пише І. Нечуй-Левицький: "Микола... пізнав її **по** високому зросту,... **по** хустці на голові". Такий ужиток має цілком зрозуміле філологічне коріння. Ми ж кажемо **по-Божому**, **по-нашому**, **по-літньому**. Ці форми відповідають на питання **по якому**?, що дуже близьке до питання **по чому**? І цілий ряд наших дієслів відповідає саме на це питання.

Ми поремо **по шву**, шукаємо когось **по сліду** або **по слідах**, розуміємо щось **по собі**, судимо **по ділах**, говоримо **по секрету**, плачемо **по померлому**, влаштовуємось на працю **по знайомству** або **по блату**. Це все ми робимо у відповідь на питання **по чому**? або **по кому**? Пана ж пізнаємо **по халяві**. Можемо пізнати й **по шапці**, а в разі потреби можемо й **дати по шапці** тому, хто на це заслуговує.

ДАВАТИ СОБІ ВІДЛІК чи [З]ДАВАТИ СОБІ СПРАВУ (ЗВІТ)?

Українська мова має багату й цікаву історію. Було в цій історії усяке – і сумне, й комічне. Були в Галичині на світанку українського відродження так звані москвофіли, відомі своїм суржиком – язичієм, який полягав на копіюванні мови сусідньої з Галичиною імперії. Язичіє, хоч і було штучним витвором, лишило в нашій мові, як і всі інші говірки, жаргони тощо, по собі пам'ятку. Деякі слова, люблені язичієм, таки зайшли до живомовної лексики, хоч вони, щиро кажучи, не відповідають стандартам сучасности. До таких слів можна віднести хоч би й слово **спротив** – карикатурне скорочення російського – **сопротивление**, на взір польського – **sprzeciw**. Сюди може належати й скопійований око-в-око з російського слова **отчёт** іменник **відлік**. Калька ця не має майбутнього хоч би й тому, що ми послуговуємося формою **відлік** як іменником від дієслова **відлічити**: **відлік часу**. Дехто скаже, що слова можуть мати кілька значень, і це о'кей. А я скажу, що не всім словам з кількома значеннями добре ведеться в нашій мові. Візьмім, слово **благий**. Воно має два цілком протилежні значення. Чи ж ми часто чуємо це слово? В усталених зворотах – так. Позатим – ні. Така ж доля чекає і на слово **відлік** у значенні **звіт**.

* * *

Ще раз звертаюсь до метких, завзятих і не конче молодих. Українська мовна стихія аж он як потребує вашого розуму, завзяття, спостережливости й винахідливости. Невідкриті Америки чекають на вас!

38. ПАСЕМО ЗАДНІХ!

Чим пояснити? Українську мову колись наслідували. Приклад: "**Рыльце в пушку**" мало би бути у росіян "**в пушке**". Аж ні – українське закінчення. Або "**Язык до Киева доведёт**". Мало би бути "**в Киев приведёт**". Аж ні - знову таки українська стилістика. Або **до лампочки** *кому*, тобто ***до одного місця***. Це чисто український зворот. А в "Толковом словаре русского языка" С. Ожегова наводиться як російська ідіома. Позичено у нас. Сьогодні ж – навпаки – володарі українського пера копіюють своїх колишніх копіювальників.

НАМАЦАЛЬНО чи ДОТИКОМ РУКИ?

Пише літератор, а редактор не заперечує (бо ж є у словниках!): "...юне ж покоління має нагоду **намацально** познайомитися із...*(чимось)*". Слово **намацально** з роду **самоперів** та **мордоляпів**. А словники такій творчості сприяють, бо не наводять там, де треба, слова **дотиком руки**. Редагую: "...юне покоління має нагоду познайомитися із...*(чимось)* **дотиком руки**". Все одно не дуже дуже. Бо скопіювати чужий стиль не так легко. Шукаймо своїх засобів, а не мавпуймо.

НІЧОГО НЕ ПОРОБИШ чи НЕМА РАДИ?

Кожна мова має свої усталені звороти, які її характеризують. Українці кажуть: "**Нема ради**. Такі вимоги". А носії койне мавпують єдину мову, яку знають: "**Нічого не поробиш**. Такі вимоги...".

В ОЧІ КИДАЮТЬСЯ чи В ОЧІ ВПАДАЮТЬ?

Не думаю, що треба роз'яснювати цей хрестоматійний приклад російсько-українського мовного співжиття, який повторювано чи не на всіх кафедрах мови. На жаль, декому ще й досі помилки **кидаються в очі**.

КРИХІТКА ЦАХЕС чи МАЛИЙ ЦАХЕС?

На назву "**Крихітка Цахес**" видавництвом застережено всі права. Тобто права на мавпування. Бо в українському побуті малих дітей не звуть **крихітками** чи **крихтами**, як ведеться у росіян. У нас на мале дитя можуть сказати **манюня**, або **мацюпуля**, або **маля**, або (*про хлопця*) **малюк**, як перекладач і переклав. Аж його переробили. А чому не сказати просто: "**Малий Цахес**", як у І. Франка "Малий Мирон"? Це ж ближче до дитячого світосприйняття. А **крихітки** дитина в українській сім'ї не почує. Переклад має бути не буквальний, а дохідливий.

З'ЇХАТИ З ГЛУЗДУ чи ЗДУРІТИ?

Словники й норми, привчили нас до ідіоми **з'їхати з глузду**, достосувавши її до північного **сойти с ума**. У знавців бракувало розуміння, що на те, що в одній мові треба кількох слів, інша мова може передати і передає одним словом, хоч може й кількома. Приклад: **кровельное железо – бляха**. Так само в нашому побуті слово **здуріти** вживано куди частіше, ніж **з'їхати з глузду**. Прикладів – вагон!

...**здурів** парубок, закохався" *(Г. Барвінок)*. Чи ж **із'їхав з глузду** краще?

“Неначе люди **подуріли**...” *(Т. Шевченко)*. Знавці б написали **поз'їжджали з глузду**.

“Хіба я **здурів**...” *(І. Нечуй-Левицький)*. По-мавповченому: “Хіба я **з'їхав з глузду**...”.

ПОДИВИМОСЬ чи ПОБАЧИМО?

“...заходи... планують там. **Подивимось**. Новий рік... недалеко”. Якою мовою це написано? Коли треба сказати “**час покаже**”, ми кажемо: **Побачимо**. “Що було – бачили, що буде – **побачимо**”. Це вимога нашої ритмомелодики, дарма що у Москві в цьому разі кажуть: **посмотрим – подивимось**. І цей факт словники таки фіксують. РУС АН УССР у гнізді **посмотреть** пише: **посмотрим! – побачимо!**. То чого ж Ви вчите студентів, панове професорове: української мови чи цяп-ляпного койне? Чи не тому такі жнива, що ви не **мови** *(чого)* вчите, а **мові** *(чому)*? І не кивайте на Шевченка. Шевченко – людина, – міг помилятись і таки помилявся.

РОЗПОВСЮДЖЕННЯ чи ПОШИРЕННЯ?

У XXI столітті швидкість, стислість, ощадливість, як у вождя всіх народів – кадри вирішують, коли не все, то багато чого. Воно і в мові треба бути стислим, коротким, лаконічним, щоб вивільняти наші мозкові клітини від баласту. Короткі слова й форми витискають довжелезних мастодонтів з лексики. Правда, не в модерній українській. Тут, ніби змовилися з Московським Патріярхатом, який під носом у СБУ торочить про невгодні Богу мови. Тут що довше слово, то більше йому раді. Наше **щоб** скорочувати нема куди – один склад. Аж ми його розтягаємо і вживаємо **аби**. **Нераз (не раз)** і собі коротюще слово, то ми воліємо казати **неодноразово** або **багаторазово** – шість складів, щоб було, як **неоднократно** чи **многократно**. І маємо ж освіту куди твоє діло. Тільки XII вік “приволікає” нас, як той каже, невідворотньо, а XXI – “відволікає”. Є слово **розповсюдження** – он яке довге – аж п'ять складів, ще й оброслих приголосними. А є й синонім довгуна: **поширення** – коротше на один склад і не обросле приголосними. То ми вживаємо довше. Чому? Щоб ближче до **распространения**, яке одне й сидить у вченій голові. Недурно ж регіонали римують: “***Украинец и белорус – пожалуйте в русский Союз!***”.

Сміх – сміхом, а довгунів з нашої мови треба виполювати. Бо ж прикметник від **розповсюджувати** ще довший – **розповсюджувальний**. Це слово не для XXI віку. І тут треба бути і винахідливим і рішучим. Я б і **поширення** скоротив на **ширення**. Приклад з газети: “...ринок... стає... місцем **розповсюдження**... книжок”. А що, як сказати: “...ринок... стає... місцем **ширення**... книжок”. Чи буде незрозуміло?

* * *

То скільки мов знають сучасники: дві чи одну? Прикладів на те, що одну, на воловій шкурі не спишеш. Сюди ж додаймо й такі перли, як **відслідковувати**, **отримувати можливість** або **насолоду** (коли і те і те можна просто **мати**), **позаурочний час**, (коли простіше **вільний час**). Чому нас тягне на протокольний стиль? Чи ж ми так і вдома говоримо, серед своїх: “**Відслідкуймо в позаурочний час**, як нам **отримати можливість** для **розповсюдження** книжок”, або “Чи Ви знайомі з нею **намацально**?”. Говоримо так? Тоді краще нічого не пишім!

39. НАГОЛОС – ДУША МОВИ

Наголоси у словах багато важать. Візьмім, **насИпати і насипАти**. На письмі, де не позначено наголосів ці два слова годі розрізнити. А вони значать не одне й те саме. Засвоюючи мову з тексту, читач не може засвоїти правильного наголосу. Найкраще засвоювати правильний наголос з живої мови, з радіо або ТБ, чи на виставі в театрі, якщо ці заклади під опікою Редактора від Бога. Редактор радіо чи ТБ відповідає за правильне наголошення. У цій царині політика злиття мов наробила чимало шкоди. Мовознавство під зорями Кремля спотворило наш наголос у низці слів, і це не сприяє розвитку мови, а навпаки збиває з пантелику мовців. Псують наголос у мові також і поети, які заради рими міняють наголос. І то не якісь початківці, а й метри. Пише М. Рильський:

"Як же так убого ви **живЕте**
Чом так занепали ви, скажіть,
Щоб у дні космічної ракЕти
Солов'я не в силі зрозуміть?"

Якби метри вдавались до редакторів, і редактором був би автор цих рядків, то ця строфа звучала б так:

Як же **живетЕ** ви так дрімуче,
Чом так занепали ви, скажіть,
Щоб у дні ракет до-зір-ідучих
Солов'я не в силі зрозуміть?

Слова **несетЕ**, **беретЕ**, **живетЕ**, **даєтЕ** ми наголошуємо на останнім складі. Інакше – це київське койне.

ГАРА́ЗДИ чи ГАРАЗДИ́?

Слова **гаразди** і **негаразди** часті гості сьогодні у ЗМІ. Але на радіо й телебаченні вони, очевидно, часом або й завжди звучать неправильно, бо словники не одностайні щодо наголосу в цих словах. Якщо Б. Грінченко та СУМ АН УССР наголошують його на **И**: **гараздИ**, то РУС АН УССР наголошує на **А**: **гарАзди**. І словники незалежної України повторюють цей нонсенс. Так РУС, виданий "Абрисом", пише "бажати усяких **гарАздів**". Чисте тобі койне, а не українська мова. Почну з приказки: "Нема бід**И**, щоб не вийшли **гараздИ**, і нема **гараздУ**, щоб не вийшов на бід**У**". Ця приказка свідчить, що слово **гарАзд** й у непрямих відмінках треба наголошувати на закінченні: **у гараздІ**, **гараздОм** тощо. І на це є доказ. Словник Желехівського: "оставайтеся в **гараздІ**".

РУКОПИ́СНИЙ чи РУКО́ПИСНИЙ, ПРАВОПИ́СНИЙ чи ПРАВО́ПИСНИЙ?

У "Букварі южноруському", укладеному Т. Шевченком, рукою Шевченка у слові **рукОписна**, посталено наголос на **О**. І це відповідає нашій традиції наголошення: коли від три-і-більше-складових іменників з жіночим наголосом (на дру-

гому складі від кінця) ми творимо прикметники, то наголошеним у прикметниках лишається той самий звук, хоч тепер цей наголос – дактилічний:

Ямпіль – **Ямпільський**, **колОдязь** – **колОдязний**,
дурИсвіт – **дурИсвітський**, **кошТОрис** – **коштОрисний**,
ненАвисть – **ненАвисний**, **літОпис** – **літОписний** *(А. Кримський)*,

отже **рукОпис** – **рукОписний**, **правОпис** – **правОписний**.

Так ці слова наголошувано, поки до них не взялися "академіки". Хоч правильний наголос у слові **рукОписний** зберігся в РУСах АН УССР до 1962 р. Але Академія УССР поклала край такому відхиленню від братніх мов. А незалежні від логіки сучасні фахівці не можуть, та й щиро кажучи, не хочуть щось із цим робити.

ТІСНЯ́ВА чи ТІ́СНЯВА, ТРІСКОТНЯ́ВА чи ТРІСКО́ТНЯВА?

Українським словесним формам великою мірою властивий дактилічний наголос – на третьому складі від кінця: **кОлесо**, **пОдруга**, **зАчіпка**, **пОдушка**, **рЕшето**, **рІшення**, **серЕедина**. Саме такий наголос фігурує й у словах **плІснява**, **тупОтнява**, **тИскнява** *(Грінченко)*, **шамОтнява**, **пИскнява** *(Грінченко)*, **гуркОтнява**.

Ці приклади відбивають акцентологічну модель, за якою наголошувано слова такої структури. Та, на жаль, логіка не часто гостює у тих, хто записав у совєтських, а потім і в "незалежних" словниках форми **тіснЯва**, **тріскотнЯва**, **пискотнЯва**, **стрекотнЯва**. Чи ж може мовець, який стало говорить **тупОтнява**, **гуркОтнява**, **шамОтнява**, говорити раптом **тріскотнЯва**, **пискотнЯва**? Або після **плІснява** і **тИскнява** – говорити **тіснЯва**?

Десь-таки, моделі, схвалені нашим мовним центром, не так легко ламати згідно з примхами не дуже підкутих спеців. Але словники видруковано, розтиражовано і ними керуються вчителі та творці мовних конкурсів. Наш поет-мученик заклинав: "Орися ж ти, моя ниво, долом та горою...". О́реться академіками. А що виростає?

ОПІКУВА́ТИСЯ чи ОПІ́КУВАТИСЯ?

Сучасні словники, як і в УССР, наголошують це слово на **А**: **опікувАтися**. Цей неправильний наголос має довгу історію. М. Комар у своєму "Словарі російсько-українському" (1893 р.) наводить слово **опікувАти** і зазначає, що запозичив його із словника Желехівського. Однак у Желехівського слово це наголошено інакше: **опІкувати**. Помилку Комаря повторюють усі пізніші словники вже й у слові **опікувАтися**, яке мовці вимовляють лише **опІкуватися**. Що саме так треба наголошувати це слово свідчать похідні форми **опІкуваний** та **опІкування**, наголошені на **І** у тих самих словниках, що слово **опікувАти** наголошують на **А**. Якби наголос у слові **опікувАти** був на **А**, то похідні форми були б **опікувАння** й **опікувАний**.

* * *

Тему цю годі вичерпати на одній сторінці. Хибних наголосів у словниках – не буду гатити гать, – є й пере-є: **дорОбок**, **тріпАти**, **нестИ**, **плестИ** (треба **нЕстИ**, **плЕстИ**). Доведеться до цієї теми вертатися не раз.

40. СЛОВА-РÓБОТИ

Вираз **жива мова** дає підставу гадати, що й слова у **живій мові – живі**. А раз так, то мають бути й неживі або мертві слова. І вони є – слова забуті й невживані. А як назвати слова неживі, але вживані? Тут на поміч приходить техніка: такі слова найкраще визначить слово **рóбот**. **Слова́-рóботи** – слова неживі, які діють у книжній мові так само, як у техніці – роботи. Слова́-роботи ніколи не виникають у живій мові. Їх творять укладачі словників, звідки вони потрапляють до книжно-бутафорної мови, а з неї можуть потрапити і до живої мови, поповнюючи лави **повстяної** лексики. Зробити з живого слова слово-робота неважко: варто лише змінити наголос. Так наше слово **осідок** (наголос на О) СУМ обернув на робота, змінивши наголос на **І**: **осІдок**. Слово **осІдок** уже не живе слово, а слово-робот у бутафорній мові Радянської України. Редактор XXI ст. має поборювати роботів, бо їхня щораз більша присутність у мові загрожує обернути живу мову на царство роботів.

ПРОВАДЖЕННЯ чи СУДОЧИНСТВО?

Чи можна "з маху" зрозуміти, що значить слово **провадження**? Його найчастіше вживано з додатком: **провадження робіт**, **провадження слідства** тощо. Окремою одиницею це слово практично незрозуміле. Що ж роблять наші вчені юристи? Затим що це слово відповідає в наведених виразах російському **производство**, вони перекладають **производство** (судове) як **провадження**. Але слово **производство** в російській юридичній практиці утворилося скороченням слова **судопроизводство**. **Производство** із **судопроизводства** – це не **провадження**, а **судочинство**. Росіяни скорочують **судопроизводство** (6 складів), а ми **судочинство** (4 склади) – ні. І коли вираз "**провадження** справи закінчено" можна терпіти, то вираз "Почалося судове **провадження**" і подібні вирази звучать по-нашому карикатурно. Тут треба сказати просто "Розпочато **судочинство**".

ЗІТХАЧ чи ЗІТХАЙЛО або ПОТЕРПАЙЛО або ПОТЕРПАЧ?

Словники рекомендують слово **зітхач** як відповідника російського **вздыхатель**. Але жоден письменник, жоден перекладач слóва-робота **зітхач** не вживає. Не наводить **зітхача** і СУМ, бо писемна мова його не знає. Уже ближче до української мовної стихії слово **зітхайло**, але і його не вживано. Існування ж **зітхача** в інших мовах свідчить, що така категорія **закоханих** людей існує у природі і потребує мати свого представника й у мові. Отже, тут потрібна винахідливість мовців, а саме літераторів, філологів та й просто словолюбів. Автор цих рядків і собі думав над **зітхачем**, і йому здалося можливим вживання у цій ролі слова **потерпайло** або **потерпач**. Цікаво, чи матиме цей новотвір прихильників?

САМООКУПНИЙ чи САМОВИПЛАТНІЙ?

Слова-роботи переважно копіюють інші мови, і у двомовному середовищі їх часто розуміють через іншу мову. Наприклад, наше слово-робот **обтічний** двомовні особи розуміють через слово **обтекаемый**. Щось подібне має місце й зі словом **самоокупний**. Слово – без сумніву – неживе, а бездарно скопійований з російської

мови робот, що його найлегше і зрозуміти через цю мову. Зате слово **самооплатний**, також зафіксоване у наших словниках, можна зрозуміти без посередництва іншої мови. Галичина знає ще одного – безперечно живого – синоніма сло́ва-робота **самоокупний** – слово **самовиплатний**. То яке з них ближче до нашої мовної стихії?

ПОЧЕРГОВО чи ПО ЧЕРЗІ?

Робот у мові, як і в житті виконує свою роботу автоматично, обертаючи саму мову з живого спілкування, на спілкування "на миґах", практиковане глухонімими. Пише кінокритик "подружки..., з якими...він... зустрічався "в алфавітному порядку", **почергово**". Де критик чув слово **почергово**? Ніде не чув. Він знає російське слово **поочерёдно** і творить робота **почергово**, яке заступає у даному разі живу пару слів **по черзі**. І таких замін у наших ЗМІ – море. То чи існує небезпека обернути нашу мову з живої на царство роботів?

ЗЕМЛЕРОБ чи ХЛІБОРОБ?

У мові, успадкованій від СССР, чимало слів-роботів. Одним з таких слів є слово **землероб** та ряд похідних від нього: **землеробство**, **землеробський** тощо. Де взялося це слово? У живій мові його не могло бути, бо ніхто з українців ніколи не **робив землі**. Наші предки робили хліб. І тому логічно в їхній мові виникло слово **хлібороб**. Але соловецьке мовознавство не діяло згідно з нормальною логікою. Нема нічого нерозумнішого, ніж копіювання своєю мовою недоречностей і ляпсусів іншої мови. Російське слово **земледелец** якраз і належить до таких логічно невмотивованих слів, бо й російські селяни **землі** не робили. Але ж відомо, що закони, в тому числі й закони логіки, не для всіх писано. І ті, для кого їх не писано, подарували нам – після погрому українства 1930-х рр. форму **землероб**, лишивши нащадкам яскраву пам'ятку своїх розумових здібностей. Уперше слово **землероб** з'явилося ще в досовєтських виданнях, але ні у Грінченка ні у Желехівського його нема. Цей штучний витвір безкебетних перекладачів став у пригоді справі "зближення мов". РУС, виданий у Москві 1948 р., канонізував **землероба**. Підстави? У росіян існує слово **землепашец**, яке посприяло й появі нелогічного слова **земледелец**, бо землі і в Росії ніхто не робив. Але слово **землепашец** якоюсь мірою узаконило і слово **земледелец** та **земледелие**, тим паче, що росіяни мали цілу родину подібних слів: **рукоделие**, **виноделие**, **маслоделие**. Тому і **земледелие** не викликало заперечень. У нас же були споконвічні **хлібороб** та **хліборобство**, а ще **рільник** та **рільництво**. Це все відкинуто й накинуто безграмотного робота **землероб**. А незалежна Україна й усом не веде.

* * *

Який з того всього висновок? Мовцям, літераторам і редакторам слід мати уявлення про слова-роботи і в міру своїх сил давати їм по шапці.

41. УДОСКОНАЛЮЙМО ЧИСТУ ПОРОДУ!

До практики вживання у нас форм типу **співаючий**, **танцюючий** тощо, доводиться звертатися знову і знову, бо це питання не має однозначної розв'язки. Даючи ту чи ту рекомендацію, давець її повинен вказати конкретно, для якої манери письма її слід прикладати. Ці роздуми, наприклад, адресовано тим, хто кохається в образно-живомовнім українськім стилі, що в усній формі має за плечима не одне тисячоліття. Цей стиль не є ні науково-точним ні офіційно-протокольним. Ці два пізніші стилі виникли разом з появою письма й письмової мови і мають свої норми слововжитку і свої, скажу так, **уподобання**, щоб не вживати дуже вченого слова **преференції**.

Форми ж, які виробив наш живомовний стиль, часом "перепльовують" яскравістю форми, вироблені пізніше науковим та офіційним стилем. Візьмім, слово **гнітючий** або **разючий**. Чи не місткіші й не образніші вони від слів **пригнічуючий** або **вражаючий**? Або слово **минущий**. Чи не краще його вжити у десятках випадків образного мовлення замість слова **проминаючий**? Отже, відмова від живомовних форм словотворення і переключення словотворчости на рейки стандартизації, скорочує образність української мови. Як правило, це переключення діється під впливом копіювання інших мов, зокрема російської. Але інші мови мають свою тональність, а наша мова – свою. Суміш тональностей – це вже гібрид, а не чиста порода. Мої ж рекомендації саме для любителів чистих порід. Існування чистопорідного варіянту нашої мови і далі сприятиме появі словесних форм значно вищої мовної якости, ніж у наявному "всеслов'янському" варіянті. Цим двом варіянтам треба співіснувати і змагатися у мовній вправності. А всяке змагання завжди на користь удосконаленню. Отож, удосконалюймось!

ІНТРИГУЮЧИЙ чи ІНТРИГУЙ-ДУШУ?

Коли вже дбати про свій не від кого не залежний стиль, то треба бути послідовним і йти ва-банк. Тоді Ваш стиль буде Ваш і тільки Ваш. І буде шанований, бо "Де відвага, там і щастя". Пише автор: "...**інтригуюча назва** "Кохання на Шпреє". А що як сказати "...**інтригуй-душу назва** "Кохання на Шпреє"? Буде невтямки?

СУПРОВОДЖУЮЧИЙ чи СУПУТНІЙ або СУПРОВІДНИЙ?

Читаю далі: "Німці вважають, що будь-який **супроводжуючий** харч...". Мати моя! Аж шість складів! Поки скажеш – язик зломиш! Чи ж ми так спілкуємось між собою? А чому не сказати **супровідний** (чотири склади) або **супутній** (три склади), а **будь-який** замінити на **всякий**: "Німці вважають, що **всякий супутній** харч..."?

ЗАКРІПЛЮЮЧИЙ ПРИСТРІЙ чи ЗАКРІПЛЮВАЧ?

Нас привчили, що форми, скопійовані з сусідських форм – найкращі, найвиразніші і найдосконаліші. Коли ж це далеко не так. Наприклад, пару **записуючий пристрій** легше передати одним словом **записувач**. Тобто виходити з можливостей

своєї мовної палітри. У наслідку маємо чи не кращий лексичний зразок. Так само поняття **закріплюючий пристрій** може передати одне слово **закріплювач**.

БАЖАЮЧІ чи ХТО ХОЧЕ?

Пригадую: у перших класах школи староста класу звертався до нас так: "**Хто хоче** піти в кіно – піднесіть руку!". У дещо старших класах питання виглядало трохи інакше: "**Хто бажає** піти в кіно – піднесіть руку!". А у випускному класі цей пасаж звучав уже так: "**Бажаючі** піти в кіно – піднесіть руку!". Отак, у процесі навчання жива мова дітей оберталася на канцелярське арго. Чи не варто іноді відходити від канцелярської мови й переходити на людську?

ПРОЦВІТАЮЧИЙ чи КВІТУЧИЙ *або* МЕДОНОСНИЙ?

"Кельн стає **процвітаючим**... містом". А що як сказати **квітучим** або **медоносним**? Буде образніше чи навпаки?

ДОЛИНАЮЧИЙ чи ВІДДАЛЕНИЙ?

Дохідливість висловленого багато важить для сприйняття тексту читачем. Щоб уникнути важкомовного стилю, часом варто вдатися до стилістичної переробки. Який з двох наступних текстів краще сприйме читач:

"Ми споглядали місто під **долинаючу музику** естрадних **оркестрів**" чи

"Ми споглядали місто під **музику віддалених** естрадних **оркестрів**"?

НАВИСАЮЧИЙ чи НАВИСЛИЙ НАД *чим*?

У мовному потоці час дії часто може залежати не стільки від доскіпливої передачі факту, як від наявних мовних засобів. Ми всі вживаємо **скороспілі** овочі, коли вони насправді **скороспіючі**. Але мовна стихія схвалила слово **скороспілий**, і жодна логіка того не змінить. Минулий час передає час теперішній. Цю живомовну рису можна практикувати у цілій низці випадків. Так, "**нависаючі** скелі" на річці – це "**навислі над водою** скелі", а на суходолі – "**навислі над землею** скелі".

ЕПАТУЮЧИЙ чи БЕЗПАРДОННИЙ?

Коли дієприкметник застосувати до малозрозумілого читачам дієслова, то ефект незрозумілости через мудромовність зростає. Навряд чи вираз "...**епатуючі** довгі поцілунки на очах у сторонніх людей..." додасть шарму будь-чиїй розповіді. Чи ж недосить нам слова **шокувати**, що ми запускаємо у вжиток ще одне чуже слово, розписуючись у власній безсловесності? Таж давно запозичене і зрозуміле загалу слово **безпардонний** куди краще віддає те, що має віддавати **епатуючий**: "...**безпардонні** довгі поцілунки на очах у сторонніх людей...".

* * *

Мушу застерегти ще раз. Наведені рекомендації лише для тих, хто хоче звільнитися від пут усталених запозичених стилів. Кого ж ці пута не муляють, може й далі гуляти по буфету, як казали в Одесі.

42. НА МОВНОМУ БАЗАРІ

Існує така галузь літератури – популяризація наукових знань. Наука – річ складна і не завжди легкоетравна, тому, щоб наблизити її до розуміння загалу, популяризатори пишуть цікаві книжки: “Цікаву фізику”, “Цікаву математику”, “Цікаву кібернетику” тощо. У цих творах атоми й молекули обертаються на гномів та ельфів і викладають у такій формі серйозні наукові істини. Розумна ідея. От я й думаю, а як з мовою? Із чим її порівняти, щоб дохідливіше викладати мовознавчі істини? Може, тоді поменшає “намацальної” мовотворчости і звірі замість “**зіштовхуватися обличчям до обличчя**” будуть “**стикатися ніс-у-ніс**”, а люди “**лице-в-лице**”? Що, як мову порівняти з базаром? На базар базаряни викидають товари, що кому до вподоби. А з мовою хіба не так?

Винахідливі мовці викидають на мовний базар десятки мовних пропозицій, а мовний смак загалу добирає з тих пропозицій найкращі зразки. Тільки й того, що на правдивому базарі за товар беруть гроші, а на мовному базарі обмін безгрошовий. Сподобалось Вам слово беріть і вживайте здорові – ніякої платні. Візьмім слово **горілка**. Горілка вона і є горілка. Аж на мовному базарі можна придбати **сивуху**, **оковиту**, **гірку**, **пінну** або **живицю**, **ледащицю**, **зеленого змія**, **Адамові сльози**, **скажене молоко**, **скляного бога**, і плюс до всього ще й **горівку** або **водяру**. Дехто додасть до цього списку ще й **самогон**, **самогонку**, **бурячанку**. Але це вже саморобний різновид горілки. А яка різниця? – скаже дехто. І то правда. Отож, підійдімо до мовних проблем з позицій базару. На базар виносять товари. Одні товари мають попит – ходові товари, інші – так собі, а ще інші – ні в кут, ні в двері.

НУДОТНИЙ чи ЗАНУДЛИВИЙ?

Письменник укладає в уста персонажа такі слова: “Ніколи не думала, що ти такий **занудливий** перевчений тип”. Засвічене слово – новотвір. Жоден наш словник його не фіксує. Є слово “**занудити**” (“**занудило** під серцем”), а “**занудливого**” досі не вживано. Може, й наш автор не сам його створив, а почув. Спасибі й за те, що зафіксував і пустив у світ. Слово варте наслідування і може мати кілька значень, зокрема **той, що наганя нудьгу**.

БЕШКЕТНИЙ чи БЕШКЕТЛИВИЙ?

У рецензії рецензент питає: “...реальна одержимість..., чи... **бешкетлива** вигадка”? Фраза не викликає заперечень. Тільки ж сло́ва **бешкетливий**, як і сло́ва **занудливий**, немає у наших словниках. Отже – новотвір. Вартий наслідування? Мабуть, так. Ми знаємо слово **бешкетний**, ніби й коротше на один склад, та тут річ важливіша від лаконічности, а саме у ***віддієслівності*** прикметника **бешкетливий**. Бо **бешкетний**, хоч і вживано його як похідне від дієслова, граматично є прикметник від іменника **бешкет** так само, як **бенкетний** від **бенкету**, **паркетний** від **паркету**, **касетний** від **касети** тощо. А нам варто мати від дієслів віддієслівних прикметників. Наприклад, від **бенкетувати** прикметника **бенкетливий**. Така модель сприяла б витворенню ширшої палітри прикметників. Саме цим і дорогі новотвори **бешкетливий** та **занудливий**. Це брама (***зелена вулиця*** вже набила

оскому) для появи прикметників **воскресливий, підкресливий, зобразливий, озбройливий** тощо. Рости, так рости!

ОПІЗНАВАЛЬНИЙ чи ПІЗНАВАЛЬНИЙ?

Не думаю, що це вартий розгляду приклад, де винуватець його відкриває істину, що "...свя́та мають... **опізнавальні** знаки". Просто для прикладу, що на "мовний базар" виносять і гнилий товар. А що приклад цей для наших читачів занадто примітивний, то й ставимо крапку.

ЯК ЗНАТИ чи ЯК ЗНАЄМО?

У словотворчості так чи інак приявна логіка. Щоб винести на базар слово, а тим паче цілий вираз, треба, щоб Ваш казанок логічно варив. Шкода, що логіка буває різна: жіноча, залізна, невблаганна, а часом і **не знати** яка. Спинюся на цій парі **не знати**, яка досить успішно конкурує із широко вживаним **невідомо**. Я не згадав ще математичної або, вірніше, арифметичної логіки, а саме її треба тут згадати. Згідно з цією логікою, якщо **невідомо = не знати**, то **відомо = знати**. І як це ніхто до цього досі не доглупався? Мабуть тому, що математична логіка з мовною логікою не завжди збігається або **не співпадає**, як кажуть знавці украінской мови. Знаємо ми, наприклад, слово **недолугий**, яке постало (як можна припустити) від забутого наглушняк слова **долугий**. Та якщо ми кажемо на незграбне віршування **недолугий вірш**, то сказати на "Сон" Шевченка **долуга поема** ще не додумався жоден літерат. Але дехто думає, що він відкриє нову сторінку в нашому слововжитку, коли замість сказати "Це мені **відомо**", каже "Це мені **знати**", а вираз **як відомо** заступить виразом **як знати**. Свобода творчости – це така пані, що толерує ще й не таке. Хочете писати замість **як відомо – як знати**? Пишіть у своїх писаннях, хоч за кожним словом. Сказано ж бо – свобода. Викинули свій товар на мовний ринок і чекайте, поки його куплять.

А що робити, як ніхто не купує Вашого золотого, Вашою логікою присмаченого товару? Хоч сядь та й плач. Аж воно й тут є вихід. Доручили Вам, скажімо, редагувати тексти Ваших колег. От Ви вже й на коні. Хай котрий з них напише **як відомо**, а Ви зараз крамольне слово – чирк!, хоч мовної цензури ніби й нема. І пишете **як знати**. Щоб, знаться, Ваше було зверху. А що в такім разі свободі мовного вислову – гаплик, то й нехай. Го́ловно, щоб Ваш товар пішов у хід. Воно, правда, сказати **як знаємо** замість **як відомо** буде дохідливіше і ближче до мовної практики, ніж **як знати**, так це ж ніяке не відкриття, а треба, щоб було відкриття і не чиє, а Ваше, щоб, чого доброго, Вам ще й премію присудили за Ваш винахід, бо ж Ви маєте в запасі ще й не такі перли. От хоч би й вираз **стає зрозуміти** замість **стає зрозуміло**. Не знали? Так знайте! Не вживали? Так будете вживати! У примусовому порядку. І свобода вислову тут до лампочки, бо якось то треба пропихати свій товар.

* * *

І додати нема чого. На базарі, як на базарі, чи то на кінському, чи на якому іншому.

43. НЕМА НЕВЗЯТИХ ФОРТЕЦЬ!

Лексика всякої мови безперервно перебуває у стані – сказати по-модному – перебудови. Одні слова виходять з ужитку, а на їхнє місце приходять інші, або з'являються цілком нові слова, бо виникають нові технічні реалії, нові суспільні установи, нові суспільні відносини. Такий вираз, як **світло в кінці тунелю** не міг з'явитися у більшості мов, поки **тунелі** не стали неодмінним причандалом людської цивілізації. Люди, які пишуть, постійно відчувають брак мовних засобів для відтворення тих чи тих фактів або явищ. Удосконалення мов великою мірою завдячує свій прогрес письменникам, літераторам, поетам. Крилате слово цих словотворців підхоплюють носії мови, і продукт творчої думки стає надбанням широких кіл. У ряді країн за цим процесом ведуть спостереження і реєструють новостворені слова у спеціяльних виданнях. Так, видавці Оксфордського словника англійської мови, щорічно видають додатки новотворів до згаданого словника. В Україні появу нової лексики за часів дружби народів мали за прояв націоналізму, тобто за антидержавну діяльність. Нащо удосконалювати неперспективну для комунізму мову, коли є одна найдосконаліша з досконалих мов, що нею говорили Іллічі? Одних матюків – нашим інтелектуалкам-матюгальницям разом з матюгальниками – умитися. Зате сьогодні поява новотворів у мові українців стала однією з ознак її відродження. Наші ж мовознавчі інституції – тут вам не Оксфорд! – новотворами не цікавляться, товчучи у ступі пережований суржик академіків з ласки ЦК – Білодіда і К°. Редактор же від Бога має пильно стежити за процесом словотворення і те, що мовознавчі боси нехтують, брати на озброєння у ході редагування. Дещо може придатися, а дещо послужити поштовхом для дальшого дослідження й удосконалення.

ВІДСТОРОНЕНО чи БАЙДУЖЕ ДО СВІТУ?

Деякі слова так подобаються писучій братії, що вона не помічає, як ці слова починають набивати оскому читачам. Письменник мусить мати це на увазі і знаходити синоніми до модних слів. До дуже часто вживаних слів належать, наприклад, слова **відсторонений** та **відсторонено**. Їх можна подибати в сучасних творах у численних комбінаціях. **Відсторонено** слухають, дивляться, зустрічають, проводжають, вітаються, грають тощо. Нібито на цьому слові світ клином зійшовся. А синонімів же це слово має й має: **відчужено**, **байдуже**, **непричетно**, **сторонньо**, *(оповідати)* **без тіні співчуття**, **без душі**, **без чуття**, **протокольним голосом**, **протокольно**, **безпри́страсно**, *(глядіти)* **холодно**, **закам'яніло**, **з віддалі**, **зісторонь**. А оце читаю у жіночому романі "жінка... **байдуже до світу** демонструє стрункі ноги...". І слушно і образно. А в іншого автора: "Голос у неї був **чужий і байдужий**". Виходить, нема фортець, що їх не можуть узяти письменники з редакторами.

НІХТО З ОТОЧУЮЧИХ чи ЖОДНА ДУША НАВКОЛО?

Слово **оточуючий** має в нашій мові досить вдалого суперника – **навколишній**. Одна біда – у множині, коли йдеться про людей, рад-не-рад, треба вживати слово **оточуючі**. Можна сказати **навколишні села**, **навколишній люд**, **навколиш-**

нє населення, а **усі навколишні нашого героя** не скажеш. Мовний смак не дозволя. Тому **оточуючі** й мандрують сучасними "текстами". Аж те, що добре в нарисі чи репортажі, для художнього твору не годиться. Письменник має кожним словом засвідчувати, що він письменник. Саме письменниця й пише: "...**жодна душа навколо** не прочитає...". І монополії **оточуючих** приходить кінець, бо **оточуючі** – це **всі навколо**.

У РОЗКВІТІ МОЛОДОСТИ чи ОБУРЛИВО МОЛОДИЙ?

Часом словотворчість зводиться до надання загальновідомим словам нових значень. Візьмім слово **шовковий**. Визначає сорт тканини. Та не тільки. Поети ще вживають це слово замість слова **ласкавий**: **шовкові** очі. Може це слово заступати і слова **покірний, слухняний**. А останнім часом у виразах **шовкова русифікація**, **шовкова диктатура** слово це набуває значення **який діє тихою сапою**, або **замаскований**. А відомий сучасний автор прикладає епітет **обурливо** до слова **молодий**: **обурливо молодий**, тобто **молодий, що аж завидки беруть**. Чи не повторить **обурливо** шлях **шовкового**? Усе може бути. Перебудова – вона і є перебудова.

ОБЛЯМІВКА *(на тарілці)* чи БЕРЕЖОК?

Іноді, як я вже казав, авторський слововжиток наводить на роздуми й на пошук. У перекладеному з російської мови інтерв'ю тому, кого питають, приписують такі слова "...одержати все на **тарілочці із золотою облямівкою**". **Облямівку**, як свідчать словники, найчастіше прикладають до одягу у значенні **оторочка**. Позатим її можна вжити на означення ***того, що смугою оточує що-небудь***. Іншими словами, **облямівку** можна прикласти й до тарілки або блюдця. Але ця додаткова можливість лише зайве свідчення, що поет, який називає нашу мову "***милою і напівзабутою***", мав рацію. ***Напівзабутість*** нашої мови стосується переважно до мало поширених слів, а також до слів на означення реалій, відсутніх у побуті селян – головних носіїв української мови на Надніпрянщині за віки окупації. Мовний же розшук відкриває той факт, що, коли йшлося не про одяг, українці замість **облямівки** казали **береги**. Слово **берег** Грінченко, крім основного значення, пояснює російським словом **кайма** і дає приклад: "Принесу хвартух дорогий – золотії **береги**" *(Збірка пісень Лукашевича)*.

Те саме обстоює і словник Желехівського. Але **береги** – вжито до незменшеної форми слова, до слова **фартух**. На **фартушку** ж мають бути **бережки**. І на це у Грінченка є доказ. Слово **бережки** він пояснює так: "металічно оправлені краї на держаку ножа". Але **бережки** можуть бути не лише на держаку ножа. Усякий оправлений край – це **берег**, а оправлений краєчок – **бережок**. Нема сумніву, що знавці фольклору, а надто із Західньої України, можуть це підтвердити. А наведену вище цитату по-нашому треба віддати так: "...одержати все на тарілочці із золотим **бережком**".

* * *

Багатію думкою, може, прочитає ці роздуми хтось із мовознавчих верхів і додумається до видання щорічників словесних новотворів. Тільки ***може***, як кажуть поляки, широке й глибоке. А незрячі додають – побачимо!

44. СЕКРЕТИ ЖИВОГО МОВЛЕННЯ

Жоден художній твір не може обійтися без діялогів – розмов між дійовими особами. Ці розмови великою мірою визначають художню вартість написаного. Що ближче ці діялоги до живого спілкування людей, то більше шансів, що читач повірить автору. Коли герої твору спілкуються між собою не живою, а канцелярсько-словниковою мовою, то відпадає охота читати таку писанину. І якщо в авторській мові читач не помічає занадто повстяного мовлення, то в діялогах героїв неприродня штучна мова одразу дере вухо й око. Описана ситуація стає надуманою і невірогідною. Отже, мистецтво діялогу – це пробний камінь кожного, хто хоче письменницької, якщо не слави, то бодай визнання. Деякі автори, щоб наблизити мову героїв до реалій життя вдаються до російських слів та зворотів. У принципі – це можливий літературний засіб, але він вимагає і мовного смаку і почуття міри. Тут важить не перетягнути струну – не передати куті меду. Іноді чужу мову можна висловити засобами своєї, і це не пошкодить розповіді. Ось як письменник передає мову офіцера-росіянина під час пиття:

"*Стукнемо ще одну* **пляшенцію** *по її кругленькому задочку!*".

Сло́ва **пляшенція** не знає ні російська ні українська мова, але увесь вислів від цього слова стає висловом російським, хоч і передано його українськими словами. Оце письменницький вищий пілотаж! Цього треба прагнути кожному і початківцю і нобелепросцю. Треба прислухатися до мови довкілля і читати класиків, хоч і окреслених деякими сучасними геніями "запліснявілими". Добре знайомий із секретами живого мовлення сучасник досягає найвищого пілотажу у творчості. А редактор і собі має бути підкутий у цих секретах.

ЦЕ САМЕ І Я КАЗАВ чи НЕ Я КАЗАВ?

Живе спілкування здебільшого має емоційну природу. У діялогах розкривано людські характери, людські погляди, пристрасті, уподобання, як також і боротьбу поглядів, пристрастей, уподобань. Тому діялоги завжди емоційні. Навіть, висловлене байдужим до світу голосом відбиває емоційний стан даного персонажа. Мовці підмітили, що висловлена у формі питання думка має більшу силу впливу, і тому в живій мові повно риторичних питань, вигуків, інтонаційних синонімів. Замість сказати "**Ти на це не здатен**", скептично настроєний мовець може спитати "**Хто, ти**?", зробивши інтонаційний наголос і на першому і на другому слові. І думку буде передано, хоч і в іншому ключі. Існує сила таких емоційно забарвлених зворотів, притаманних живому мовленню: "**А ти думав?**", "**Я так і знав**!", "**Так я й повірив!**", "**Ой, сором який!**", "**Хоч убий!**", "**Аж он як!**", "**Іди знай**", "**А що, є?**". Останній пасаж – це відгук у формі питання на заувагу "Виходить, що правди нема". У наявних фразеологічних словниках жодного з наведених тут зворотів не зафіксовано. Це безперечне недотягнення, ак казали галичани, нашого мовознавства. З другого ж боку – це факт, який сприяє знавцям живої мови заживати письменицької слави серед авторів, вихованих на газетно-протокольному койне. Очевидно, що згадана лексика потребує свого лексикографа, який упорядкував її б для широкого кола зацікавлених. Тут стануть у пригоді і "запліснявілі" класики і чисті від плісняви сучасні генії.

МОЖЕШ НЕ СУМНІВАТИСЯ! чи **УЯВИ СОБІ!**

У живій мові фігурують словесні одиниці, які передають нюанси не тільки висловленого, але й нюанси відносин між бесідниками. На питання “Ти цього не робив?”, поставлене близькою до запитаного людиною, запитувач може почути “**Уяви собі!**”, але на таке саме питання “Ви цього не робили?”, поставлене старшою або вищою становищем особою до молодшої особи, запитаний не скаже “**Уявіть собі!**”, а відповість якось інакше, бо в даному разі “**Уявіть собі!**” матиме певний присмак неповаги. Якщо ж авторові треба зобразити досить безцеремонну особу, то він і в цім разі вкладе в уста молодика пару “**Уявіть собі!**”. Певну рису характеру буде відбито. Отже, діялог є знаряддям художнього зображення персонажів, їхніх характерів та їхніх взаємин.

ВАЖКО БУВАЄ ЛЮДИНУ ПЕРЕКОНАТИ чи **СВОГО РОЗУМУ НЕ ВСТАВИШ**?

Жива мова має свої, тільки їй властиві звороти, які на письмі можна вживати лише в діялогах, бо це звороти чисто живомовні або “мовленнєві”, як кажуть на постсоловецькому мовному базарі. Те, що у писемній формі потребує іноді навіть іноземних слів, живомовний стиль може передати не гірше від писемного. Коли ми почуємо від когось, хто бідкається на чиюсь недотямкуватість “Та **свого розуму не вставиш**”, то без зусиль зрозуміємо, що має на увазі мовець. Зворот легкий для зрозуміння, але не легкий для вжитку в писемній формі деінде, а не в діялозі. Щоб передати зміст почутого у рапорті, протоколіст напише “**важко буває людину переконати**” або ще якось, але почуте з уст вживе лише у формі цитати, тобто у формі діялогу – цитуючи діялог.

ТИ СОБІ НЕ УЯВЛЯЄШ! чи **ТОБІ Й НЕ СНИЛОСЯ**?

До перлів живої мови належать і вирази із словом **снитися**. Жива мова слово **снитися** воліє вживати там, де школи всіх рівнів прищепили нам слово **уявляти**. **Комусь сниться** у живомовців значить **хтось уявляє**. А вираз **Тобі й не снилося** відповідає виразу **Ти собі не уявляєш**. Такі собі брати-близнюки, виховані різними після розлучення батьками. А для письменника, та й для редактора, додатковий шанс індивідуалізації мови героїв.

* * *

Це все, що можна сказати на цю тему без зайвого словоблудства. А тема ж неорана, цілинна. І для дисертантів і для лексикографів.

45. У ЗГОДІ З МОВНИМ СМАКОМ І БЕЗ

Говоривши про лексичні новотвори, треба підкреслити, що вдала словотворчість можлива тоді, коли вона не суперечить мовному смаку. Дехто може спитати "А що воно таке мовний смак? Як його можна визначити?". Почнім із смаку взагалі. Беру тлумачний словник. Слово **смак** має кілька визначень. До мовного смаку найкраще підходить таке: **Розвинуте почуття прекрасного, здатність до естетичної оцінки**.

Наша мова з естетикою – нерозлийвода. Що ж до того, як визначити **почуття прекрасного** і **естетичну оцінку**, то не лізьмо у нетрі людської мудрости, а поставмо крапку. Мовний смак – це мовний смак, і цим усе сказано. Правда, ми знаємо, що "смаки різняться" і "на колір та смак товариш не всяк". Тим-то і мовний смак і "почуття прекрасного" можуть бути різні. Як тут бути? А дуже просто – я висловлюю свою точку зору, а хто має іншу – хай висловить свою. І вовки будуть ситі й кози цілі. Приклади ж розставлять усі крапки над "**і**". Домовмось лише, що новотвором зватимем слово, не зафіксоване у більшості відомих словників або яке вжито з невідомим досі значенням.

ВІДШУКОВУВАТИ чи ВІДШУКУВАТИ?

Взявши попереднє до уваги, читаю: "**Відшуковуючи** *в земному неземне...*". У жодному з наявних у мене словників слова **відшуковувати** не значиться. Значить – новотвір. У згоді з мовним смаком? Мабуть, – ні. Наш мовний смак, поза всім іншим, не схвалює задовгих слів. Нащо говорити **відшуковувати**, коли існує коротше **відшукувати**? Чи **відшуковувати** має якісь естетичні переваги перед словом **відшукувати**? Жодних. Як бачимо, мовний смак якоюсь мірою узгоджується і із звичайною побутовою логікою: нащо зайві звуки?

ВІДЧУТИ ВПЕВНЕНІСТЬ У СОБІ чи ВІДЧУТИ ТВЕРДИЙ ҐРУНТ ПІД НОГАМИ?

До новотворів слід зарахувати переробки сталих зворотів з протилежним або трохи іншим значенням. Відомий автор пише: "Прошу пробачення, – ...втрутився Лібіх, **відчувши твердий ґрунт під ногами**...". Існує ряд сталих зареєстрованих зворотів із словом **ґрунт**: **вибити ґрунт з-під ніг**, **втратити ґрунт під ногами**, **мати твердий ґрунт під ногами** тощо, але звороту **відчути ґрунт під ногами** – нема. Це авторська новація, авторська праця над словом. Новотвір образний і пасує до художнього твору. Мовний смак схвалює.

ВПАСТИ В ДИТИНСТВО чи ЗДИТИНІТИ?

Іноді авторові доводиться для точного зображення події чи факту іти проти течії усталеного слововжитку, і то навіть, вдаючись до запозичень. Критерієм доречности такого кроку буде художній успіх або невдача. Усе вирішує творча доцільність. Про европейське Різдво міркує письменниця: "Різдво – це шанс і право кожного стати дитиною... – радіти, **впасти в дитинство**". Згідно з нормами української мови вираз **впасти в дитинство** – русизм, бо ми маємо слово **здитиніти**.

Але звороти із словом **впасти** цілком українські: **впасти в розпуку, впасти у гріх, впасти в непам'ять, впасти в амбіцію** тощо. У даному тексті сказати "...стати дитиною... – радіти, **здитиніти**", просто нема як, бо тимчасово стати дитиною – це таки не **здитиніти**, а **впасти в дитинство**. І наша мова має всі права на користування цим виразом, коли того потребує розповідь. Але **впадати в дитинство** треба обережно. Цей вираз не слід вживати, наприклад, як це зробив інший автор: "...просторікування... скидалися на маячіння... людини, яка на старості **впала в дитинство**". Тут якраз на місці буде **здитиніла**.

ПОЧУВАТИ СЕБЕ В РІДНІЙ СТИХІЇ чи ЧУТИСЯ У СВОЇЙ ТАРІЛЦІ?

До переробок стандартних виразів належить і вживання звороту **чутися не в своїй тарілці** без заперечення: **чутися (почуватися) у своїй тарілці**. Пише авторка: "Серед книг – я **почуваюся у своїй тарілці**". Мовний смак таку переробку може тільки привітати. І коротко, і просто, і зрозуміло.

ШПИГАЮЧИЙ чи ШПИГУЧИЙ?

Читаючи вдало написані описи талановитих авторів, мимоволі помічаєш промахи й у майстрів пера. Пише першокласний стиліст: "...вороновані вінчестери визирали з-поміж... топірців, сікачів і ще якихось **ріжучих, колючих, шпигаючих** знарядь убивства". Чи не краще звучало б "...**ріжучих, колючих, шпигучих** знарядь убивства"? Ми ж кажемо **стрибучий** від **стрибати**, **співучий** від **співати**, а чому не сказати **шпигучий** від **шпигати**? Мовний смак не проти.

БОРЗОПИСЕЦЬ чи АКУЛА ПЕРА?

Політичні системи своєю настирливою пропагандою можуть аж так заялозити окремі лексичні одиниці, що вони викликають оскому в читача. Тому поява вдалих синонімів на зміну "зачовганим" виразам буває просто необхідним профілактичним засобом у мові. Під цим оглядом поява у сучасній публіцистиці виразу **акули пера** на означення певної категорії газетярів, що їх преса "зрілого соціялізму" охрестила **борзописцями**, свідчить про безперечний мовний смак тих, хто вживає цей новітній синонім. Так само як з епохою царату відійшли в небуття слова й вирази **прикажчик, жовтий білет, престольний град** тощо, відходить або й уже відійшов цілий жмут слів та виразів, характерних для преси соловецьких часів. Канучи у прірву забуття **п'тирічки, ударні будови, парткоми** й **профкоми** тягнуть за собою й улюбленця червоної пропаганди **борзописця**. Хай земля буде їм пухом!

* * *

Якось треба підсумувати ці роздуми. А ось як: хочеш бути оригінальним у мові? Плекай мовний смак і почуття прекрасного!

46. ЗА ВСЕОСЯЖНУ МОВНУ ПАЛІТРУ!

Коли глянути в українські словники, видані до 1917 р., то можна подумати, що українська лексика досить обмежена у стилістичних нюансах. Так, словник Желехівського згадує лише кілька стилістичних шарів нашої лексики: *евфемічний*, *іронічний*, *застарілий*, *образний*, *поетичний*, *тривіяльний* і *жартівливий*. Словник Уманця і Спілки розрізняє вже трохи інший діяпазон стилістичних відтінків, виділяючи *збірні*, *здрібнілі*, *книжні*, *пестливі*, *церковнослов'янські* словесні одиниці, а також *медичні* та *музичні* терміни. Грінченко, лишивши нам один з найдовершеніших словників, виділяє у словнику такі шари лексики *зоологічні*, *пестливі*, *орнітологічні* (птахи), *ботанічні* (рослини), *збірні*, *збільшувальні* та *зменшувальні*. І це все.

Ці словники навіюють думку, що наша мова бідна стилістично, бо у словниках не згадано *вульгарної*, *дитячої*, *діялектної*, *жаргонної*, *лайливої*, *військової*, *релігійної*, *фамільярної*, *урочистої* лексики, а також термінів *біології*, *астрономії*, *філософії* тощо. Але від мовознавчих праць самодіяльних ентузіястів годі вимагати більшого. Подякуймо їм і за те, що зроблено самовідданою працею.

Так було з нашими словниками до 1917 року. А після? На початку революції та радянської епохи словники дещо покращили стилістичну палітру нашої лексики. Так, РУС УАН за редакцією А. Кримського пропонує стилістичні позначки майже до всіх різновидів лексики в тому числі й *урочистої*. Зате виникає інша проблема. Стилістична позначка для урочистої лексики є, а самої урочистої лексики у словнику нема. Той же РУС Кримського (а за ним і всі інші РУСи), слово **возвеличивать**, перекладає формою **звеличувати**, а урочисто вживаного **возвеличувати** не наводить. Не обходиться совєтська лексикографія і без анекдотів. Так, УРС АН УССР у шести томах наше слово **глагол** рівняє з російським **глаголом**, не пояснюючи, що це не граматичний термін (не *дієслово*). Такий неточний переклад може збити читача з пантелику. Насправді ж **глагол** – це урочистий відповідник до слова **слово**: "Читаєм Божії **глаголи**!..." *(Т. Шевченко)*. Гляньмо ж на деякі з цих **глаголів**.

ЗАСЯТИ чи ВОЗСІЯТИ?

РУС А. Кримського слово **воссиять** перекладає як **засяти**. Пізніші РУСи додають до цього **засіяти**, **засяяти**. Чому така обмежена палітра? А наші ж колядники співають "...звізда ясна **возсіяла**...".

Слово запозичено із старослов'янської мови. Звідти ж запозичили його й росіяни заходами київських "вчених людей". То чому ми не маємо права на старослов'янську спадщину, коли йдеться про урочисту лексику? Чи ж ця книжна мова прийшла на Північ не з Києва? Чи існує небезпека, що ми станемо вживати слово **возсіяти**, замість **засяяти** або **зазоріти**? Такої небезпеки нема: слово **возсіяти** має обмежену сферу вжитку, але таки належить до урочистої лексики. На те й існує у словниках позначка "*ур.*", щоб відповідно характеризувати такі слова у мовному реєстрі. Слова із приростком **воз-**: **возвеселити**, **возгласити**, **воздати**, **воззвати**, **вознестися**, **возстати** тощо, полюбляв уживати Т. Шевченко для досягнення ефекту урочистости:

“Послав на землю їм пророка.
Святую правду **возвістить**!”

Але згаданних тут слів у словниках нема. Чи ж можна обходитися без цього шару лексики, коли йдеться про якнайточніше відтворення явищ та подій життя?

ПІДНЕСЕННЯ, ПІДІЙМАННЯ чи ВОЗНЕСІННЯ?

На це питання дають відповідь письменники. Справжній письменник не може обійтися без урочистої лексики, коли опис ситуації потребує саме її. І він уживає її, дарма що каструвальна практика соловецького мовознавства вилучила цей шар лексики з активного словникового запасу нашої мови. Читаємо у творі радянського письменника: “...це нагадувало воскресіння мертвих і **вознесіння** їх з домовин...”. Слова **вознесіння** не наводить ні шеститомний УРС ні 11-титомний СУМ. А без нього, бач, і “вода не освятиться”. А як наші “незалежні” словники? Чи реєструють цю лексику, чи копіюють доробок офіцера Червоної армії Білодіда?

ПРОМОВЛЯЄ чи ГЛАГОЛИТЬ?

Старослов’янська спадщина багата на крилаті вирази, які пожвавлюють “пісне” буденне мовлення. Хто з нас не знає виразу ”устами маляти **глаголить** істина”? Часте вживання цього виразу у повсякденному мовленні урізало його урочисте звучання, а втім заміни у виразі дієслова **глаголить** на **промовляє** не спостережено. А раз так, то слово **глаголати** має право бути канонізованим серед лексики з обмеженою сферою вживання, якою є урочиста лексика.

ЗІРКА чи ЗОРЯ?

Урочисту лексику не конче постачає нам старослов’янщина. Часом урочисте слово добирано з двох рівноправних синонімів. Слову **зірка**, наприклад, ми надаємо прозаїчнішого звучання, тоді як **зоря** звучить дещо піднесеніше: “...сині очі **зорями** цвітуть.” *(В. Сосюра)*.

“**Зірками** цвітуть” не скажеш. Так само, мандрівних артистів ми радше звемо **мандрівними зорями**, а не **зірками**.

НАЙЩЕДРІШИЙ чи ПРЕЩЕДРИЙ?

Піднесено-урочисту лексику творять ще приросток **пре-** та прислівник у ролі приростка **все-**. Форми **всечесний**, **всесвітлий**, **прехороший**, **пресвятий**, **пренепорочний**, **прещедрий** набувають від цих префіксів урочистого звучання: “Країно рідна! Хай тобі дощі несуть **прещедру** благостиню...!” *(М. Рильський)*.

Академіки з ласки Кремля ставилися до цих форм дещо поблажливіше і ця лексика зайшла до словників, хоч і тут проведено селекцію. Відомі літературі лексичні одиниці **пребезумний**, **прелаcкавий**, **пренеповинний**, **всечесний** не сподобилися чести бути присутніми ні в шеститомному УРСі ні в 11-титомному РУСі.

* * *

Прочитавши про нехтування нашої урочистої лексики в минулому, не один читач подумає: “Чи не слід тепер переглянути канони мовознавчої науки зрілого соціялізму?” А таки треба, дорогі читачі, ой, треба!

47. ШОВКОВІ ЗАЙДИ

Впливи мов одна на одну – це палиця о двох кінцях. З одного боку, взаємовпливи мов сприяють розвиткові одної з них, або й обох пов'язаних впливами мов. З другого боку, коли йдеться про мову панівного етносу та мову поневоленого етносу, то взаємовпливи обертаються вимиванням оригінальної лексики з мови "менших братів" та заміною її лексикою "старшого брата". Цей процес, що спочатку відбувається стихійно, часом знаходить "зрозуміння" у державних структурах панівного етносу, які цей процес прискорюють. Українська мова є наочним прикладом мови "меншого брата", де окремі форми лексики, а то й цілі її масиви, зникають, а натомість мовці засвоюють "кращу" лексику від мови з вищим соціяльно-політичним статусом. Такий процес починається із, сказати б, офіційної лексики: назов грошових одиниць, назов державних установ та достойників, тоді захоплює ширші й ширші шари лексики та добирається і до побутового мовлення.

ПОСВЯЧЕНИЙ У ТАЇНИ чи ВТАЄМНИЧЕНИЙ?

Хоч ми звикли спихати наші мовні негаразди на наших недоброзичливців, щоб не сказати відвертих ворогів, однак за деякі мовні ляпи ми не маємо жодних підстав винувати будь-кого, крім самих себе. Жоден "академічний" словник часів УССР – тлумачний чи перекладний – не рекомендує ідіоми **посвячувати в таємниці**, скороченої "знавцями" нашої мови до форми **посвячувати в таїни**. Бо українську форму **втаємничувати** не зуміли (чи прогледіли?) вичистити з нашої лексики навіть академіки з ласки КҐБ. Тому появу форм **посвячувати в таїну**, **посвячений у таїну** треба списати виключно на геніяльність наших перодряпів, які, засвоївши кухенну рідну мову та університетську – нерідну, мають себе за великих знавців української мови, всіляко відхрещуючись від своїх "запліснявілих" попередників. У наслідку маємо (на цей раз не те, що розкрадаємо), а те що маємо, а саме недовчених, але без міри амбітних містечкових невігласів з претенсіями на геніяльність. Душа не лежить цитувати ці мовні "шедеври", зате зацитую дещо старшого сучасника: "Катерина просила родичів, які вже були **втаємничені** в захворювання Андрія..." *(І. Вільде)*. Генії тут вжили б **посвячені в таїни**.

ПРОТИВНИЙ чи ВРЕДНИЙ?

Сказати, що слово **противний** у значенні "неприємний, недружній, несимпатичний" неукраїнське не можна: "**Противна**, як старцеві гривня" *(Номис)*. Але наша мова знає й синонім до **противного** – слово **вредний**. З дитячих літ пам'ятаю: "Не будь такий **вредний**!". І цю другу форму не менше, коли не більше, поширено в мові предків. Але в сучасних текстах майже не подибуємо слова **вредний**. Цю "нішу" – як тепер модно казати – цілком загарбало слово **противний**. Чому? Бо воно збігається із словом **противный** у престижнішій для обивателів мові. **Вредний** же у престижній мові значить **шкідливий**. І цей факт завдає нокауту нашому **вредному**. Іншими словами, без жодних заходів з боку ревнителів "общеруського" мовлення іде захоплення нашого мовного простору словами-зайдами або, як у даному разі, іде добір синонімів. І добір, і захоплення – шовкові.

СВИТА чи ПОЧЕТ?

Слово **свита** у нас – це різновид верхнього одягу. Інших значень це слово не має. Але ж для знавців "украінской мови" закони не писано. Нема-нема, то в одному тексті, то в другому, ці знавці вживають слово **свита** у значенні **почет**. А не дуже підкуті редактори допускають таке вживання.. Допустять раз, допустять другий, і дивись, уже цей зайда стає ніби й своїм. Читаю якось рецензію на переклад. І там серед хиб перекладу вказано вжиття слова **свита** у значенні **почет**. Щойно прочитав, а тоді в іншому тексті натрапляю на **свиту**, коли йдеться не про одяг, а про "ескорт". Має це слово, видно, якусь магнетичну силу для знавців "украінской". Але ж цих знавців не правлять і їхні редактори. Тобто, "яка хата, такий і тин, який писака, такий і редактор".

КЛЕЙМО чи ТАВРО?

У Грінченка сло́ва **клеймо** нема. Є **клейно**. У творах класиків слово **клеймо** вжито один раз у І. Нечуя-Левицького. Інші класики – включно із совєтськими – вживали виключно **тавро**, а також похідні від нього **таврувати**, **таврування**, **затаврувати** тощо. Це все свідчить, що **клеймо** належить до випадково занесених до нашої мови слів за часів гоніння на українську мову та відсутности українського шкільництва й українського словникарства. Сучасники ж мали б розуміти цей факт і віддавати перевагу слову **тавро**, від якого походить ціла родина однокорінних слів. Тому годі зрозуміти, чому деякі національно підкуті інтелектуали уперто вживають у своїх текстах слово **клеймо**. Часом навіть незрозуміло, яке значення вкладають вони у це слово. Цитую прочитане: "...мусимо зазначити, що ті з людей війни, які прийняли **клеймо** лівацько-республіканської ідеологеми, остаточно лишилися надбанням історії". Щось таке, ніби "Вари, мели, їж!".

САМИЙ РІЗНИЙ чи ЯКИЙ ТІЛЬКИ ХОЧЕТЕ?

На питання "А у вас удома багато книжок?", запитаний "значить": "Багато, причому **самих різних**...". **Самий різний** – граматична форма російської мови. Формально по-нашому треба б сказати **найрізніший**, аж така заміна – "Багато, і то **найрізніших**..." – на жаль, належить до "повстяного" мовлення. Мову до мови не так легко "пригнати". **Самих різних** ужив той, хто знає і користується російською мовою. Той же, хто не знає, сказав би тут так: "...і то **яких тільки хочете**...", або "...і то **всяких-превсяких**...", або "..і то **різних-прерізних**...", або ще якось. Живу мову не так легко механічно перекладати, або (знавцям "украінской" мови) стилізувати під свій смак.

* * *

А висновок тут такий "бійтесь шовкової асиміляції, хоч з дарами, хоч без".

48. З ПОСМІХУ ЛЮДИ БУВАЮТЬ

Поширена в усіх мовах світу словоформа **о'кей** виникла завдяки правописній помилці, що її допустив генерал США, написавши скорочення **А.С.** (all correct) як **О.К.** (тобто oll korrekt). Цей правописний ляп зразу збагатив іронічну палітру американців, та з бігом часу втратив іронічне забарвлення, набравши значення "гаразд", "у порядку" без жодного нюансу. Поширення американського варіянту англійської мови у світі сприяло засвоєнню колишньої помилки а потім прислівника більшістю мов світу. Тобто, лабораторія людської мови не гребує і помилками: "Помилка? Стаєш у пригоді мовленню? Іди до нас – до мовних засобів!".

Під цим оглядом цікаво простежити одиссею одеського виразу **две большие разницы**, обігруваного не одним поколінням гумористів. На ділі ж вираз **две большие разницы** сам виник, як іронічне обігрування словесної пари **большая разница**, яка з огляду мовної чистоти не є цілком бездоганною. Словосполука **большая разница** – це варіянт книжної пари **велика невідповідність (большое несоответствие**). Цю пару граматично правильно можна подвоїти і сказати **дві великі невідповідності**. А що в живій мові замість слова **невідповідність** російськомовці казали **разница**, то одеські хохмачі й утворили зворот **две большие разницы**, обігруючи вираз **большая разница**. Чи так воно було, чи мав вираз **две большие разницы** іронічний підтекст, сьогодні встановити годі, але "ревнителі русской речи" добачили іронічний нюанс в одеській ідіомі, відчули хохму на свою адресу і стали на захист "великого й могучого", піддавши глузуванню одеський витвір. "Височайше" становище імперської мови сприяло тому, що адепти мови Пушкіна посадили одеський вираз **у калюжу**, перероблену іншими хохмачами на **калошу**. Новотвір **две большие разницы**, замість глузувати з когось, сам став посміховиськом.

Як бачимо, мовні й лексичні помилки можуть викликати цілком непередбачені наслідки. Тому, не можна зневажливо ставитись до помилок. Ануж якійсь із них судилася доля американського **о'кей**.

ПОПРИ НА ТЕ чи ПОПРИ ТЕ?

Деякі мовні форми сучасних знавців "украінской мови" часом стають узагальненим ім'ям для цілої категорії мовних ляпів. Так, безграмотні форми української мови цілком слушно іноді кваліфікують, як **здібні булочки**, використавши форму, вжиту "знавцями" нашої мови замість пари **здобні булочки**. Сьогодні **здібних булочок** не бракує ні у пресі, ні у творах геніїв, ні у виступах "друзів народу". Беру український гороскоп. Усе ніби о'кей . Аж раптом маю "булочку": "Початок року Свині приніс Левам певні труднощі. **Попри на те, що** Сатурн усе ще рухається цим сузір'ям, пора неталану поступово минає...". Ляпсус "**попри на те**" не поширений, бо мовці й писці віддають перевагу формам, глибше закоріненим у свідомість, як **незважаючи на те, що** або й **не дивлячись на те, що**. У нашому ж разі автору забаглося козирнути слівцем, мовляв, "і ми не з пальця роблені". Та замість козирної ідіоми вийшов ще один приклад для колекціонерів лексичних ляпів. Відштовхнувшись від форми **несмотря на то**, геній перекладацтва не знав, що робити з прийменником **на** і втулив його туди, де він непотрібен.

ОБЛИЧЧЯМ ДО ОБЛИЧЧЯ чи **ЛИЦЕ-В-ЛИЦЕ (ЛИЦЕ В ЛИЦЕ)**?

Є помилки, що переходять з покоління до покоління. Ще десь у середині минулого століття я читав сміховинку про вираз **обличчя до обличчя**. То було XX століття. Але молоде покоління, що вже вчилося та й учило в незалежній Україні, тих сміховинок не читало, до словників не заглядало, а покладалося на свої мало не геніяльні перекладацькі здібності. І у висліді, як казали галичани, маємо відродження форми **обличчя до обличчя** у сучасних текстах. Не буду цитувати прикладів, бо сподіваюсь, що той, хто цю форму вживає, читає книжки. А раз читає, то може зробити відповідний висновок, щоб надалі не "сідати в мовно-лексичну калошу", а взоруватися бодай на "запліснявілих" попередників: "Я... йду просто на нього [сонце], "**лице-в-лице**" *(М. Коцюбинський)*.

ВДАЛИЙ ЧАС чи **СЛУШНИЙ ЧАС**?

Натрапляю якось на такий пасаж: "Це **вдалий час** для вирішення ділових питань...". Чи ж не відчуває наше вухо у парі **вдалий час** якоїсь штучности, натягнутости? Відчуває. Чому? Бо подані у словниках як рівнозначні слова двох різних мов часом у лексичних парах або ідіомах не вкладаються у рамки записаного у словниках перекладу. Словники дуже часто не фіксують усіх можливих комбінацій того чи того слова. Автор наведеної цитати "відштовхувався" від російської пари **удачное время** (не дуже вдалий варіянт пари **удобное время**). Але в нашій мові у комбінації з **часом** прижився не прикметник **вдалий**, а інший епітет. Пари **вдалий час** у фолклорі та творах нашої літератури не засвідчено. Зате у нас існує пара **слушний час**: "Вони бояться, що ти... у **слушний час** повернеш в Україну" *(І. Франко)*.

Саме цю пару і треба було вжити у наведеній цитаті. А укладачам наших РУСів варто додати до перекладу слова **удачный** прикметник **слушний** (коли йдеться про **час**).

ПЛАВЛЕНИЙ чи **ТОПЛЕНИЙ**?

Дієслово **плавити** у значенні **топити, розтоплювати** – накинуто нам ревнителями двомовности за часів "світлого минулого". Але накинувши цю форму, архітектори лінгвоциду не змогли цілком викорінити слово **топити** з ряду форм. Такими формами лишилися **топлене масло, топлений сир** тощо. Тому вживання форми **плавлені сирки**, яка трапляється в сучасних текстах, є ляпсусом на взір **здібних булочок**. Різниця в тім, що **здібні булочки** "кидаються в очі" неофітам українського мовлення, тоді як **плавлені сирки** лишаються непоміченими, стаючи шовковими зайдами в українській мові.

* * *

Лексичні ляпи варто фіксувати. На сьогодні "найляпішим" лексичним ляпом – свого роду чемпіоном ляпів – слід вважати **здібні булочки**. Але і серед ляпів має бути конкуренція. Сьогодні ти чемпіон, а завтра, може, я. Не виключено, що десь, колись з'явиться лексичний ляп, що "переляпить" навіть **інтелектальних булочок**.

49. НА ВСІ РУКИ МАЙСТРИНЯ

Частка **аж** в українській мові побиває всі рекорди ряснозначности серед коротких слівець. Словник Грінченка наводить дев'ять значень цієї частки, називаючи її сполучником. Пізніші словники мало чого додають до цього реєстру, називаючи **аж** часткою і сполучником. Я підійду до цього словечка чисто статистично: до кожного значення наведу приклад, а тоді підсумую.

Значення	*Приклад*	*Як це висловити без частки*
1. **просто**	**аж** диво бере	= **просто** диво бере
2. (так) **що навіть**	**аж** пекло сміється	= **що навіть** пекло сміється
3. **цілих**	**аж** три роки	= **цілих** три роки
4. **нарешті**	**аж** одного дня	= **нарешті** одного дня
5. **якось**	**аж** одного дня	= **якось** одного дня
6. **лише**	**аж** потім	= **лише** потім
7. **абсолютно**	**аж** по всіх кутках	= **абсолютно** по всіх кутках
8. **мало не**	**аж** улесливо	= **мало не** улесливо
9. **вже**	**аж** занадто	= **вже** занадто
10. **просто таки**	**аж** проситься	= **просто таки** проситься
11. **самий**	**аж** на вершечок зліз	= на **самий** вершечок зліз
12. **не скорше, як**	**аж** за рік	= **не скорше, як** за рік
13. **щойно**	**аж** тепер	= **щойно** тепер
14. **доти**	**аж** поки не вийде	= **доти** поки не вийде
15. **так**	**аж** ось коли!	= **так** ось коли!
16. **майже**	синій, **аж** чорний	= синій, **майже** чорний
17. **навіть**	ніби **аж** личить	= ніби **навіть** личить
18. **ще**	знак, узятий **аж** від ґотів	=знак, узятий **ще** від ґотів
19. **настільки, що**	тонкий, **аж** світиться	= тонкий **настільки, що** світиться
20. **щойно**	ні не був. **Аж** оце й тут	= ні не був. **Щойно** оце й тут
21. **ніж коли**	не раніше, **аж** вийде указ	= не раніше, **ніж коли** вийде указ
22. **насправді ж**	ніби спить, **аж** він умира	= міби спить, **насправді ж** він умира

Отже, я нарахував аж 22 значення, з якими ця частка (часом сполучник) спливає з язика мовців. Як на таке мале слівце, то аж задосить. Але її можливості на цьому не кінчаються. Дальше дослідження "ролей" частки **аж** привело до ошелешливих висновків. Частка ця заступає у мовному потоці більше, як 50 значень! Поза тим, паруючись з іншими слівцями, частка **аж** творить ще десятки зворотів. Для прикладу наведу кілька таких зворотів, а повніше розроблю її співпрацю з "побратимами" у другому виданні праці "Секрети української мови", яке має вийти незабаром, де наведу і всі 50 із гаком значень рекордсменки без співпраці з партнерами та кілька десятків її сполук з іншими словами.

	Пара		*Значення*	*Приклад*	*Як це сказати без частки*
1.	**аж такий**	=	**дуже:**	не **аж такий** довгий	не **дуже** довгий
2.	**аж ось**	=	**нарешті:**	**аж ось** настав піст	**нарешті** настав піст
3.	**аж ніби**	=	**майже:**	синій, **аж ніби** чорний	синій **майже** чорний
4.	**трохи аж**	=	**дещо:**	**трохи аж** сувора	**дещо** сувора
5.	**аж десь**	=	**зовсім:**	**аж десь** у іншому селі	**зовсім** у іншому селі
6.	**аж воно**	=	**коли ж**	**аж воно** і тут є вихід	**коли ж** і тут є вихід
7.	**аж дуже**	=	**надто**	не **аж дуже** глибокий	не **надто** глибокий
8.	**аж ось**	=	**щойно**	**аж ось** у цю мить	**щойно** у цю мить
9.	**аж воно**	=	**а втім**	**аж воно** і тут ю вихід	**а втім** і тут є вихід
10.	**аж он як**	=	**дуже**	**аж он як** до речі	**дуже** до речі
11.	**аж до**	=	а. **до самого**	**аж до** Києва	**до самого** Києва
			б. **не виключаючи**		
				аж до незалежности	**не виключаючи** не--ости
12.	**аж такий**	=	**настільки разючий**		
				Аж такий збіг?	**Настільки разючий** збіг?
13.	**аж потім-потім**	=	**значно пізніше:**		
				аж потім-потім випив	**значно пізніше** випив

* * *

До наведених вище зразків і додати нема чого. Які невичерпні можливості має наша мова! Це мала частка такі плоди пожинає. А мова ж має багато і часток, і сполучників, і прийменників, і числівників, і прислівників, і іменників, і прикметників, і дієслів. Хай беруть приклад з такої мацюпулі! А разом з ними і письменники з редакторами!

50. ТРИМАЙМО ВІЖКИ У СВОЇХ РУКАХ

Передача думки сигнальною системою спілкування – людською мовою – вимагає, щоб задіяні у словесному потоці сигнали (тобто слова) мали між собою логічний зв'язок. Цей зв'язок між дієсловами та іншими частинами мови досягається тим, що дієслова керують відмінками інших частин мови з поміччю прийменників і без них. Наприклад: **дякую мамі**. Слово **дякувати** вимагає, щоб іменник після нього відповідав на питання *кому?*. Сказати **дякую мамо** або **дякую мама** не можна. Моделі керування у різних мовах різні. Так, російське слово **благодарить** вимагає після себе питання не *кому*?, а *кого*?: **благодарю маму**. Скажете **благодарю маме**, і вас можуть не зрозуміти. Моделі керування у кожній мові вироблялися продовж спілкування десятків і сотень поколінь, і становлять одну з особливих рис кожної окремої мови.

Сучасні генії, на жаль, не дуже добре володіють моделями керування українських дієслів іменниками і часто вдаються до неукраїнських моделей керування. Процес цей почався давно, ще за царів та цісарів, коли українці діставали виключно неукраїнську освіту. Навчені "штокати" або "дзекати" особи нерідко вдавалися до невластивих нам моделей керування. Хай як прикро, але подеколи під впливом імперської освіти імперські моделі керування витісняли наші споконвічні. Так, ще на початку XX століття в устах українців свово **коштувати** вимагало після себе питання *кого*?: "**Мене** *(кого)* це коштувало десять рублів". Сьогодні ж це вже, як пишуть совєтські словники, застарілий вжиток. Насправді ж – це наш споконвічний вжиток, а **коштувати мені** *(кому)* – це суржиковий вжиток, який сьогодні став єдиним нашим вжитком. Втрата нашою мовою самобутніх моделей керування триває. Сьогодні щораз частіше знавці "українской" мови **зраджують** *кому* замість *кого*, **сміються над** *ким*, замість **із** *кого*, **нехтують** *чим*, замість *що (див. Бесіду 51)*, **леговажать** *чим*, замість **легковажать** *що (див. Бесіду 25)*, **учать** *чому*, замість *чого (див. Бесіду 51)*.

Поборювати цей шовковий лінгвоцид мусить Редактор.

НАСЛІДУВАТИ *кому* чи НАСЛІДУВАТИ *кого*?

Пише викладач української мови: "...деякі в'язні знаходили... втіху в тому, що... **наслідували есесівцям** *(кому)*...". Цією фразою викладач викриває своє "малоросійство": він викладає українську мову для заробітку, а думки думає російською мовою, бо це росіяни **подражают** *кому*. Українці ж **наслідують** *кого*. Думаючи по-російськи цей викладач автоматично переносить керування російського дієслова **подражать** *(кому)* на українське слово **наслідувати**, яке логічно ставить після себе питання *кого*. Правильно ж по-українськи треба сказати "...деакі в'язні... **наслідували есесівців**..."

ОПАНОВУВАТИ *чим* чи ОПАНОВУВАТИ *що*?

А це пише не хто, а редактор журналу: "... дівчина уперто **опановувала науками**...". Той самий феномен. У попередньому абзаці викладач заробляв на українській мові, тут теж головна мета – заробіток, тільки на цей раз на ниві жур-

налістики. Російське слово **овладевать**, яке має свого українського близнюка-кальку **оволодівати**, ставить після себе питання *ким/чим*. Наше ж некальковане слово **опановувати** ставить після себе питання *кого/що*:

"...І пустиню *(що)* опанують Веселії села" *(Т. Шевченко)*.

Той же хто думає по-російськи, а тоді береться писати "по-украінскі", не опанувавши як слід нашої мови, переносить керування іменниками російського слова **овладевать** на українське слово **опановувати**. Відбувається таке миле серцю русифікаторів "злиття" мов, а на ділі лінгвоцид однієї мови і розширення сфери панування з боку другої. Наведену ж на початку абзацу цитату по-нашому слід віддати так: "...дівчина уперто **опановувала науки**...".

ЗРАДЖУВАТИ *кому* чи **ЗРАДЖУВАТИ** *кого*?

Сьогодні можна дістати "удар у спину" там, де й не подумаєш. Пише зрілий письменник та ще й галичанин!: "...татари зрадили **Хмельницькому** *(кому)*...". (Не думаю, що в сучасній літературній газеті це може бути правка мовного редактора).

Дієслову **зраджувати** в українській мові споконвіку властиво ставити після себе питання *кого?*. У найстародавніших записах народніх пісень, в українських думах XVI–XVIII ст. і до XX століття існувало тільки таке керування. Брак української освіти породив у середовищі інтелігенції відхилення від норми під впливом керуваня російського слова **изменять** *(кому)*. Це були поодинокі відхилення. Наприклад, у пісні, поширеній в УССР:

Ми стали волі на сторожі,
Ми **їй** *(кому)* **не зрадимо** ніде...

Вороги нашої мови ухопилися за цей шанс "зближення мов" і у словниках стали з'являтися приклади саме такого керування іменниками дієслова **зраджувати**, зафіксовані у "творах" "украінскіх пісатєлєй". Піонером такого вжитку був зокрема О. Полторацький, письменник, який у студентські роки, як свідчить Докія Гуменна, виявляв цілковите презирство до української мови, а тоді раптом став "украінскім пісатєлєм". У останні десятиліття існування СССР, цей вжиток став ширитися, а у вільній Україні це нікого не обходить і лінгвоцидна практика, започаткована ворогами України, триває і набуває розмаху Тут на допомогу редакторам мають стати президенти, прем'єри, міністри. На жаль, не стають.

50а. ТРИМАЙМО ВІЖКИ У СВОЇХ РУКАХ *(продовження)*

ПОСТАЧАТИ *кого чим* чи ПОСТАЧАТИ *кому чого/що*?

Слово **постачати** походить від мало вживаного тепер слова **стачити**, синоніму слова **вистачати**: "нам *(кому)* не **стачить** сил *(чого)*". Слово **стачити**, як і **вистачити**, ставить після себе два питання: *кому*? і *чого/що*? Цілком логічно, що й похідним від **стачити** словам **настачити, настачати, достачити, достачати, постачити, постачати** властива та сама модель керування іменниками:

"Матері *(кому)* **буду** усього **постачати** чого забажа *(чого)*" *(Квітка-Основ'яненко)*;

"Приятель мій **постачав** мені *(кому)* книжки *(що)...*" *(М. Коцюбинський)*.

Так було до появи СССР. А вже "українскіє пісателі" запозичили модель керування слову **постачати** у російського слова **снабжать** *кого чем*. В умовах двомовности і добре підкуті письменники давали маху:

"Ферма... **постачала**... госпіталь *(кого)* молоком... *(чим)*" *(О. Гончар)*.

Коли дає маху письменник, який перший з числа українських літераторів вийшов з КПСС, то що вже говорити про професорів, докторів наук, академіків. Ті вперто **постачають** нас *(кого)* "українской мовой" *(чим)*.

СМІЯТИСЯ НАД *ким* чи СМІЯТИСЯ З *кого*?

Ще одне споконвічне українське керування під загрозою стати жертвою "імпернаціоналізму".

У цілій низці слів українські дієслова закріпили після себе прийменника "**З**": **сміятися з** *кого*, **глузувати з** *кого*, **кепкувати з** *кого*, **знущатися з** *кого*, **глумитися з** *кого*, **дивуватися з** *чого (Грінченко)*. Це одна з характерних рис нашої мови. А що ми бачимо і чуємо сьогодні? Під добротворчим впливом "злиття мов" ця характерна риса в устах знавців "українской мови" почала зникати. Лихо в тому, що згаданим знавцям волею антинародного соловецького режиму доручено викладання української мови у школах, і слідом за "знавцями" зникають українські риси і з мови молодшого покоління. Пише член НСПУ: "І вже в душі **сміявся над недавньою скрутою**". І це у творі про XVIII століття та ще й на Заході України. У цьому ж творі подибую і такі кавалки: 1. "Гуцули **над тим** і досі **кепкують**", 2. "Хтось там з янголів вирішив **познущатися над нами**".

Найстрашніше те, що й редактор або редактори не добачили тут не якої, а чисто граматичної помилки. Камо грядеши, Україно?

ЗАПОБІГАТИ ЛАСКИ ПЕРЕД *ким* чи ЗАПОБІГАТИ ЛАСКИ У *кого*?

Читаю в перекладному творі: "Сусіди султана **запобігали перед ним ласки**". Лексично, а отже й граматично засвічений вираз неправильний. Правда, у цьому разі не винна ні двомовність, ні взаємозбагачення мов. Винне нетверде знання мови, а вірніше лінощі або поспіх. Слово **запобігати**, коли вжите у значенні

лататися до *кого*, таки послуговується прийменником **перед**: "Панас Мирний ніколи не **запобігав перед начальством**".

А в ідіомі із значенням **домагатися ласки в** *кого*, пара **запобігати ласки**, послуговується прийменником "**У**": "Він підходив під смак старого, щоб **запобігти в його ласки**" *(І. Нечуй-Левицький).*

Уживаючи у своїй писанині мовні звороти, ніколи не шкодить зазирати для певности у гідний довіри словник.

УЧИТИ й УЧИТИСЯ *чому* чи УЧИТИ й УЧИТИСЯ *чого*?

Почну із зразків народньої мови: "Пригоди **учать згоди** *(чого)*" *(Номис).*

Перейду до класиків:

"...треба Кириликові **вчити** сестер **грамоти** *(чого) (П. Мирний)*;

"...корову... продав, щоб **навчити** московської **мови** *(чого) (Т. Шевченко).*

Учити й учитися *чого* – це споконвічний наш вжиток.

Але української науки під окупантами не було. І це вплинуло на мову інтелігенції. Навчені в імперських школах, пишучи українською часом плутали керування, вживаючи керування російського слова **учить** *чему.* Такої помилки допустився і Шевченко, написавши "...і **чужому научайтесь**", що у дореволюційних виданнях "Кобзаря" виправлювано на "...і **чужого научайтесь**". І це цілком виправдано; помилково написане можна зберігати в академічних виданнях, а у масових публікаціях треба зберігати правильні українські форми. Цей помилковий вжиток академіки від КҐБ узяли на озброєння для підтримки ідеї злиття мов. Але не так легко було порушити традицію. Виданий 1963 року УРС АН УССР у гніздах **Учити** та **Учитися** пише, що ці слова вимагають після себе питання *чого*? і рідко *чому*? Академік же Білодід 1979 року у СУМі вже опускає ремарку *рідко* перед питанням *чому*? і всі приклади наводить пише із формами, що відповідають саме на це питання.

Наслідки не забарилися. Сьогодні форму **учити** *чому*, вживають не лише "украінскіє" депутати й міністри, а навіть учителі української мови. Цитую: "**Чому** Ґонта **учить** своїх дітей?..." – пише викладач мови українського ліцею.

* * *

Посіяне кремлівськими українoжерами дає рясний урожай у вже незалежній Україні. А що ми, що наші письменники, академіки, культурні діячі, "Просвіта", "Конгрес інтелігенції"?

Один клопіт – як би вхопити премію, не Нобелівську, річ ясна.

51. ЗВІМО РЕЧІ СВОЇМИ ІМЕНАМИ

Коли читаєш сучасні тексти, мимоволі спадають на думку рядки Лесі Українки:

Ми паралітики з блискучими очима,
Великі духом, силою малі –
Орлині крила чуєм за плечима,
Самі ж кайданами прикуті до землі.

Мова сучасних текстів свідчить, що, попри "орлячі марення", нас прикуто ланцюгами до нашого малоросійства. Ланцюг цей має багато ланок. Одна з цих ланок – наше небажання опанувати мову, яка є центральним пунктом нашого політичного кредо, і яку ми боронимо від усіх лих, до кінця її не знаючи. Хоч як це прикро, ми органічно не відчуваємо духу цієї мови. Не відчувають його ні літератори, ні академіки, ні доктори наук.

Становище не з найкращих. Але нема безвихідних ситуацій. Вихід з нашої ситуації один: не забираймо собі в голови, що ми досконало володіємо рідною мовою, а шукаймо шляхів як удосконалити свої мовні знання, начхавши на всіх мовознавчих ґуру. Не відкидаймо класиків, прислухаймось до сучасників, які бодай частково, а зберегли органічний зв'язок з рідною мовією. Зрештою, думаймо над кожним словом, яке пускаємо в люди, публікуючи свої твори, статті тощо. Тобто повертаймо розумом, коли його маємо. Коли ж не маємо, то краще перекваліфікуймось на якусь іншу професію.

ЛИШИТИ В СПОКОЇ *кого* чи ДАТИ СПОКІЙ *кому*?

Гнівно критикуючи мовні недоліки цілого видавництва, знавець мови радить видавцям схаменутись і "**полишити в спокої** україномовну літературу". Вираз **лишити у спокої** *кого* – вираз неукраїнський. Українці на цей випадок мають ідіому **дати спокій** *кому*. Вжитий у тексті зворот **лишити у спокої** перекреслює усе до того сказане про мовні огріхи видавництва, бо викрешує з пам'яті афоризм: "Лікарю, зцілися сам!". Я б не звертав уваги на цей ляпсус, якби він не "світився" і у творах інших "просунутих" геніїв. Рада тут одна: "Засвоюймо мову не від деукраїнізованих міщан, а шукаймо таки українських джерел, бодай і словникових".

НЕХТУВАТИ *чим* чи НЕХТУВАТИ *що*?

У тому ж тексті читаю і такий пасаж: "пан М. **нехтував**... важливою деталлю". **Нехтувати** *чим* стало нормою в київському койне, але не в українській мові. Пише С. Скляренко: "Воїни бачили... сміливу людину, яка **нехтувала смерть**". **Нехтувати** *що* – це наша норма. Я розумію, що вихованому на койне поколінню не легко позбутися його неукраїнських рис, зокрема **повідомляти** *кого* замість засвоєному в койне *кому*, або **навчати** *чого* замість *чому*, або **легковажити** *що* замість *чим*. Але той, хто бачить соломинку в очах інших, має знати свою мову на всі сто. Якщо цього не буде, ми ніколи не розірвемо кайданів, якими нас прикуто до землі імперії.

НАНОСИТИ УДАР чи **ЗАВДАВАТИ УДАРУ**?

Читаю ще одного автора. Ідеться про військові справи. Усе нібито добре з мовою. Аж на тобі!: "Ця нація вміє **наносити**... удари...". Академіки з ласки КҐБ доклали аж он яких зусиль для торжества мовного імперіялізму, практикованого в СССР. Зокрема старалися викорінити наші самобутні звороти. Де тільки могли, пропихали форми **наносити удар**, **наносити поразку** тощо. Але той, хто не мириться з імперіялізмом взагалі, не може миритися і з мовним імперіялізмом і має дбати про чистоту своєї мови. Читаємо у О. Довженка: "Він [Б. Хмельницький]... **завдав** йому [польському війську] нищівної **поразки**...". Прислухаймося до мови старшого покоління літераторів, коли хочемо тримати високо марку українського слова.

ОБОЛВАНЮВАТИ чи **ОБАРАНЮВАТИ** або **ОСТУПАЧУВАТИ**?

Найпильніше про чистоту мови треба дбати письменникам-претендентам на міжнародні премії. Дістати міжнародню премію, очевидно, зможе той, чиї твори перекладено на інші мови. Отже, треба заохочувати переклади. А як їх заохотити, коли для перекладу творів українських письменників треба знати аж дві – російську та українську – (часом ще й польську) мови? Тому охочих перекладати з української не так багато. Перекладають здебільшого на польську, чеську, болгарську мови. Тут у разі чого знають і російську мову, і дадуть раду засміченому русизмами стилю деяких письмеників. А до такого стилю вдаються часом і добре мовно підкуті літератори, відомі стилісти української мови. Тому прикро буває знаходити невиправдані запозичення у авторській мові досить кваліфікованих майстрів. Наприклад, подибувати такі слова, як **ущелля** (ущелина), **оболванювати** (обаранювати), **ошалілий** (очманілий). Це ж найпростіші слова, добре відомі та й перекладені у низці словників. Як пояснити їхню появу в непересічних авторів? Очевидно, певною зарозумілістю і небажанням вдаватися до редакторів. Редактори ж – ясна річ відповідного рівня – потрібні найгеніяльнішим геніям, бо в океані мови можуть зазнати аварії усі без винятку. Правда, рекомендації редакторів не мають бути остаточні і безапеляційні. З рекомендаціями редактора автор має ознайомитися і щось схвалити, а щось відкинути. Це найкращий варіянт співпраці автора й редактора.

* * *

Я міг би наводити десятки, коли не сотні, прикладів безграмотности – інакше не скажеш – наших і молодих і немолодих рабів пера. Але це навряд чи покращить ситуацію на мовному фронті. Для покращання ситуації треба, щоб кожен, хто береться за перо, усвідомив, що нашу мову до кінця не вироблено, їй прищеплено низку невластивих їй рис, і отже до рекомендацій академічних норм і словників треба підходити критично, обирати словники, найменше зачеплені хворобою двомовности, аналізувати мовні факти самостійно, прискіпливо і без огляду на широкий вжиток обдумувати кожне слово. Часом поширення мають не найкращі зразки. Вимагати від наукових установ, редакцій газет і телебачення влаштувати конференції, симпозіюми та диспути, присвячені мовним питанням. Твердо усвідомити: на фронті мови нас оступачили і обікрали мовні імперіялісти.

ПІСЛЯМОВА

Як бачимо з усього прочитаного – становище на фронті українського літературного слова не таке безхмарне, як у інших слов'янських культурах. Однак – це не є підставою для розпачу. Ми знаємо з практики всесвітньої історії, в тому числі й нашої, що нема невзятих фортець, що з найскладніших і найнесприятливіших ситуацій є вихід. Тому, вдаривши лихом об землю, берімось до праці.

Гуртуймось у товариствах, які не на словах, а на ділі розробляють конкретні заходи з подолання мовної кризи в Україні. Заходів цих я не буду перелічувати, але один з них наведу. Знання правильної мови молодому поколінню прищеплює школа. Отже патріотичне українство має стежити на громадських засадах за викладанням української мови у школах. Це пряма повинність товариства "Просвіта". Воно має взяти шефство над викладанням української мови в школах усіх рівнів: відвідувати години мови у школах, вказувати на недоліки й заохочувати позитиви. Це один із заходів, без якого діяльність "Просвіти" буде яловим пошуком за преміями.

На індивідуальному рівні кожен україномовний громадянин має дуже прискіпливо ставитися до своєї мови і не заспокоюватися на тих знаннях, які здобуто в школі, а систематично удосконалювати їх: цікавитися літературою, присвяченою мові, і ставши членом товариства "Просвіта" дбати, щоб до керівництва цього товариства добирано людей, не хворих на манію геніяльности, а щирих, завзятих і непримиренних оборонців української мови в усіх сферах її функціонування.

Знаючи потенції нашого народу, не маю сумніву, що й цей залишений нам від колоніяльного минулого горіх ми таки розлущимо і заговоримо щирою, незамуленою українською мовою. І тоді слова нашого Пророка і мученика за нас узгодяться з дійсністю:

Орися ж ти, моя ниво,
Долом та горою
Та засійся, чорна ниво,
Волею ясною!

Діл – це Степ, гора – Карпати.

ПОКАЖЧИК НЕВДАЛИХ ФОРМ

Сторінка

ЗМІСТ

СЛОВОЛЮБИ, ХТО ЗАСНУВАВ СЛОВНИКОВИЙ ФОНД АВТОРА

1.	Олена й Василь Тхір	Польща
2.	Зоряна й Микола Дармохвал	США
3.	Марія Фішер-Слиж	Канада
4.	Ярослава Гірна	Канада
5.	Діяна й Марк Малий	США
6.	Олена й Володимир Змій	США
7.	Аня Дидик-Петренко, Галина, Роман та Юрій Петренко	США
8.	Лариса й Мирослав Кий	США
9.	Аврелія і Юрій Слюсарчук	США
10.	В. Гординська	США
11.	Леся Храплива-Щур та Орест Щур	Канада
12.	Евстахія і Дмитро Штогрин	США
13.	Зиновій Квіт	США
14.	Божена Ольшанівська	США
15.	Лариса й Олекса Біланюк	США
16.	Марія і Лука Костелина	США
17.	Ірена Дибко-Филипчак	США
18.	Донна й Любомира Сілецька	США
19.	Микола Сороколіт	США
20.	Богдан Гасюк	США
21.	Катерина й Володимир Воловодюк	США
22.	Дада Слоневська	США
23.	Теодор Царик	США
24.	Тереза Бень	США
25.	Віра-Надія-Любов Пилипець	США
26.	Ірина Оглоб'як	Україна
27.	Володимир Конопацький	США

Науково-популярне видання

КАРАВАНСЬКИЙ Святослав

До зір крізь терня, або хочу бути редактором.

Підписано до друку 19.08.2008.
Формат 70х100/16.
Папір офсетний
Гарн. Таймс.
Умовн -друк арк. 9,75.
Наклад 3000 прим.
Зам.

Видавництво «БаК»
вул. Чайковського, 17
м. Львів 79000
а/с 9009, Львів 79011
тел. (032)-261-00-12
факс (032)-261-10-81
e-mail: okossak@polynet.lviv.ua
Internet: http://www.bak.lviv.ua

Надруковано з готових діапозитивів
у ТзОВ „Видавнича фірма „Афіша"

К 21 **Караванський С.** До зір крізь терня, або хочу бути редактором. Львів: БаК, 2008. – 120 с.
ISBN 966-7065-81-2
"До зір крізь терня, або хочу бути редактором" – це серія популярних бесід, свого часу публікованих у журналі "Книжник-рев`ю", присвячених різним сторонам редагування українських текстів. Бесіди ці у популярній формі розв'язують низку складних питань, які виникають перед редактором у його праці з українськими текстами. Легкість та доступність викладу робить зміст бесід своєрідним вступом до редакторської професії і може правити за дороговказ для тих, хто ще не є редактором, але планує бути ним у майбутньому.